

Nationaal Rapporteur Mensenhandel
en Seksueel Geweld tegen Kinderen

Zicht op kwetsbaarheid

*Een verkennend onderzoek naar de kwetsbaarheid
van kinderen voor mensenhandel*

C.E. Dettmeijer-Vermeulen
Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen

L.B. Esser
F. Noteboom

Colofon

Referentie: Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen,
Zicht op kwetsbaarheid. Een verkennend onderzoek naar de kwetsbaarheid van kinderen voor mensenhandel.
Den Haag: Nationaal Rapporteur 2016.

Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen
Postbus 20301
2500 EH Den Haag
070-3704514
www.nationaalrapporteur.nl

Grafische en digitale realisatie: Studio Kers
Illustratie omslag: Nathasja de Vries

© **Nationaal Rapporteur 2016**

Inhoud

Gebruikte afkortingen	7
Woord vooraf	9
1 Inleiding	11
1.1 De verbreding van het mensenhandelbegrip	11
1.2 Kwetsbaarheid	12
1.3 Onderzoeksvragen	14
1.4 Beperkingen	15
2 Binnenlandse mensenhandel en mogelijk kwetsbare kinderen	17
2.1 Inleiding	18
2.2 LHBT-kinderen	19
2.2.1 Algemene kwetsbare factoren en Nederlands beleid	19
2.2.2 Minderheidsstress en eventuele kwetsbaarheid voor mensenhandel	21
2.2.3 Psychische problematiek en eventuele kwetsbaarheid voor mensenhandel	27
2.2.4 Seksueel geweld en eventuele kwetsbaarheid voor mensenhandel	28
2.2.5 LHBT, seksuele uitbuiting en 'jeugdprostitutie'	30
2.2.6 Onderzoek en preventie	34
2.3 Kinderen met de eetstoornis anorexia nervosa	36
2.3.1 Anorexia nervosa in Nederland	36
2.3.2 Eetstoornissen, seksueel geweld en mensenhandel	37
2.3.3 Waakzaamheid	40
3 Burgeroorlog in Syrië en mogelijk kwetsbare kinderen	41
3.1 Inleiding	42
3.2 Syrische kindbruiden	43
3.2.1 Syrische kindbruiden	44
3.2.2 Syrische kindbruiden, seksueel geweld én mensenhandel	45
3.2.3 Syrische kindbruiden in Nederland	46
3.2.4 Gearrangeerde huwelijken, Syrische kindbruiden en de eventuele link met mensenhandel	49
3.2.5 Preventie en onderzoek	50
3.3 Kinderen die zich (willen) voegen bij ISIS	54
3.3.1 Jihadisme, radicalisering en rekrutering	55
3.3.2 Overeenkomsten en verschillen met mensenhandel	55

3.3.3	Mogelijke overeenkomsten in kwetsbaarheid	56
3.3.4	Mogelijke overeenkomsten in ronselen/werving	60
3.3.5	De vraag of er sprake kan zijn van uitbuiting bij minderjarigen die worden geronseld	62
4	Kinderen die binnen families worden uitgebuit (familiale uitbuiting)	69
4.1	Roma-kinderen	70
4.1.1	Roma in Nederland en het beleid	70
4.1.2	Aard en omvang van de problematiek in Nederland	72
4.1.2.1	Achtergrond en kwetsbaarheid Roma-gemeenschap in Nederland	72
4.1.2.2	Mensenhandel en aanverwante fenomenen binnen de Roma-families in Nederland	72
4.1.3	Criminele uitbuiting	73
4.1.3.1	Criminele uitbuiting is een vorm van mensenhandel	73
4.1.3.2	Signalering van criminele uitbuiting	74
4.1.4	Gearrangeerde kindhuwelijken en de link met mensenhandel	75
4.1.4.1	De relatie tussen gearrangeerde kindhuwelijken, mensenhandel en dwang	76
4.1.4.2	De relatie tussen gearrangeerde kindhuwelijken en criminele uitbuiting	78
4.1.4.3	De consummatie van een gearrangeerd kindhuwelijk en de relatie met mensenhandel en andere delicten	79
4.1.4.5	Prioritering van gearrangeerde kindhuwelijken in het (strafvorderlijk) beleid	80
4.1.5	Rondtrekkende Roma-gemeenschappen	81
4.1.6	Knelpunten (in de keten)	82
4.1.6.1	De bescherming van Roma-kinderen die worden uitgehuwelijkt	82
4.1.6.2	Signalering van criminele uitbuiting	83
4.1.6.3	De rol van het non punishment-beginsel bij criminele uitbuiting	84
4.1.6.4	De bescherming van slachtoffers van criminele uitbuiting	85
4.1.6.5	Kinderen die deel uitmaken van mobiele groepen	86
4.1.7	Concrete stappen	86
4.2	Illegaal in Nederland verblijvende kinderen die binnen familieverband moeten werken	87
4.2.1	Kwetsbaarheid van illegaal in Nederland verblijvende kinderen	87
4.2.2	Aard en omvang van de problematiek	87
4.2.3	Casus in Nederland	88
4.2.3.1	Casus 1: Uitbuiting in het huishouden	88
4.2.3.2	Casus 2: Uitbuiting nichtje door oom en tante	89
4.2.3.3	Casus 3: Uitbuiting neefje door ooms	89
4.2.4	Knelpunten	89
4.2.5	Concrete stappen	91
5	Kinderen werkzaam in productieketens	93
5.1	Inleiding	94
5.2	Kinderarbeid is een vorm van uitbuiting en mensenhandel	94
5.3	Kinderen kwetsbaar voor mensenhandel in het buitenland	95

5.4	Kinderarbeid en ketenverantwoordelijkheid voor bedrijven die in Nederland zijn gevestigd	97
5.5	Knelpunten	98
5.6	Concrete stappen	100
6	Groepen kwetsbaar voor mensenhandel	101
6.1	Groepen kwetsbaar voor mensenhandel	101
6.2	Concrete stappen	103
6.3	Onderzoek en preventie	104
6.4	Waakzaamheid	105
6.5	Blik vooruit	106
	Bibliografie	107

Gebruikte afkortingen

AMV	Alleenstaande minderjarige vreemdeling
art.	Artikel
CKM	Centrum Kinder- en Mensenhandel
COA	Centraal Orgaan opvang Asielzoekers
CoMensHa	Coördinatiecentrum Mensenhandel
CT Infobox	Contra-terrorisme Infobox
DSM-V	Diagnostic and Statistic Manual of Mental Disorders V
EC	Europese Commissie
EMN	Europese Migratienetwerk
ECLI	European Case Law Identifier
ERRC	European Roma Rights Centre and People in Need
EVRM	Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens
EU	Europese Unie
Europol	Europese Politie
FIOD	Fiscale Inlichtingen- en Opsporingsdienst
FIU	Financial Intelligence Unit
GGD	Gemeentelijke gezondheidsdienst
GRETA	Group of Experts on Action against Trafficking in Human Beings
HR	Hoge Raad
IAO	Internationale Arbeidsorganisatie
ICMPD	International Centre for Migration Policy Development
ICSR	International Centre for the study of Radicalisation and Political Violence
ICRW	International Center for Reserach on Women
ILO	International Labour Organization
IMVO	Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen
IND	Immigratie- en Naturalisatie Dienst
IOM	Internationale Organisatie voor Migratie
ITUC	International Trade Union Confederation
ISIS	Islamitische Staat in Irak en Al-Sham
KMar	Koninklijke Marechaussee
LEC EGG	Landelijk Expertise Centrum Eergerelateerd Geweld
LHBT	Lesbisch, homoseksueel, biseksueel en transgender
MIVD	Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst
MINBUZA	Ministerie van Buitenlandse Zaken
MVO	Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen

MVV	Maatregel tot voorlopig verblijf
NCTV	Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid
NGO	Non-Gouvernementele Organisatie
OESO	Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
OM	Openbaar Ministerie
Ovj	Officier van Justitie
Rb.	Rechtbank
Rutgers WPF	Rutgers World Population Foundation
RvK	Raad voor de Kinderbescherming
SCP	Sociaal en Cultureel Planbureau
SER	Sociaal-Economische Raad
SOMO	Stichting Onderzoek Multinationale Ondernemingen
Sr	Wetboek van Strafrecht
Stcrt	Staatscourant
Stb	Staatsblad
SZW	Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid
T&C Sr	Tekst & Commentaar Strafrecht
TIP-rapport	Trafficking in Persons Report
Trb	Tractatenblad
UN	United Nations
UNHCR	United Nations High Commissioner for Refugees
UNICEF	United Nations Children's Fund
UNODC	United Nations Office on Drugs and Crime
VenJ	Ministerie van Veiligheid en Justitie
VN	Verenigde Naties
VNG	Vereniging van Nederlandse Gemeenten
WFP	World Food Programme
WODC	Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum
WTO	World Trade Organisation

Woord vooraf

Mensenhandel gaat in de kern om het misbruik maken van kwetsbaarheden van een ander louter voor eigen gewin. In deze verkenning heb ik gekeken naar het misbruik van de kwetsbaarheid van kinderen. Van de vele kinderen die wegvlugten van de brandhaarden die onze wereld kent, van kinderen die in arme delen van de wereld opgroeien en op jonge leeftijd werken aan producten voor onze markt en van de kinderen die toevallig behoren tot een minderheidsgroep en zich door hun gemarginaliseerde positie nauwelijks kunnen verweren tegen misbruikers. Hoewel deze kinderen lang niet allemaal slachtoffer worden van mensenhandel, is de vraag welke factoren de een kwetsbaarder maken dan de ander urgent erger dan ooit. Mensenhandel maakt immers niet alleen directe slachtoffers; die slachtoffers hebben ook ouders, familie en vrienden.

Om uitbuiting van kinderen te voorkomen en aan te pakken, moet kennis vergaard worden over de factoren die kinderen kwetsbaar maken. De kennis daarover is essentieel om de juiste groepen te beschermen. Internationaal is afgesproken om de kwetsbare factoren te adresseren en dit mag niet blijven bij mooie woorden. Zolang we als samenleving niet in staat zijn om stelende Roma-kinderen van dertien jaar oud te herkennen als mogelijke slachtoffers van mensenhandel, maar ze in plaats daarvan zien als criminelen dan doen we hen tekort. En waar momenteel vervolging dreigt, is het juist onze bescherming die deze kinderen nodig hebben. Of denk aan de Syrische kindbruiden die in Nederland aankomen. Mijn zorg is dat sommige van deze meisjes achter de voordeur verdwijnen, hetgeen hen kwetsbaar maakt om buiten het zicht van de samenleving uitgebuit te worden binnen het huishouden. Deze meisjes moeten, net als elk kind in Nederland, de bevrijdende kracht van onze waarden ervaren.

Deze en andere groepen kinderen die mogelijk kwetsbaar zijn voor mensenhandel heb ik centraal gezet in dit verkennende onderzoek. Een onderzoek dat anders dan u van mij gewend bent, niet primair tot doel heeft bij te dragen aan de monitoring van het mensenhandelbeleid, maar veeleer een verkenning betreft om te bepalen of er, vanuit het perspectief van mensenhandel en seksueel geweld tegen kinderen, redenen zijn tot zorg. Ik heb een selectie gemaakt van zeven groepen kinderen die recent in verband zijn gebracht met mensenhandel. In dit rapport zijn deze signalen nader onderzocht met als doel meer inzicht te vergaren in de eventuele kwetsbaarheid van deze groepen.

De veelheid aan vormen waarin mensenhandel zich de afgelopen jaren manifesteert, scherpt in dat alertheid geboden blijft op de ontwikkeling van nieuwe verschijningen van mensenhandel. En dit geldt met name wanneer minderjarigen in het spel zijn. Denk bijvoorbeeld aan de signalen over Eritrese kinderen die tijdens hun tocht mogelijk uitgebuit zijn of aan de Vietnamese kinderen die uit de opvang verdwijnen en mogelijk aan het werk worden gezet in hennepkwekerijen. Mensenhandel vraagt om constante alertheid, het vermogen en de bereidheid vanuit het mensenhandelperspectief naar bestaan-

de en nieuwe fenomenen te kijken en om een samenleving die steeds bewuster is en daardoor weerbaarder is tegen mensenhandel.

Aan de totstandkoming van deze verkenning hebben diverse personen en instanties bijgedragen. Ook dank ik de vele personen die bereid waren mee te lezen en mijn bureau voor hun inspanningen. Hierbij mag niet onvermeld blijven de bijdrage van Sjoerd van Bommel.

C.E. Dettmeijer-Vermeulen,
Nationaal rapporteur mensenhandel en seksueel geweld tegen kinderen

1.1 De verbreding van het mensenhandelbegrip

Een jongetje van twaalf dat elke ochtend de kraam van zijn oom opbouwt, een meisje van acht dat bedelt op straat, of een jongen van veertien die steelt onder toezien van zijn opa. Al deze voorbeelden hebben mogelijk één ding gemeen: mensenhandel. Bij de totstandkoming van de eerste internationale definitie van mensenhandel¹ in 2000 zouden waarschijnlijk weinig mensen aan de gegeven voorbeelden hebben gedacht, en ook de wetgever kon niet voorzien in welke gedaanten mensenhandel zich zou kunnen voordoen in Nederland, ook buiten de seksindustrie.²

De laatste decennia heeft de definitie van mensenhandel een verbreding doorgemaakt. Naast de groeiende aandacht voor vormen van uitbuiting buiten de seksindustrie, staan ook kinderen die slachtoffer van mensenhandel worden de afgelopen jaren in toenemende belangstelling. Meer bewustwording van mensenhandel, binnen de gehele overheid, heeft geleid tot meer zicht op waar mensenhandel voorkomt en in welke vormen. Maar het heeft Nederland ook geconfronteerd met een trieste realiteit, namelijk dat mensenhandel veel nauwer verweven is met de samenleving dan bijna twee decennia geleden vermoed had kunnen worden. Nieuwe fenomenen duiken op, waarbij niet zelden minderjarige slachtoffers betrokken zijn. Deze zaken baren in het bijzonder zorgen. Kinderen kunnen namelijk worden beschouwd als inherent kwetsbaar voor mensenhandel; de afhankelijkheidssituatie waarin zij zich per definitie bevinden ten opzichte van volwassenen, maakt dat we op mensenhandel ten aanzien van minderjarigen extra alert moeten zijn. In het bijzonder waar het gaat om vormen van mensenhandel waarmee geen of weinig ervaring is opgedaan.

'Right now, there's a young boy, in a brick factory, covered in dust, hauling his heavy load under a blazing sun, thinking if he could just go to school, he might know a different future, but he doesn't think anybody is paying attention. Right now, there is a girl, somewhere trapped in a brothel, crying herself to sleep again, and maybe daring to imagine that some day, just maybe, she might be treated not like a piece of property, but as a human being. And so our message today, to them, is – to the millions around the world – we see you. We hear you. We insist on your dignity. And we share your belief that if just given the chance, you will forge a life equal to your talents and worthy of your dreams' [Barack Obama, 25 september 2012].

1 Protocol inzake de voorkoming, bestrijding en bestraffing van mensenhandel, in het bijzonder vrouwenhandel en kinderhandel, tot aanvulling van het Verdrag van de Verenigde Naties tegen grensoverschrijdende georganiseerde misdaad (New York, 15 november 2000), *Trb.* 2001, 69 en 2004, 35 (hierna: Palermo Protocol).

2 *Kamerstukken II 2003/04*, 29291, 3, p. 18. Zie ook het verkennend onderzoek van Van der Leun en Vervoorn 2004 naar vormen van uitbuiting buiten de seksindustrie, dat door de toenmalig minister van Justitie werd ingesteld om meer zicht te krijgen op de eventuele prevalentie van deze vormen op Nederlandse bodem.

Tegen deze achtergrond kan de verschijning van het onderhavige rapport worden begrepen. Deze eerste verkenning ziet op groepen kinderen³ die recent in verband zijn gebracht met mensenhandel, maar waarvoor vanuit dat perspectief weinig aandacht is. Er is een selectie gemaakt van zeven groepen. Deze selectie is niet *ad hoc* tot stand gekomen, maar vindt zijn grondslag in de aanwezigheid van verkennende studies, rechtszaken, mediaberichten en signalen die de Nationaal Rapporteur bereiken vanuit 'het veld'. Vanwege het verkennend karakter van dit rapport is er niet voor gekozen de drempel voor het behandelen van deze groepen hoog te leggen. Ook als de informatie over de relatie van deze groepen met mensenhandel 'dun' is, vormde dat geen beletsel om verder te kijken.

De volgende zeven groepen worden in deze verkennende analyse behandeld:

- Syrische kindbruiden;
- Roma-kinderen;
- Illegaal verblijvende kinderen die binnen families moeten werken;
- Kinderen werkzaam in productieketens;
- Kinderen met de eetstoornis anorexia nervosa;
- Lesbische, biseksuele, homoseksuele en transgender kinderen;
- Kinderen die zich (willen) voegen bij ISIS.

Dit rapport focust zich primair op mensenhandel. Gezien het feit dat het mandaat van de Nationaal Rapporteur zich ook uitstrekt over het thema seksueel geweld tegen kinderen wordt in dit rapport ook stilgestaan bij de kwetsbaarheid voor seksueel geweld. Bij meerdere groepen zijn er vermoedens of ligt het, gelet op de aard van de mensenhandel, voor de hand dat de mogelijke uitbuiting voorafgegaan wordt of gepaard gaat met seksueel geweld.

1.2 Kwetsbaarheid

Er bestaat geen eenduidige, heldere definitie van kwetsbaarheid in het licht van mensenhandel.⁴ De term kwetsbaarheid is in deze zin voor het eerst in 2000 gebruikt in het Palermo Protocol⁵ als onderdeel van het dwangmiddel 'misbruik van een kwetsbare positie'. Vervolgens is de term ook gebruikt in de meest voornamelijk internationale instrumenten ter bestrijding van mensenhandel.⁶ In het algemeen kan worden gesteld dat kwetsbaarheid hier refereert aan de verhoogde gevoeligheid van een persoon of groep om slachtoffer te worden.⁷ Het gaat om factoren waar een mensenhandelaar gebruik van kan maken.⁸ Dit

'I have come to understand trafficking as systematic exploitation of vulnerabilities. However, these vulnerabilities create an arena that makes exploitation possible, and one that traffickers can manipulate to keep their victims in a situation where continued exploitation is possible' [Tyldum, 2011].

3 In dit onderzoek worden met kinderen personen beneden de achttien jaar bedoeld. Waar de term 'jongeren' wordt gebruikt worden *minderjarige* jongeren bedoeld, tenzij anders vermeld. 'Minderjarigen' wordt als synoniem voor kinderen gebruikt.

4 UNODC, 2013.

5 Palermo Protocol, 2000.

6 Zie onder meer de Europese Richtlijn, 2011; Europese Commissie, 2012; UNODC, 2013.

7 UNODC, 2013.

8 UNODC, 2013; Tyldum, 2011.

impliceert automatisch dat de aanwezigheid van kwetsbare factoren niet per definitie leidt tot slachtofferschap.⁹ Naast kwetsbare factoren zijn er ook beschermende factoren die mede bepalen hoe kwetsbaar een persoon is. Denk aan een hechte gezinssituatie, sterke verbindingen met de lokale gemeenschap en de aanwezigheid van effectief beleid ten aanzien van het voorkomen van slachtofferschap.¹⁰

In diverse internationale rechtsdocumenten is de term kwetsbaarheid opgenomen in combinatie met verplichtingen om in te zetten op het voorkómen van mensenhandel. Het Palermo Protocol en de EU-richtlijn mensenhandel¹¹ benadrukken bijvoorbeeld ook expliciet het belang om kwetsbare groepen te informeren en voor te lichten. Kennis over wat een groep personen, *in casu* kinderen, kwetsbaar maakt is daarom essentieel.¹²

Om meer grip te krijgen op de factoren die kinderen kwetsbaar kunnen maken voor mensenhandel wordt in dit onderzoek gebruik gemaakt van de door de Europese Commissie geïntroduceerde ‘clusters’ van kwetsbaarheid, namelijk (1) individuele kwetsbaarheid, (2) familiale kwetsbaarheid, (3) sociaaleconomische kwetsbaarheid en (4) structurele kwetsbaarheid. Bij *individuele kwetsbaarheid* gaat het om factoren die liggen in de persoonlijke situatie en geschiedenis van het kind. Een verleden van misbruik draagt bijvoorbeeld bij aan een grotere kans slachtoffer van mensenhandel te worden, net als een gebrekkige cognitieve en emotionele ontwikkeling. Ook een instabiele gezinssituatie of een slechte financiële huishouding binnen het gezin (*familiaal*), het onderdeel uitmaken van een gemarginaliseerde bevolkingsgroep en slechte toegang tot zorg en justitie (*sociaaleconomisch*) zijn factoren die het risico kunnen vergroten slachtoffer te worden van mensenhandel. Als voorbeeld van *structurele kwetsbaarheid* kan tot slot worden genoemd de afwezigheid van een overheid die in voldoende mate is toegerust op het signaleren van kwetsbaarheid en het bieden van bescherming aan kinderen die slachtoffer zijn geworden of kunnen worden van mensenhandel.

De door de Europese Commissie gemaakte indeling is ideaaltypisch van aard. In de praktijk zal het niet eenvoudig zijn de kwetsbaarheid van een kind te bepalen aan de hand van deze vier clusters. Risicofactoren zijn immers lastig los van elkaar te beschouwen. Ook oefenen deze factoren over en weer invloed op elkaar uit en kunnen ze elkaar versterken. Aan de andere kant, de clusters van de Europese Commissie verschaffen wel een helder denkschema aan de hand waarvan grip op verschillende factoren van kwetsbaarheid kan worden verkregen. Om die reden worden de clusters in dit rapport gebruikt bij de samenvattingen die voorafgaan aan de verkennende analyses van de zeven groepen.

‘[...] the extent to which a child is vulnerable to trafficking is only rarely determined by one particular factor. Rather, children are usually exposed to a combination of circumstances which result in them becoming victims of trafficking’ [Europese Commissie, 2015].

9 UNODC, 2013; Europese Commissie, 2015.

10 Het gaat bij protectieve factoren in wezen om het spiegelbeeld van kwetsbaarheden, namelijk: factoren die maken dat kinderen *minder* kwetsbaar zijn voor mensenhandel (ook wel *resilience factors* genoemd). Gelet op het bestek van dit rapport heeft de Nationaal Rapporteur zich beperkt tot een bespreking van factoren die kwetsbaar maken.

11 EU-Richtlijn mensenhandel (2011/36/EU) inzake de voorkoming en bestrijding van mensenhandel en de bescherming van slachtoffers daarvan, en ter vervanging van Kaderbesluit 2002/629/JBZ van de Raad 5 april 2011, *PbEU* 2011, L 101/1.

12 De Europese Commissie heeft haar studie uitgevoerd in het kader van de Europese Strategie ter uitroeiing van mensenhandel 2012 – 2016. Om de kwetsbare factoren te onderzoeken zijn er diepte-interviews gehouden in verschillende lidstaten en daarnaast zijn er ook stakeholders op Europees niveau geïnterviewd. Vervolgens hebben stakeholders uit de 28 verschillende lidstaten gediscussieerd over een gedetailleerde lijst met mogelijke kwetsbare factoren. Tot slot is aan professionals die werken met minderjarige slachtoffers van mensenhandel gevraagd om de nieuwe lijst te commentariëren en of ze casussen en bewijs konden overleggen die de kwetsbare factoren zouden kunnen staven. Tijdens het onderzoek is overigens niet alleen gekeken naar kwetsbare factoren, maar ook naar protectieve factoren (Europese Commissie, 2015: p. 27).

1.3 Onderzoeksvragen

In dit onderzoek worden zeven groepen besproken die recent met mensenhandel in verband zijn gebracht. De reden naar deze groepen te kijken is om meer inzicht te vergaren in hun kwetsbaarheid. Een beter begrip van die kwetsbaarheid kan uiteindelijk leiden tot het nemen van de juiste stappen om mensenhandel binnen deze groepen te voorkomen. Dit kan als het kerndoel van dit rapport worden beschouwd:

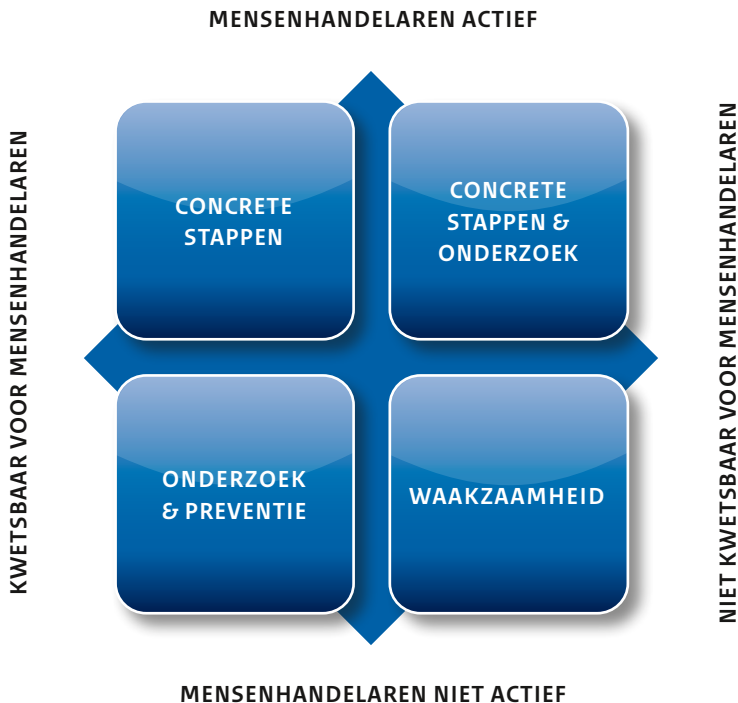
Zicht krijgen op kwetsbaarheid om uiteindelijk beter in staat te zijn de betreffende kwetsbare factoren te adresseren met het doel uitbuiting van kinderen te voorkómen en te bestrijden.

Om het zicht op de kwetsbaarheid voor mensenhandel van voornoemde groepen te vergroten, zijn twee vragen leidend geweest:

- (1) In hoeverre zijn er aanwijzingen dat deze groep kinderen kwetsbaar is voor mensenhandelaren?
- (2) In hoeverre zijn er aanwijzingen dat mensenhandelaren zich specifiek op deze groep richten?

Bij de beantwoording van deze twee vragen is vanwege de overzichtelijkheid gekozen om te werken met het model zoals weergegeven in figuur 1.

Figuur 1. Model ter bepaling van mogelijke vervolgacties

Zoals uit figuur 1 kan worden afgeleid bestaat het model uit vier categorieën. In hoeverre groepen kwetsbaar zijn en in hoeverre mensenhandelaren zich actief richten op deze groepen wordt uitgedrukt in de 'scores' sterk of zwak. In [Hoofdstuk 6](#) worden de verschillende groepen, op basis van de verkennende analyses, in één van de categorieën ingedeeld. Daartoe ontstaat zicht op de vraag of, en in hoeverre de besproken groepen kwetsbaar zijn en of er ook daadwerkelijk aanwijzingen zijn gevonden dat mensenhandelaren zich richten op deze groepen. De indeling in dit schema draagt bij aan het inzichtelijk maken van de vervolgstappen die nodig zijn. De aard van de vervolgstap is afhankelijk van de mate waarin een bepaalde groep kwetsbaar is en of mensenhandelaren zich ook daadwerkelijk op deze groep richten. Ten aanzien van de groep die op beide schalen 'sterk' scoort, is het logisch dat in de richting van concrete vervolgstappen moet worden gedacht. Zijn er geen aanwijzingen voor daadwerkelijk slachtofferchap, maar is wel sprake van een grote kwetsbaarheid dan dient te worden nagegaan of meer onderzoek aan de orde is of dat preventie maatregelen nodig zijn om te voorkomen dat mensenhandelaren in de toekomst misbruik maken van de geïdentificeerde kwetsbaarheden.

De beschrijving van de zeven groepen wordt telkens voorafgegaan door een beknopte beantwoording van de twee vragen plus de bijbehorende indeling in het schema. De verkenning van de zeven groepen wordt afgesloten met een overkoepelende analyse in [Hoofdstuk 6](#). Hierin wordt het bovenstaande model gehanteerd om de zeven groepen ook ten opzichte van elkaar te beschouwen. Op deze wijze wordt in één oogopslag duidelijk welke groepen kinderen prioriteit hebben. Ook wordt in deze overkoepelende analyse per groep een beknopte onderbouwing gegeven voor de indeling in een van de categorieën en wordt uiteengezet welke vervolgstapen mogelijk en nodig zijn.

1.4 Beperkingen

De meest voornamelijk beperking van deze analyse is dat de thema's die in de volgende hoofdstukken worden besproken niet uitputtend worden behandeld en steeds beknopt aan de orde worden gesteld. Daarmee is de beperkte pretentie van dit rapport ook direct gegeven: het tracht de aandacht te vestigen op *mogelijke* kwetsbare groepen kinderen voor mensenhandel. Ook wordt in dit rapport gewaakt voor wat Chuang *exploitation creep* noemt¹³; het steeds breder interpreteren van het concept mensenhandel door daaronder ook moeilijk daaraan te koppelen fenomenen te verstaan. Daarbij lijkt soms te worden uitgegaan van het idee dat het mensenhandelbegrip onbeperkt is. Dat leidt er uiteindelijk toe dat het concept haar zeggingskracht wordt ontnomen en afdoet aan de effectiviteit van de aanpak. Het onderzoeken van kwetsbare groepen vergt zo gezien een balanceeract. Enerzijds is het van belang, zelfs noodzakelijk, open te staan voor actuele ontwikkelingen die zich voordoen in de samenleving, ontwikkelingen die in verband kunnen staan met mensenhandel. Anderzijds moet het besef er zijn dat het begrip mensenhandel grenzen kent.

13 Chuang, 2014.

Binnenlandse mensenhandel en mogelijk kwetsbare kinderen

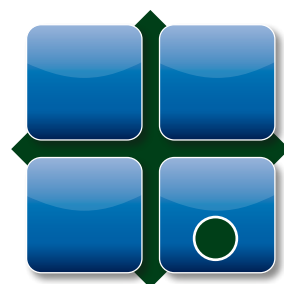
LHBT-kinderen

De groep minderjarige LHBT-kinderen (lesbisch, homoseksueel, biseksueel en transgender) wordt op basis van de eerste verkenning ingeschat als een matig tot redelijk kwetsbare groep voor mensenhandel. Wel met de kanttekening dat de kwetsbaarheid van homo- en biseksuele jongens en transgenders voor mensenhandel hoger wordt ingeschat dan die van lesbische en biseksuele meisjes. De kwetsbaarheid van homo- en biseksuele jongens en transgenders houdt met name verband met *individuele en sociaal-economische kwetsbaarheid*. Op basis van deze verkenning lijkt het er niet op dat mensenhandelaren zich op grote schaal richten op de LHBT-groep. Op basis van deze eerste verkenning is ervoor gekozen de LHBT-groep, met nadruk op de homo- en biseksuele jongens en transgenders, in de categorie '**onderzoek en preventie**' te plaatsen.

Kinderen met de eetstoornis anorexia nervosa

De groep kinderen met de eetstoornis anorexia nervosa wordt op basis van de eerste verkenning ingeschat als een licht kwetsbare groep voor mensenhandel. De mogelijke kwetsbaarheid zou verband kunnen houden met *individuele factoren*. Het zijn met name de meisjes die lijden aan anorexia en zich online begeven om op zoek te gaan naar gelijkgestemden die mogelijk kwetsbaar zijn voor mensenhandel. Uit deze eerste verkenning blijkt overigens dat er maar hele lichte signalen zijn dat mensenhandelaren zich zouden richten op deze groep. Op basis van deze eerste verkenning is ervoor gekozen de groep kinderen met de eetstoornis anorexia in de categorie '**waakzaamheid**' te plaatsen.

2.1 Inleiding

Kinderen zijn kwetsbaar voor mensenhandel.¹ Echter, een klein gedeelte wordt ook daadwerkelijk slachtoffer. Welke groepen meer risico lopen dan andere, is al geruime tijd onderwerp van onderzoek.² Het huidige onderzoek ten aanzien van binnenlandse mensenhandel richt zich voornamelijk op kwetsbare factoren voor seksuele uitbuiting, de relatie tussen slachtoffer en dader en de (persoons)kenmerken van het slachtoffer en de dader. Hoewel het onderzoek naar factoren die kinderen kwetsbaar maken voor seksuele uitbuiting zich in een beginstadium bevindt, komt daar door de jaren heen steeds meer zicht op. Zo blijken bijvoorbeeld kinderen die misbruikt, gepest dan wel verwaarloosd zijn een groter risico te lopen om slachtoffer te worden.³ Hetzelfde geldt voor kinderen die licht verstandelijk beperkt zijn.⁴ Dit zijn zogeheten risicofactoren. Wanneer een kind voldoet aan (één van) de risicofactoren betekent het niet dat hij/zij ook slachtoffer wordt van mensenhandel.⁵ Dat zou te kort door de bocht zijn. Toch is kennis hierover van belang, zodat beter ingezet kan worden op preventie. Zo weten instellingen in Nederland die werken met licht verstandelijk beperkte jongeren dat ze extra waakzaam moeten zijn op signalen van mensenhandel én dat ze moeten weten wat te doen als ze vermoedens hebben. Kortom, kennis over kwetsbaarheid geeft de mogelijkheid om preventieprogramma's en bescherming in te richten.⁶

Om de groep kinderen beter in kaart te krijgen, wordt eerst een blik geworpen op de cijfers. In 2014 zijn er 1.561 mogelijke slachtoffers gemeld bij het Coördinatiecentrum mensenhandel (CoMensha), daarvan zijn er 283 minderjarig en deze groep bestaat voor een groot deel uit Nederlandse meisjes.⁷ Over de periode 2008 – 2012 is door de Nationaal Rapporteur ook gekeken in welke sector minderjarigen zijn uitgebuit. Uit de meldingen die bij CoMensha over deze jaren zijn binnengekomen blijkt dat over de periode 2008 – 2012 58% seksueel is uitgebuit en daarnaast 27% (nog) niet heeft gewerkt.⁸ Dit is echter niet verder uitgesplitst naar nationaliteit.

Wanneer het gaat om binnenlandse mensenhandel, gaan de laatste jaren de zorgen met name uit naar Nederlandse meisjes die seksueel uitgebuit worden. Het is dan ook niet opmerkelijk dat naar deze groep het nodige onderzoek is verricht. In deze onderzoeken is met name gekeken naar de *loverboymethodiek*, een methode waarbij Nederlandse meisjes door jongens onder het mom van een liefdesrelatie worden gemanipuleerd om voor hen geld te verdienen door seksuele handelingen te verrichten met klanten tegen betaling.⁹ In de verkennende analyse van de twee groepen die in dit hoofdstuk besproken worden is een andere benadering gekozen en wordt niet de methodiek van de mensenhandelaar cen-

1 Europese Commissie, 2015.

2 Ibid.

3 Van Dijke et al. 2012; Europese Commissie, 2015; Reid en Piquero, 2014; Reid, 2014; Reid, 2012; Reid, 2011; Estes en Weiner, 2005; Tyler et al. 2001; Klatt et al. 2014.

4 Reid et al. 2015; Van Dijke et al. 2012; Verwijs et al. 2011. Zie ook de EO-uitzending van 3 oktober 2015, beschikbaar op <http://visuals.eo.nl/zwakbegaafde-meiden-in-instelling-geronseld-voor-prostitutie/>, geraadpleegd op 9 november 2015.

5 De Europese Commissie zegt hierover het volgende: 'The analysis of risk and resilience factors revealed that the extent to which a child is vulnerable to trafficking is only rarely determined by one particular factor. Rather, children are usually exposed to a combination of circumstances which result in them becoming victims of trafficking. It should be noted that the factors alone do not cause trafficking. Trafficking happens because of the demand for the services of the victims and the goods produced through their exploitation, generating huge profits' (Europese Commissie, 2015: p. 8).

6 Europese Commissie, 2015.

7 Nationaal Rapporteur, 2014a: tabel 5.1 en 7.1.

8 Ibid: tabel B4.1.21.

9 Zie onder meer Nationaal Rapporteur, 2009; Nationaal Rapporteur, 2013; Verwijs et al. 2011; Van Dijke et al. 2012.

traal gesteld, maar de mogelijke kwetsbaarheid lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender jongeren¹⁰ en kinderen die lijden aan de eetstoornis anorexia nervosa.

De keuze voor deze twee groepen is erin gelegen dat ze de afgelopen twee jaar in verband zijn gebracht met seksuele uitbuiting en dat er nog weinig kennis is over deze groepen op basis waarvan dit verband aangetoond ofwel verworpen kan worden. In dit hoofdstuk wordt, zoals in hoofdstuk 1 reeds is aangegeven, een antwoord gezocht op twee vragen: (1) In hoeverre zijn er aanwijzingen dat deze groep kinderen kwetsbaar is voor mensenhandel?, en (2) in hoeverre zijn er aanwijzingen dat mensenhandelaren zich specifiek richten op deze groep?¹¹ In deze paragraaf wordt een eerste verkenning uitgevoerd. Aangezien er weinig onderzoek is verricht naar beide groepen vanuit het perspectief van mensenhandel, is gebruik gemaakt van verkennende studies, anekdotisch materiaal¹² en signalen uit het werkveld die de Nationaal Rapporteur ontvangen heeft.

In de verkenning van beide groepen wordt ook nadrukkelijk stilgestaan bij de kwetsbaarheid voor seksueel geweld.¹³ Naar verwachting geldt voor deze twee groepen dat wanneer uitbuiting plaatsvindt dit in veel gevallen voorafgegaan wordt of samenvalt met seksueel geweld.¹⁴ Voor goede signalering én preventie is het in kaart brengen van deze vervlechting waardevol.

2.2 LHBT-kinderen

2.2.1 Algemene kwetsbare factoren en Nederlands beleid

‘De 20e eeuw wordt ook gekenmerkt door de opkomst van de homo- emancipatiebeweging’ schreef de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap in een brief aan de Kamer van 10 mei 2013.¹⁵ In deze brief wordt geschetst hoe er steeds meer aandacht is gekomen voor de emancipatie van lesbische vrouwen, homoseksuele mannen, biseksuelen en transgenders. De eerste beleidsbrief ‘overheidsbeleid en homoseksualiteit’ stamt uit 1988. Hierin wordt geschreven dat de situatie moet worden bereikt dat mensen, ongeacht homo- of heteroseksuele gerichtheid, ‘op voet van gelijkheid aan alle facetten van het maatschappelijk leven kunnen deelnemen’.¹⁶ Sindsdien is er steeds meer aandacht gekomen voor de emancipatie van de LHBT-groep in Nederland, waarbij onder meer wordt ingezet op het ‘tegengaan van discriminatie en het bestrijden van geweld tegen deze kwetsbare groep’.¹⁷

Het is niet precies bekend hoeveel LHBT-jongeren Nederland kent. Dit hangt ook af van wat verstaan wordt onder de seksuele oriëntatie van een persoon. ‘Seksuele oriëntatie wordt meestal gezien als een min of meer constant kenmerk van een persoon, dat zich kan uiten in seksueel gedrag of zelfbenoeming

10 Voor de leesbaarheid wordt gesproken van kinderen en jongeren. Beide verwijzen naar minderjarigen, tenzij anders aangegeven.

11 De kwetsbaarheid van een groep en in hoeverre mensenhandelaren zich richten op deze groep met het oogmerk hun uit te buiten vallen vaak samen, maar dat hoeft niet per se. Zie ook [Hoofdstuk 1](#).

12 Anekdotisch materiaal dat vaak is ontleend aan de media.

13 Hoewel dit rapport inzoomt op mensenhandel is het mandaat van de Nationaal Rapporteur breder en strekt het zich ook uit over seksueel geweld tegen kinderen.

14 ‘Despite the strong evidence that victimized youth often experience multiple victimizations, researchers and practitioners treating maltreated youth tend to focus on and treat one particular type of victimization (e.g., sexual abuse, witnessing domestic violence) and fail to take into account the reality that many victimized children experience more than one type of abuse’ (Reid et al. 2015: p. 3). Zie ook Finkelhor et al. 2007.

15 *Tweede Kamer* 2012 – 2013, 30420, nr. 180.

16 *Ibid.*

17 *Ibid.*

als homo-, bi-, of heteroseksueel. Het constante kenmerk zou dan de mate zijn waarin men georiënteerd is op het andere en/of eigen geslacht voor seks en/of een relatie'.¹⁸ Ongeveer 9% van de respondenten¹⁹ geeft aan homo/lesbisch of biseksueel te zijn. Ook bleek dat mannen zichzelf vaker homoseksueel dan biseksueel noemen en vrouwen vaker biseksueel dan lesbisch.²⁰ De term transgender is gereserveerd voor personen bij wie het geboortegeslacht, de genderidentiteit en de genderexpressie niet overeenkomen.²¹ Over de grootte van deze groep bestaan geen betrouwbare schattingen.²² De overheid gaat ervan uit dat Nederland anno 2013 een miljoen lesbiennes, homoseksuelen, biseksuelen en transgenders telt.²³

Ondanks dat de acceptatie van homoseksualiteit in Nederland hoog is²⁴, blijven er zorgen. Zo blijkt de acceptatie lager te liggen bij met name orthodox-religieuze gemeenschappen.²⁵ Ook blijkt dat onder jongeren een negatiever beeld bestaat over homoseksualiteit.²⁶ De LHBT-emancipatie wordt ook zeker niet als afgerond beschouwd en door de jaren heen is er dan ook een scala aan maatregelen genomen. Eén van deze maatregelen is dat de politie en het openbaar ministerie prioriteit geven aan het bestrijden van homofoob geweld.²⁷ Ook is en wordt wet- en regelgeving aangepast om juridische ongelijkheid tussen LHBT's en heteroseksuelen ongedaan te maken.²⁸

In het beleid wordt ook de nadruk gelegd op de emancipatie van LHBT-jongeren met een niet-Westerse achtergrond binnen migrantengemeenschappen. Zo wordt bekeken welke mogelijkheden er zijn om homoseksualiteit binnen deze gemeenschappen bespreekbaar te maken en de positie van LHBT's te versterken. Ook wordt gekeken naar de psychische problematiek onder LHBT-jongeren en is het nodig gebleken om specifiek in te zetten op suicidepreventie onder deze groep.

Naast dat LHBT-jongeren een verhoogde kwetsbaarheid lijken te kennen voor onder meer (seksueel) geweld, psychische problematiek, discriminatie en stigmatisering, zijn zij de afgelopen jaren ook een aantal keer in verband gebracht met een verhoogde kwetsbaarheid voor mensenhandel. Dit blijkt uit verkennende onderzoeken, nieuwsberichten en signalen die de Nationaal Rap-

'LGBT persons face elevated threats of violence and discrimination in employment, healthcare, and educational opportunities. Some family members have ostracized LGBT relatives from their homes. The cumulative effects of homophobia and discrimination make LGBT persons particularly vulnerable to traffickers who prey on the desperation of those who wish to escape social alienation and maltreatment' (Office to Monitor and Combat Trafficking in Persons, 2014).

18 'De grootte van de groep wisselt afhankelijk van of men uitgaat van aantrekking, seksueel gedrag of zelfbescherming' (Rutgers WPF, 2013a: p. 7). Zie ook Sell, 2007.

19 De respondenten zijn geworven via online onderzoekspanels en zijn in de leeftijd van 15 tot 70 jaar (Rutgers WPF, 2013a: p. 11).

20 'Van de mannen noemt 3,6% zich homo en 5,5% bi. Vrouwen noemen zich in 1,4% van de gevallen lesbisch en 7,4% noemt zich bi' (Rutgers WPF, 2013a: p. 13).

21 Bockting et al. 1998.

22 Dit geldt voor zowel volwassenen als minderjarigen. Rutgers WPF, 2013a: p. 14. Zie ook Kuyper, 2012.

23 Tweede Kamer 2012 – 2013, 30420, nr. 180.

24 'Had in 2006 85% van de Nederlandse een positieve houding tegenover homoseksuelen, in 2010 is dat percentage gestegen naar 91 procent (Tweede Kamer 2012 – 2013, 30420, nr. 180).

25 Ibid.

26 SCP, 2011: p.32.

27 Daarnaast is op bepaalde delicten waar sprake is van een discriminatoir aspect de strafeis verhoogd en wordt ingezet op het terugdringen van handelingsverlegenheid onder docenten om thema's als seksuele oriëntatie bespreekbaar te maken en wordt bekeken hoe er meer aandacht besteed kan worden aan bestaande leermiddelen.

28 'Nederland staat binnen Europa op de zesde plaats als het gaat om de juridische gelijke behandeling van LHBT's' (Tweede Kamer 2012 – 2013, 30420, nr. 180 en is gebaseerd op de: *ILGA-Europe Rainbow Index, May 2012*, beschikbaar op <http://www.ilga-europe.org/rainboweurope/2012> geraadpleegd op 2 maart 2016).

porteur hebben bereikt.²⁹ In het *Trafficking in Persons-report*³⁰ van de Verenigde Staten is de LHBT-groep in 2014 zelfs als een specifieke aandachtsgroep benoemd. Zo besteden de Verenigde Staten in hun ‘*Federal Strategic Action Plan on Services for Victims of Trafficking in the United States*’ over de periode 2013 – 2017 specifiek aandacht aan het vergaren van informatie over LHBT’s om hen beter te beschermen tegen mensenhandel. In deze verkennende analyse wordt nader ingegaan op informatie die bekend is over minderjarige LHBT-jongeren in relatie tot mensenhandel. Er wordt stilgestaan bij de mogelijke kwetsbaarheid van LHBT-jongeren en bij de signalen die erop kunnen duiden dat LHBT-jongeren in Nederland worden uitgebuit door mensenhandelaren.

Hier wordt specifiek gefocust op drie mogelijke kwetsbare factoren voor mensenhandel die naar voren zijn gekomen in (verkennd) onderzoek en mogelijk van toepassing zijn op LHBT-jongeren.

- I. Minderheidsstress en eventuele kwetsbaarheid voor mensenhandel
- II. Psychische problematiek en eventuele kwetsbaarheid voor mensenhandel
- III. Seksueel geweld en eventuele kwetsbaarheid voor mensenhandel

Deze drie mogelijke relaties worden afzonderlijk van elkaar beschouwd. Dat neemt niet weg dat deze factoren veelal samenvallen en in samenhang begrepen moeten worden om zicht te krijgen op de mogelijke kwetsbaarheid voor mensenhandel.³¹

Ter afsluiting van deze verkenning wordt gekeken naar wat bekend is over de mogelijke seksuele uitbuiting van LHBT-jongeren in Nederland. Omdat uit verkennend onderzoek is gebleken dat het erg lastig is om zicht te krijgen op eventuele LHBT-jongeren die worden uitgebuit, is ook gekeken naar wat bekend is over LHBT-jongeren die seks hebben tegen betaling en werkzaam zijn in de (jongens-)prostitutie. Het ligt namelijk in de lijn der verwachting dat als LHBT-jongeren seksueel uitgebuit worden ze zich bevinden in deze groep.

2.2.2 Minderheidsstress en eventuele kwetsbaarheid voor mensenhandel

Hierboven is beschreven dat LHBT-jongeren op meerdere fronten kwetsbaar kunnen zijn. Een factor die LHBT-jongeren in het bijzonder kwetsbaar kan maken is *minderheidsstress*.³² Minderheidsstress wordt door Meyer uitgelegd als ‘extra stress waar je [mee] te maken kunt krijgen als je deel uitmaakt van een minderheid. Het bestaat uit verschillende componenten: het meemaken van vervelende gebeurtenissen, het hierop anticiperen, geïnternaliseerde homo- of transnegativiteit, het verbergen van de identiteit en een gebrek aan sociale steun’.³³ Meyer schrijft het volgende over de onderliggende factoren van minderheidsstress:

29 Zie onder meer Los, 2014; Martinez en Kelle, 2013; Polaris, 2015; Secret Garden, 2012. Zie ook de website van LGBTQ –nation, een organisatie die in de Verenigde Staten berichten bijhoudt over LHBT’s die worden uitgebuit (beschikbaar op <http://www.lgbtqnation.com/tag/human-trafficking/>, geraadpleegd op 4 februari 2016) en de verklaring van de Office to Monitor and Combat Trafficking in Persons in de Verenigde Staten waar het als specifiek aandachtsgebied is aangeduid in 2014 (beschikbaar op <http://www.state.gov/documents/organization/233940.pdf>, geraadpleegd op 4 februari 2016).

30 TIP-report, 2014.

31 Zie Hoofdstuk 1.

32 Movisie, 2012; Meyer, 2003; Kuypers en Fokkema, 2011.

33 Rutgers WPF, 2014a: p. 28; Rutgers WPF, 2013a.

Minderheidsstress en onderliggende factoren

'In developing the concept of minority stress, researchers' underlying assumptions have been that minority stress is (a) unique—that is, minority stress is additive to general stressors that are experienced by all people, and therefore, stigmatized people are required an adaptation effort above that required of similar others who are not stigmatized; (b) chronic—that is, minority stress is related to relatively stable underlying social and cultural structures; and (c) socially based—that is, it stems from social processes, institutions, and structures beyond the individual rather than individual events or conditions that characterize general stressors or biological, genetic, or other nonsocial characteristics of the person or the group'.³⁴

Een van de kenmerken van minderheidsstress is dat deze is gekoppeld aan een groep die onderscheidende kenmerken heeft en voortkomt uit sociale interacties. De Europese Commissie geeft in haar rapport aan dat het behoren tot een groep die sociaal uitgesloten en/of gemarginaliseerd wordt een kwetsbare factor voor mensenhandel vormt.³⁵ Marginalisatie, zoals beschreven door de Europese Commissie, gaat over sociale groepen die gediscrimineerd worden, sociaaleconomisch een lagere status kennen en minder kansen hebben in de maatschappij.³⁶ De LHBT-groep in Nederland voldoet niet aan al deze kenmerken. De zorgen over de LHBT-groep liggen met name op de terreinen discriminatie en sociale acceptatie. De kwetsbaarheid van LHBT's zal naar verwachting daarom ook in grote mate afhankelijk zijn van in hoeverre de groep in de praktijk gestigmatiseerd en gemarginaliseerd wordt. Hoewel in Nederland in het algemeen een positieve houding bestaat ten aanzien van de LHBT-groep zijn er ook zorgen.

Sociale acceptatie van LHBT in Nederland

In het algemeen blijkt dat jongeren en jongvolwassenen een positieve houding hebben ten opzichte van LHBT's. In 2012 geeft 72% van de jongvolwassenen aan een positieve houding te hebben³⁷ en 6% geeft aan een negatieve houding te hebben.³⁸ 'Bij zowel scholieren als jongvolwassenen zijn meisjes en niet-religieuze jongeren veel positiever dan jongens en religieuze jongeren. Verder zijn niet-westerse scholieren negatiever³⁹ evenals vo-scholieren [voortgezet onderwijs] met een lager schoolniveau'.⁴⁰ Vier van de tien LHB-jongeren⁴¹ die in de studie van SCP⁴² zijn

34 Meyer, 2003.

35 Zie ook [Hoofdstuk 1](#), waarin kort ingegaan wordt op de onderzoeksmethode die de Europese Commissie voor haar rapport heeft gebruikt.

36 Europese Commissie, 2015.

37 In 2006 gaf 61% van de jongeren dit aan (SCP, 2015).

38 In 2006 vond 18% van de jongeren dit (SCP, 2015). Ten aanzien van transgenders is 45% van de jongeren positief, 11% is negatief en de rest weet het niet of is neutraal (SCP, 2015: p. 26).

39 Zo komt uit onderzoek van de GGD Amsterdam naar voren 'dat ruim een vijfde van de jongeren in Amsterdam negatief denkt over LHBT-schoolgenoten'. Uit hetzelfde onderzoek blijkt ook dat er 'ruim vier-vijf zoveel keer Turkse en Marokkaanse als Nederlandse leerlingen [zijn] met een afwijzende houding [opzichte van homoseksualiteit dan autochtone leerlingen]' (GGD, 2012: p. 35).

40 SCP, 2015.

41 In hetzelfde onderzoek van het SCP zijn lesbische meisjes, homoseksuele jongens en biseksuele jongeren bevraagd op hun ervaringen. Transgenders zijn in deze studie niet meegenomen.

42 De LHBT-jongeren zijn in 2013 ondervraagd (SCP, 2015: p. 48, tabel 3.6).

bevraagd geven aan dat ze het jaar daarvoor ten minste één negatieve ervaring hebben gehad⁴³ omdat ze LHB zijn. ‘Verregaandere vormen van negatieve reacties zoals bedreigingen, seksuele grensoverschrijving of vechten, komen minder voor, maar worden nog altijd door ongeveer een op de twintig LHB-jongeren genoemd’.⁴⁴ Ook worden LHB-jongeren op wekelijkse of zelfs dagelijkse basis vier keer zo vaak gepest als heterojongeren.⁴⁵ Ze voelen zich over het algemeen minder prettig op school en spijbelen ook vaker dan heterojongeren.⁴⁶ ‘Van de transgenders die ‘uit de kast’ is en naar school gaat, heeft een kwart, in het jaar voorafgaand aan het onderzoek [2012] geweld meegemaakt’.⁴⁷

Hoewel de sociale acceptatie van LHBT-jongeren in Nederland de laatste jaren verder is verbeterd, blijven er niettemin zorgen bestaan.⁴⁸ Deze zorgen zien met name op LHBT-jongeren die opgroeien in orthodox-religieuze gemeenschappen en in migrantengemeenschappen.⁴⁹ Ook blijkt uit onderzoek dat er zorgen zijn over de bejegening van LHBT-jongeren op scholen⁵⁰ en in de thuissituatie.⁵¹

Het is bekend dat LHBT-jongeren vaker dan heteroseksuele jongeren internet gebruiken in het leggen van contact. Dit contact wordt vaak gelegd met personen buiten de eigen omgeving en heeft tot doel gelijkgestemden te leren kennen.⁵² Ook blijkt dat homojongens en biseksuele jongeren relatief vaker dan lesbische en heteroseksuele jongeren seksueel getint contact of seks hebben op het internet of met iemand die ze hebben ontmoet via internet.⁵³ Homo- en biseksuele jongens sturen ook vaker seksueel getint materiaal via sociale media.⁵⁴ Hoewel internet een waardevolle rol kan vervullen in het

43 ‘Homo- en biseksuele jongens maakten dit vaker mee dan meisjes (47% versus 34%). Dit kan gerelateerd zijn aan de bevinding dat de houding ten opzichte van homo- en biseksuele jongens negatiever is dan tegenover meisjes’. Van de LHBT-jongeren die het iemand verteld hebben, ligt het aantal op de helft die een negatieve ervaring mee hebben gemaakt (SCP, 2015: p. 48 – 49).

44 SCP, 2015: p. 49.

45 SCP, 2015: p. 67. In de studie van Van Dijke et al. wordt ook een mogelijk verband gelegd tussen pesten en het risico op slachtofferschap op mensenhandel (Van Dijke et al. 2012).

46 ‘Het aantal lhb-scholieren dat wel eens heeft gespijbeld in de afgelopen vier weken ligt bijvoorbeeld ruim twee keer zo hoog (21% versus 9%)’ (SCP, 2015: p. 67). Zie ook SCP, 2014a.

47 SCP, 2012.

48 *Tweede Kamer* 2012 – 2013, 30420, nr. 180.

49 Zie ook [paragraaf 2.2.1.](#); ‘Soms gebruiken ouders geweld tegen hun kinderen als zij merken deze lesbisch, homo, bi of transgender zijn. Dit kan bijvoorbeeld het geval zijn in traditionele (migranten- of vluchtelingen-) families waarin de familie-eer hoog gehouden wordt. Dit geweld wordt ook wel eerge relateerd geweld genoemd’ (Movisie, 2015: p. 5]). Zie ook Brenninkmeijer et al. 2009; Cense, 2013.

50 SCP 2014a; SCP, 2015.

51 LHB-jongeren geven in het onderzoek van SCP aan fors minder steun van ouders te ervaren dan heterojongeren. ‘Zij kunnen bijvoorbeeld minder over hun problemen praten en krijgen minder emotionele steun dan ze nodig hebben’ (SCP, 2015: p. 72).

52 Rutgers WPF, 2013a, p. 43; Pingel et al. 2013; Dehaan et al. 2013; Van Lisdonk en Van Bergen, 2011.

53 Homo- en biseksuele jongens [hebben] vaker seksuele contacten op of via internet, door bijvoorbeeld zelf iets seksueels te laten zien voor de webcam, seksueel getinte foto’s of filmpjes te versturen, of seks te hebben met een partner die ze via internet hebben ontmoet. Dit geldt voor 58% van de homoseksuele en biseksuele jongens tegen 28% van de heteroseksuele jongens. Dit betreft een significant verschil. Er is in dit onderzoek gekeken naar ‘verschillen in seksuele problemen en risico’s bij jongeren van 17 – 24 jaar’ (De Graaf et al. 2012: p. 43 – 44). Zie ook Bauermeister et al. 2014. De onderzoekspopulatie in laatstgenoemd onderzoek bestaat uit jongens tussen de 18 en 25 jaar.

54 De Graaf et al. 2012; Bauermeister et al. 2014.

contact met gelijkgestemden⁵⁵ en een bron van informatie is, kan het ook bijdragen aan de kwetsbaarheid van LHBT-jongeren voor seksueel geweld en mensenhandel. Met name wanneer zij zich openstellen voor personen wier motieven zij niet (kunnen) kennen en ook wanneer jongeren tijdens contacten seksueel expliciet materiaal delen.⁵⁶ Uit onderzoek van Dank et al. blijkt bijvoorbeeld dat LHBT-jongeren tussen de 18 en 24 jaar bij zowel fysieke als online dates significant vaker te maken krijgen met (seksueel) geweld⁵⁷ dan heteroseksuele leeftijdsgenoten.⁵⁸ Hoewel het niet onderzocht is of LHBT-jongeren die via het internet contact zoeken met personen een verhoogd risico lopen op mensenhandel, is dit niet ondenkbaar. Zo is meermalen gebleken dat mensenhandelaren ook via het internet op zoek gaan naar kwetsbare jongeren⁵⁹ en verkregen seksueel getint materiaal gebruiken als dwangmiddel om jongeren in de uitbuitingssituatie te krijgen en onder controle te houden.⁶⁰

Religieuze en allochtone jongeren lijken een verhoogd risico te lopen op marginalisering en sociale uitsluiting als blijkt dat zij LHBT's zijn.⁶¹ Zo blijkt bijvoorbeeld voor allochtone LHBT-jongeren dat Marokkaanse en Turkse ouders dit drie op de vier keer een probleem vinden. Bij Antilliaanse en Surinaamse ouders ligt dit op een op drie, tegenover een op de zes bij autochtone ouders.⁶² Movisie geeft aan dat deze jongeren te maken krijgen met 'drieledige problematiek'. Het eerste probleem waar allochtone LHB's⁶³ mee te maken kunnen krijgen, is 'een innerlijk conflict tussen homoseksuele gevoelens en de loyaliteit naar hun familie en religie. Als allochtone [LHB's] geen vorm kunnen geven aan hun gevoel, kan dat leiden tot een reeks van psychische en somatische problemen (isolement, parasuicide, dropout, onveilig gedrag, ongewenste zwangerschappen en dergelijke)'.⁶⁴ Wan-

'The higher sexting prevalence may be attributable to young men who have sex with men [YMSM] greater comfort in sharing suggestive texts or pictures with prospective partners through online technologies. Prior research [...] has documented how YMSM use online technologies to explore their sexuality and meet partners. In these online exchanges, YMSM may be more likely to participate in sexually charged conversations and include suggestive pictures in their online profiles. Furthermore, the recent development of mobile-based geo-spatial partner-seeking applications (e.g., Grindr) has further facilitated YMSM's exchange of suggestive messages or pictures with potential partners through mobile technologies and been linked to increased sexual risk practices' [Bauermeister et al. 2014].

55 'Waarschijnlijk biedt het hebben van een LHB[T]-netwerk bescherming tegen problemen omdat het kennen van gelijkgestemden steun geeft en een positief referentiekader biedt als tegenhanger van de soms negatieve maatschappelijke opvattingen en vooroordelen' (SCP, 2015: p. 42). Zie ook Meyer, 2003.

56 'In general social networking sites play a role in the recruitment of children — in particular for sexual exploitation' (Europese Commissie, 2015: p. 65). Een protectieve factor tegen mensenhandel zouden de veilige offline- en online-ontmoetingsplaatsen kunnen zijn waar LHBT-jongeren elkaar kunnen ontmoeten die al uit de kast zijn of er nog in zitten. Zie bijvoorbeeld www.jongenout.nl, geraadpleegd op 4 februari 2016. Zie ook Tweede Kamer 2012 – 2013, 30420, nr. 180.

57 Nationaal Rapporteur, 2014b.

58 Zij deden onderzoek onder 5.647 middelbare scholieren in de Verenigde Staten (Dank et al. 2014). Zie ook Klettke et al. 2013.

59 Uit een studie naar 77 opsporingsonderzoeken blijkt dat in de helft van de onderzoeken slachtoffers van mensenhandel zijn geronseld in horeca- en andere uitgaansgelegenheden, via internet, op school of in prostitutiegebieden (Nationaal Rapporteur, 2012: p. 132).

60 Europese Commissie, 2015: p. 65; Leary, 2014. Deze methode komt bijvoorbeeld ook naar voren in een veroordeling van verdachten voor het seksueel uitbuiten van Nederlandse, minderjarige jongens Rb. Noord-Holland 28 november 2013, ECLI:NL:RBNHO:2013:12803; zie ook Rb. Noord-Holland 11 juli 2013, ECLI:NL:RBNHO:2013:9066.

61 Voor een schatting van de cultureel-etnische populatie in Nederland zie Regioplan, 2015.

62 SCP, 2014b.

63 In deze studie werden geen transgenders ondervraagd. Als dit het geval is dan wordt dit aangeduid met LHB-jongeren, waar de T van transgenger weggelaten is.

64 Movisie, 2007.

neer zij vrede kunnen vinden met hun seksuele geaardheid kan het probleem zich voordoen dat de omgeving deze seksuele voorkeur mogelijk niet accepteert. Het kan daarom voor allochtone LHBT-jongeren ook lastig liggen om zijn of haar seksuele voorkeur bespreekbaar te maken met familie en vrienden.⁶⁵ Hierover vertellen kan een hoge drempel zijn, omdat het 'kan leiden tot een opeenstapeling van praktische problemen rond bijvoorbeeld huisvesting, problemen met familie en moeizaam contact met lotgenoten'.⁶⁶ Het laatste probleem ligt erin dat wanneer deze groep hulp nodig heeft, ze te maken kan krijgen met de moeilijke toegankelijkheid van 'witte' hulpverleningsinstaties, zoals maatschappelijk werk en opvang, bureaus jeugdzorg en lokale welzijnsvoorzieningen. Zoals Movisie aangeeft, is '[in de hulpverlening] op dit moment nog een gebrek aan expertise rond de problematiek van deze groep'.⁶⁷ Uit een studie van SCP komt naar voren dat ook religieuze LHBT-jongeren⁶⁸ zich in een extra kwetsbare positie bevinden. 'Bij hen is vaker helemaal niemand op de hoogte van hun gevoelens en zij hebben een relatief negatieve houding ten opzichte van hun eigen oriëntatie'.⁶⁹ Ook komt uit een eerder onderzoek van SCP naar voren dat religieuze individuen veel vaker een negatieve houding hebben tegenover homoseksualiteit dan niet-religieuze personen.⁷⁰ Religieuze jongeren komen ook minder vaak uit voor hun seksuele voorkeur dan hun niet-religieuze leeftijdsgenoten en hun seksuele oriëntatie wordt ook minder vaak door de ouders geaccepteerd.⁷¹

Het gebrek aan sociale acceptatie en de negatieve bejegening van religieuze en allochtone LHBT-jongeren kan ertoe leiden dat deze jongeren vaker gebruik maken van meer risicovolle manieren om met gelijkgestemden in contact te komen en/of te experimenteren met hun eigen seksualiteit.⁷² Ook kan de (driedelige) problematiek die zij ervaren leiden tot het gevoel weinig opties te hebben vanwege een angst voor sociale uitsluiting, hetgeen kan resulteren in het (gedwongen) verbreken van het contact met hun sociale omgeving.⁷³ Deze kwetsbare positie kan misbruikt worden door mensenhandelaren.

'Over het algemeen is de acceptatie van homoseksualiteit beperkt in Marokkaanse, Turkse, Chinese, Surinaamse en protestantse groepen. Het wordt vaak gezien als onverenigbaar met waarden van het huwelijk en familieverhoudingen, onder andere omdat seks bedoeld moet zijn voor voortplanting. Dit wordt gezien als de natuurlijke orde van dingen' [Rutgers WPF, 2013a].

65 GGD Amsterdam, 2012.

66 Movisie, 2007. Zie ook GGD Amsterdam, 2012; Regioplan, 2015. In het rapport van Regioplan blijkt dat gespecialiseerde voorzieningen vrijwel alleen te vinden zijn in de grote steden en nauwelijks in kleinere plaatsen (2015: p. 89).

67 Movisie, 2007. In Amsterdam bestaat bijvoorbeeld wel een stichting specifiek voor LHBT'ers met een etnisch-culturele achtergrond (http://www.stichtingsecretgarden.nl/?page_id=11, geraadpleegd op 25 februari 2016). Ook de organisatie Veilige Haven richt zich specifiek op LHBT-jongeren uit een multiculturele- en/of religieuze gemeenschap (<http://www.veilighavenamsterdam.nl/C251-Veilige-Haven.html>, geraadpleegd op 25 februari 2016). Zie voor andere hulpverleningsaanbod ook het onderzoek van Regioplan (2015: p. 33 ev).

68 De groep allochtone en religieuze LHBT-jongeren kennen vanzelfsprekend ook een overlap.

69 SCP, 2015: p. 57.

70 Religieuze jongeren worden in het onderzoek van SCP als extra kwetsbaar bestempeld aangezien homoseksualiteit vaak gevoelig ligt binnen de sociale omgeving en de acceptatie ervan bepaald niet vanzelfsprekend is. Dit blijkt onder meer uit het feit dat van de individuen die één keer per week of vaker naar de kerk gaan 34% negatief is over homoseksualiteit tegenover 4% van de individuen die nooit naar de kerk gaan (SCP, 2010).

71 In hetzelfde onderzoek wordt ook gesteld dat '[LHBT-]jongeren die religieus zijn opgevoed vaker een zelfmoordpoging hebben gedaan' (SCP, 2010: p. 202).

72 Europese Commissie, 2015. Zie ook Reid, 2014. Zij gaat in haar artikel in op de kwetsbaarheid om slachtoffer van mensenhandel te worden en redeneert vanuit de 'General Strain Theory'. Hierin zet zij uiteen hoe frustratie en teleurstellingen kunnen leiden tot risicovol gedrag en hoe hen dat kwetsbaar maakt voor mensenhandelaren.

73 Uit cijfers van Veilige Haven bleek dat 44 van de 102 cliënten die ze in 2011 ondersteunden, behoefte hadden aan onderdak. In dit geval is er vaak sprake van bedreigingen, huiselijk geweld of dakloosheid (GGD Amsterdam, 2012). Zie ook Secret Garden, 2013.

Hoewel religieuze en allochtone LHBT-jongeren vanwege voornoemde redenen verhoogd kwetsbaar kunnen zijn voor uitbuiting, is er geen bewijs dat ze ook daadwerkelijk (op grote schaal) slachtoffer worden.⁷⁴

Uit internationaal onderzoek blijkt ook dat LHBT-jongeren in de Verenigde Staten, Canada en het Verenigd Koninkrijk oververtegenwoordigd zijn binnen de thuis- en dakloze jongerenpopulatie.⁷⁵ De verklaring die hiervoor wordt gegeven is dat hun seksuele voorkeur niet door hun sociale omgeving wordt geaccepteerd en zij daarom, al dan niet gedwongen, het contact verbreken met hun familie.

Dak- en thuisloze LHBT-jongeren in het buitenland

Uit internationale onderzoeken in de Verenigde Staten⁷⁶, Canada⁷⁷ en het Verenigd Koninkrijk⁷⁸ komt naar voren dat LHBT-jongeren significant vaker dak- en thuisloos zijn dan hun heteroseksuele leeftijdsgenoten. In veel gevallen accepteren de ouders de seksuele voorkeur van hun kind niet, hetgeen kan leiden tot fysieke en geestelijke mishandeling en tot een (gedwongen) vertrek uit het huis.⁷⁹ Door het veelal ontbreken van een sociaal netwerk en de beperkte toegang tot hulpverlening belanden zij daardoor vaak op straat. Eenmaal dakloos blijken LHBT-jongeren zich in een extra kwetsbare positie te bevinden. Zo krijgen zij ruim zeven keer vaker te maken met seksueel geweld dan heteroseksuele dakloze jongeren⁸⁰, doen zij vaker aan onveilige seks⁸¹ en hebben zij meer last van psychische klachten.⁸² Tevens blijkt uit een onderzoek van het Urban Institute New York⁸³ uit 2015 dat veel dakloze LHBT-jongeren in New York in de prostitutie belanden om te overleven.⁸⁴ Ook dit gaat vaak gepaard met fysieke en seksuele mishandeling en be-

-
- 74 In 2001 waren er in Nederland reden tot zorgen over Marokkaanse jongens toen uit onderzoek van Horn et al. bleek dat zij oververtegenwoordigd leken te zijn binnen de jongensprostitutie. In 2009 namen deze zorgen af, toen hier geen empirisch bewijs voor werd gevonden tijdens het onderzoek van Korf et al. uit 2009.
- 75 Ventimiglia, 2012; Martinez en Kelle, 2013; Gaetz, 2004; The Albert Kennedy Trust, 2015.
- 76 Uit diverse studies komt naar voren dat tussen de 20 en 40% van de dakloze jongerenpopulatie in Amerika zichzelf als LHBT bestempelt (e.g. Ventimiglia, 2012; Ray, 2006; Martinez en Kelle, 2013).
- 77 Onderzoek naar dakloze jongeren tussen de 15 en 24 jaar in Canada bracht naar voren dat 29.62% zichzelf beschouwt als 'niet-hetero'. Van de respondenten stelden 5% exclusief homoseksueel of lesbisch te zijn. 24.62% gaf aan biseksueel of "bi-curious" te zijn, of de seksuele voorkeur nog niet te weten (Gaetz, 2004).
- 78 Uit onderzoek in het Verenigd Koninkrijk blijkt dat LHBT-jongeren tussen de 16 en 25 jaar bijna 24% van de dakloze jongerenpopulatie vormen (The Albert Kennedy Trust, 2015).
- 79 Zo blijkt uit een studie naar 425 dakloze jongeren in de Verenigde Staten van Rew et al. dat 73% van de dakloze homoseksuele en lesbische jongeren, en 25.6% van de dakloze biseksuele jongeren aangaf op straat te zijn beland na ruzie met de ouders over hun seksuele voorkeur (Rew et al. 2005). Zie ook The Albert Kennedy Trust, 2015; Edidin et al. 2012; Cull et al. 2006.
- 80 Ray, 2006.
- 81 Cochran et al. 2002. Uit onderzoek van Rew et al. blijkt ook dat LHB-jongeren vaker seksueel overdraagbare aandoeningen hebben dan heteroseksuele dakloze jongeren. Dit verschil is echter niet significant (Rew et al. 2005).
- 82 Cochran et al. 2002.
- 83 Voor het onderzoek van het Urban Institute New York werd met 283 dakloze jongeren tussen de 15 en 26 jaar in New York gesproken die deden aan 'survival seks'. Hiervan was 37% biseksueel, 23% homoseksueel, 15% lesbisch, 3% 'queer', 13% hetero en 9% 'anders', zoals bijvoorbeeld panseksueel. De participanten hadden gemiddeld op zeventienjarige leeftijd hun eerste seksuele contact in ruil voor geld en/of een andere beloning (Urban Institute New York, 2015).
- 84 Ook in een eerdere studie naar dakloze LHBT en heteroseksuele jongeren tussen de 16 en 19 jaar in Amerika (366 hetero om 63 LHBT) komt naar voren dat dakloze homoseksuele jongens veel vaker (27.8 om 9%) aan 'survival seks' doen dan heteroseksuele jongens (Whitbeck et al. 2004).

dreiging.⁸⁵ Het feit dat deze jongeren geen veilige plek hebben om naar toe te gaan, veelal kampen met sociale uitsluiting en psychische problematiek en zich in risicovolle situaties begeven om aan geld te komen, maakt deze groep kwetsbaar voor seksuele uitbuiting en mensenhandel.⁸⁶

In navolging van wat in het buitenland naar voren is gekomen, sluiten Felten et al. niet uit dat LHBT-jongeren ook in Nederland oververtegenwoordigd zijn binnen de dakloze jongerenpopulatie. Om hier meer zicht op te krijgen achten zij het noodzakelijk dat hier ook in Nederland onderzoek naar komt.⁸⁷ In een dergelijk onderzoek lijkt het ook raadzaam na te gaan of en in hoeverre seksueel geweld, seks tegen betaling en/of seksuele uitbuiting onder dak- en thuisloze LHBT-jongeren in Nederland voorkomt.

2.2.3 Psychische problematiek en eventuele kwetsbaarheid voor mensenhandel

Uit internationaal onderzoek naar de emotionele en psychische gesteldheid van LHBT's blijkt dat deze groep vaker lijdt aan depressies en angststoornissen dan hetero's.⁸⁸ In de studie van SCP naar LHB-jongvolwassenen wordt dit beeld ondersteund en blijkt dat 'de prevalentie voor sommige psychische klachten (bijna) twee keer zo hoog ligt (in de put zitten, niet kalm en rustig zijn, en niet gelukkig zijn)'.⁸⁹ Ook heeft 'meer dan de helft van de LHB-scholieren psychische of gedragsproblemen. Zij hebben (ruim) twee keer zo vaak emotionele problemen, gedragsproblemen en hyperactiviteit en drie keer zo vaak problemen met leeftijdsgenoten'.⁹⁰ Daarnaast blijkt uit onderzoek dat 'het negatief bejegenen van jongeren vanwege het LHBT-zijn door leeftijdsgenoten samen gaat met een verminderde psychische gezondheid, meer school gerelateerde problemen en meer middelengebruik'.⁹¹ Een ander opvallend gegeven is dat ook de kans op suïcide groter is onder LHBT's.⁹² 'Een op de zeven lesbische of biseksuele meisjes en een op de acht homoseksuele of biseksuele jongens hebben (heel) vaak last van depressieve klachten. 16% van deze meisjes en 9% van deze jongens heeft ooit een daadwerkelijke suïcidepoging

85 91% van de participanten in de studie van het Urban Institute New York gaf ook aan dat zij dit werk met tegenzin uitvoeren.

86 Martinez en Kelle stellen dat mensenhandelaren zich vaker richten op dakloze minderjarigen, omdat zij gemakkelijk te manipuleren zijn en zichzelf niet kunnen verdedigen. Volgens hen lopen met name minderjarige LHBT's een groot risico slachtoffer te worden van seksuele exploitatie (Martinez en Kelle, 2013). Ook uit het onderzoek van het Urban Institute New York kwam naar voren dat dat 15% (43 participanten) van de LHBT-jongeren die aan survival seks deed ooit een 'exploiter' had. Het merendeel hiervan moest (een deel van) hun inkomen aan deze persoon afstaan. Sommige respondenten gaven ook aan dat zij door hun 'exploiter' verkracht, mishandeld en bedreigd werden. In hoeverre dit zich verhoudt tot dakloze heteroseksuele jongeren is niet bekend. (Urban Institute New York, 2015).

87 Felten et al. 2015. Ook in de Amsterdamse gemeenteraad is specifiek aandacht gevraagd voor LHBT-zwerfjongeren die vanwege hun leeftijd (18+) uit beeld verdwijnen op het moment dat de gedwongen jeugdzorg stopt (Initiatiefvoorstel van Kaya, Duijndam en Toonk: 'Geen zwerfjongeren een kans in Amsterdam'. Gemeente Amsterdam, 2015).

88 Cochran, 2001; Gilman et al. 2001; Herrell et al. 1999; Sandford et al. 2001; Bailey, 1999. Meyer komt uiteindelijk ook tot deze conclusie, maar zet in zijn meta-analyse wel uiteen dat er ook kanttekeningen geplaatst kunnen worden bij veel van de studies die hier naar zijn gedaan. Deze kanttekeningen zien met name op een mogelijke *bias* in de onderzoekspopulatie (Meyer, 2003). Een van de kanttekeningen die Meyer plaatst bij studies naar LHBT-jongeren is dat degenen die zich als vrijwilligers aanmelden voor de studies veelal degenen zijn die hun coming-out hebben gehad, waardoor de groep die dat niet heeft gehad waarschijnlijk niet meegenomen wordt in het onderzoek.

89 SCP, 2015: p. 98.

90 Ibid.

91 Beusekom et al. 2014.

92 'Uit een metabeschouwing van 25 studies blijkt dat zelfmoordpogingen gemiddeld twee keer zo vaak voorkomen onder homoseksuelen als onder heteroseksuelen' (Van Lisdonk en Van Bergen, 2011: p. 189). Zie ook King et al. 2008 en Garofalo et al. 1998.

gedaan. Bij transgenderjongeren liggen deze cijfers zelfs hoger'.⁹³ De slechtere psychische gezondheid van LHBT's kan mede verklaard worden door de minder goede thuissituatie en schoolbeleving van LHBT-jongeren,⁹⁴ maar ook mogelijk door eenzaamheid⁹⁵, verminderde eigenwaarde⁹⁶ en het ervaren van minderheidsstress.⁹⁷

LHBT-jongeren kunnen door de onderliggende factoren en de psychische problematiek in een kwetsbare positie terechtkomen waarvan mensenhandelaren misbruik kunnen maken. Met name de jongeren die zich in een dergelijke kwetsbare positie bevinden en op zoek gaan naar gelijkgestemden, acceptatie en/of liefde buiten hun eigen omgeving kennen mogelijk een verhoogde kwetsbaarheid om geronseld te worden door mensenhandelaren.⁹⁸

2.2.4 Seksueel geweld en eventuele kwetsbaarheid voor mensenhandel

Op het terrein van LHBT's in relatie tot seksueel geweld is al het nodige onderzoek verricht. Een kanttekening bij deze verkenning is wel dat het bestaande onderzoek een beeld geeft over LHBT-jongeren tussen de 12 en 25 jaar en niet specifiek is toegespitst op minderjarigen.⁹⁹ Wat in het oog springt bij het bestuderen van deze onderzoeken is dat met name homoseksuele mannen en biseksuele mannen en vrouwen gedurende hun leven gemiddeld meer seksueel geweld¹⁰⁰ ervaren in vergelijking met heteroseksuelen.¹⁰¹ 'In het geval sprake is van seksueel geweld, blijken homoseksuele jongens gemiddeld op veertienjarige leeftijd voor het eerst slachtoffer te worden en heteroseksuele jongens gemiddeld op negentienjarige leeftijd.'¹⁰² Homoseksuele jongeren hebben ook vaker druk of dwang meegemaakt bij seks dan heterojongens en lesbische meisjes van dezelfde leeftijd.¹⁰³ De verschillen in het ervaren van seksueel geweld tussen

'Zowel homo- als biseksuele mannen hebben minstens drie keer zo vaak al voor hun 16de jaar seksueel geweld meegemaakt' [Rutgers WPF, 2013a: p. 26].

93 SCP, 2010; SCP, 2012.

94 SCP, 2015.

95 Qualter et al. 2013.

96 Steiger et al. 2014.

97 Meyer, 2003; SCP, 2015.

98 Internet is een voorbeeld van hoe jongeren in contact kunnen komen met gelijkgestemden buiten de veilige omgeving. De Europese Commissie wijst hierbij op het risico dat mensenhandelaren zich steeds meer verplaatst lijken te hebben naar internet, en in het bijzonder naar chatrooms, om in contact te komen met kwetsbare jongeren (Europese Commissie, 2015).

99 Als naar een onderzoek wordt verwezen, wordt daarbij ook informatie gegeven over de leeftijd van de respondentengroep.

100 Voor het onderzoek van Rutgers WPF 'is 'seksueel geweld' breed gedefinieerd, variërend van kwetsende seksuele toenaderingen, via ongewenste aanrakingen tot gedwongen worden om seksuele dingen te doen of toe te staan. Mensen die in het vervolg van de vragenlijst aangaven dat zij uitsluitend zijn geconfronteerd met seksueel kwetsende opmerkingen, zijn niet verder in de analyse [van het onderzoek] meegenomen' (Rutger WPF, 2013a: p. 25). De respondentengroep in dit onderzoek lag tussen de 15 en 70 jaar.

101 Uit onderzoek van Vermey, et al. blijkt dat homojongens en biseksuele meiden significant vaker seksuele grensoverschrijding rapporteerden dan andere groepen. Dit betrof een secundaire analyse van de data van het representatieve bevolkingsonderzoek 'Seks onder je 25^e', waar bijna 8.000 jongeren zijn ondervraagd via een digitale vragenlijst (Vermey et al. 2014).

102 Dit betreft een significant verschil (Rutgers WPF, 2013a: p. 27).

103 De Graaf et al. 2012.

LHB-jongeren en heteroseksuele jongeren kan mogelijk worden verklaard ‘door de stress die hun minderheidsstatus met zich meebrengt (minderheidsstress)’.¹⁰⁴

Voor transgenders geldt dat zij ‘veel meer ervaring hebben met seksueel geweld dan niet-transgenders [...]’.¹⁰⁵ Transgenders die als man zijn geboren ervaren vier tot acht keer zo veel geweld als niet-transgenders. Ook hebben zij relatief vaak al voor hun zestiende seksueel geweld meegemaakt.¹⁰⁶ Een mogelijke verklaring hiervoor is dat het voor transgenders lastig kan zijn om seksuele wensen en grenzen aan te geven¹⁰⁷, terwijl ze tegelijkertijd ook een sterke behoefte kunnen voelen om gevalideerd te worden in hun genderidentiteit vanwege onzekerheid over hun lichaam.¹⁰⁸ Een andere mogelijke oorzaak zou genderdysforie kunnen zijn.¹⁰⁹ Genderdysforie kan worden omschreven als ‘gevoelens van onvrede met het geslacht waarin men door de buitenwereld wordt aangesproken en/of het gegenderde lichaam’.¹¹⁰ Voor de personen die worstelen met genderdysforie is het soms lastig om in contact te komen met hun eigen gevoelens, waardoor het moeilijker wordt de eigen grenzen kenbaar te maken en vervolgens te bewaken.¹¹¹

Uit onderzoek op het gebied van mensenhandel komt naar voren dat er een mogelijk verband bestaat tussen een verleden van seksueel geweld en de kans om slachtoffer van mensenhandel te worden.¹¹² De Europese Commissie noemt dit ook als een van de risicofactoren voor mensenhandel.¹¹³ Onderzoek toont aan dat homoseksuele, biseksuele en transgenderjongeren vaker seksueel geweld meemaken, hetgeen ook kan duiden op een verhoogde kwetsbaarheid van deze groep voor mensenhandel in vergelijking met lesbische meisjes¹¹⁴ en heterojongeren.¹¹⁵

104 Movisie, 2012.

105 Rutgers WPF, 2013a: p. 27. Dit kwam ook naar voren in een onderzoek van Movisie uit 2012.

106 ‘Ook de mensen met transgendergevoelens die als vrouw zijn geboren, hebben vaker seksueel geweld meegemaakt dan niet-transgender vrouwen. De gevonden verschillen zijn niet toe te schrijven aan een leeftijdeffect’ (Rutgers WPF, 2013a: p. 28).

107 Rutgers WPF, 2013a: p. 29. Zie ook Doorduyn en Van Berlo, 2012; Iantaffi en Bockting, 2011; Kosenko, 2010; Sevelius, 2009.

108 Rutgers WPF, 2013: p. 28.

109 Naast onder meer minderheidsstress en isolatie (Rutgers WPF, 2014a: p. 28).

110 ‘Gender dysphoria’ is daarnaast de nieuwe term voor de diagnose die toegang geeft tot een geslachtsaanpassende behandeling. [...] De diagnose uit de DSM-IV (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders) die noodzakelijk is voor toelating tot de geslachtsaanpassende behandeling. Deze diagnose is controversieel binnen de transgenderbeweging. In de DSM-V wordt deze term vervangen door de term Gender Dysphoria’ (Rutgers WPF, 2013a: p. 61).

111 Rutgers WPF, 2013a: p. 29.

112 Europese Commissie, 2015; Van Dijke et al. 2012; Verwijs et al. 2011; Reid et al. 2015.

113 De Europese Commissie zegt hierover: ‘The analysis of individual factors demonstrates that the two main characteristics, which are most widely recognised as determinants of vulnerability are a history of physical, psychological and/or sexual abuse, and a low level of awareness of risks.’ (Europese Commissie, 2015: p. 28).

114 ‘Bij lesbische vrouwen verschilt de kans [op het meemaken van seksueel geweld] niet significant van die bij heteroseksuele vrouwen’ (Rutgers WPF, 2013a: p. 4).

115 Zie ook Korf et al. die ingaan op de mogelijke relatie tussen ongewenste seksuele ervaringen en een vroege start in de jongensprostitutie. De onderzoekers concluderen dat ‘seksueel misbruik [...] geen algemeen geldende oorzakelijke verklaring [is] voor jongensprostitutie. Dat wil overigens niet zeggen dat victim trajectories helemaal geen verklaring kunnen zijn, maar kennelijk spelen in elk geval ook andere factoren dan seksueel misbruik een rol bij de entree van jongens in betaalde seks’ (Korf et al. 2009: p. 101).

2.2.5 LHBT, seksuele uitbuiting en 'jeugdprostitutie'¹¹⁶

Over specifiek de relatie tussen LHBT en seksuele uitbuiting is geen onderzoek gevonden. Onderzoek hiernaar wordt ook bemoeilijkt, omdat niet wordt bijgehouden wat de seksuele oriëntatie is van een mogelijk slachtoffer van mensenhandel dat bij instanties in beeld komt. Om toch meer zicht te krijgen op de vraag of en in hoeverre mensenhandelaren zich eventueel richten op LHBT-jongeren met het oogmerk hen seksueel uit te buiten, is er in deze paragraaf voor gekozen te kijken naar wat bekend is over de groep LHBT-jongeren die seksuele diensten verleent tegen betaling.¹¹⁷ De gedachte hierachter is dat als LHBT-jongeren seksueel worden uitgebuit ze onderdeel uitmaken van deze groep. Immers, het oogmerk van de handelaar is gericht op financieel gewin, wat vergaard kan worden door een LHBT-jongere aan te zetten tot het verlenen van seksuele diensten tegen betaling.

Er is geen onderzoek bekend waarin specifiek aan minderjarige LHBT-jongeren is gevraagd in hoeverre zij seksuele diensten hebben verleend in ruil voor geld of een andere beloning. In een studie waarin jongeren tussen de 17 en 25 jaar werd gevraagd in hoeverre zij dit weleens hadden gedaan, bleek dat homo- en biseksuele jongens vaker geld of een beloning hadden ontvangen voor seks dan heteroseksuele jongens.¹¹⁸ Bij lesbische en biseksuele meisjes ten opzichte van heteroseksuele meisjes zijn de verschillen minder groot.¹¹⁹ Om meer aanknopingspunten te vinden voor verder onderzoek naar minderjarige LHBT-jongeren zou in de toekomst ook gekeken kunnen worden naar jongere leeftijdsgroepen die in ruil voor geld of een andere beloning seksuele diensten aanbieden en op welke leeftijd ze dit voor het eerst hebben gedaan.¹²⁰

Een ander methode om meer zicht te krijgen op een mogelijk verband tussen LHBT-jongeren en seksuele uitbuiting kan wellicht worden gevonden in onderzoeken die zijn gedaan naar 'jeugdprostitutie' en wat hierin naar voren is gekomen over LHBT-jongeren. Wat direct opvalt, is dat nauwelijks iets bekend is over lesbische en biseksuele meisjes die seksuele diensten verlenen tegen betaling anders dan hierboven reeds staat genoemd.

Dat ligt anders voor homo- en biseksuele jongens.¹²¹ Op basis van verkennende onderzoeken naar jongensprostitutie kan het volgende beeld geschetst worden. Uit een publicatie van Movisie blijkt allereerst dat jongensprostitutie voorkomt binnen het pedofiele en homo-circuit.¹²² Het is echter belang-

'Er zijn aanwijzingen dat het goed willen houden van de relatie met de ander soms belangrijker is voor slachtoffers van seksueel grensoverschrijdend gedrag dan het opkomen voor de eigen grenzen. [...]' [Rutgers WPF et al. 2014].

116 In Nederland is het in art. 248b Sr strafbaar gesteld om seks te kopen van een zestien en zeventienjarige. Jeugdprostitutie is een ongelukkig term, aangezien het lijkt te impliceren dat het een legale activiteit kan zijn, echter de prostitutie betreft altijd een zedenmisdrijf. De term jeugdprostitutie en jongensprostitutie wordt in deze paragraaf niettemin gebruikt, omdat aangesloten wordt bij bestaand onderzoek (Nationaal Rapporteur, 2015: p. 8 en 23).

117 Een individu dat betaalt voor seks met minderjarigen is strafbaar onder artikel 248b sr.

118 14% procent van de homoseksuele en biseksuele jongens tussen de 17 en 24 jaar die ondervraagd zijn voor het onderzoek van De Graaf et al. hebben betaald gekregen voor seks tegen 4% van de heteroseksuele jongens. Dit verschil is significant. In hoeverre ook minderjarige jongens een beloning hebben gekregen voor seks is niet duidelijk (De Graaf et al. 2012: p. 43).

119 De Graaf et al. 2012. Zie ook GGD-Amsterdam/Rutgers Nisso Groep, 2010.

120 De Graaf et al. 2012.

121 Jongensprostitutie is een term die wordt gebruikt voor minder- en meerderjarige jongens die hierin werkzaam zijn. Als in de beschrijving gesproken wordt over alleen minderjarige jongens dan wordt dat expliciet gemaakt.

122 Movisie, 2009.

rijk om te benadrukken dat niet elke jongen die als jongensprostituut werkzaam is ook homo- of biseksueel is. Niettemin blijkt uit onderzoek van Korf et al. en Repetur en Veenstra dat ruim de meerderheid van de respondenten in hun studies naar jongensprostitutie zichzelf homo- of biseksueel noemt.¹²³ Weijnen¹²⁴ gebruikt een categorisering om jongens werkzaam in de prostitutie te typeren. Hij is de enige die aan de gebruikte categorisering ook consequent de seksuele oriëntatie van deze jongeren koppelt. Hoewel hier kanttekeningen bij geplaatst kunnen worden en meer onderzoek nodig is¹²⁵, wordt deze categorisering hier aangehouden met het doel meer zicht te krijgen op de vraag in hoeverre homo- en biseksuele jongens werkzaam zijn in de jongensprostitutie.¹²⁶

Weijnen verdeelt de jongensprostituutés in twee overkoepelende categorieën, te weten de ‘amateurs’ en de ‘professionals’. De amateurs verdeelt hij vervolgens onder in drie groepen, te weten ‘gemarginaliseerden’, ‘gelukszoekers’ en ‘bijverdieners’. De gemarginaliseerden worden omschreven als individuen die zelden een vaste woon- of verblijfplaats hebben en evenmin over een vast inkomen beschikken. Zij (over)leven meestal op straat en laten zich in met diefstal en prostitutie om soms een verslaving te bekostigen. Deze groep is volgens Weijnen meestal hetero.¹²⁷ De ‘gelukszoekers’ bevinden zich in een soortgelijke situatie met het verschil dat zij dromen van een ‘mooie toekomst’ en vaak afkomstig zijn uit Oost-Europa. Ook hebben deze jongens lang niet altijd homo- of biseksuele gevoelens.¹²⁸ De ‘bijverdieners’ prostitueren voor een extra inkomen. Zij hebben meestal wel een vaste woon- of verblijfplaats en experimenteren met hun seksualiteit ofwel zijn vaak homo- of biseksueel. In het geval van de professionals wordt gesteld dat zij ‘het grootste deel van hun inkomen uit prostitutiewerkzaamheden’ verdienen.¹²⁹ Volgens Weijnen hebben deze jongens bijna zonder uitzondering homo- of biseksuele gevoelens. Uit bovenstaande categorisering blijkt dat zeker niet

‘Op een gegeven moment wil je het doen en dan doe je het ook gewoon en [mijn schoolgeenoot] heeft me daar achtergelaten met die man en van het één is het ander gekomen en heb ik het met die man gedaan. Daarna ben ik een andere keer ook weer naar die man gegaan en bij de tweede keer hoorde ik van die man dat hij die jongen had betaald om mijer naartoe te brengen. Zo is het voor mij zeg maar begonnen en zonder dat ik het wist’ [Respondent in het onderzoek van Van de Walle et al. 2010].

123 Korf et al. hebben 44 minderjarige jongens geïnterviewd die op minderjarige leeftijd zijn begonnen met prostitutie. Hieruit blijkt dat ‘een kleine meerderheid zichzelf beschouwt als homo (26; 59%), een derde als biseksueel (13; 30%) en enkelen zien zichzelf als heteroseksueel (5; 11%)’ (Korf et al. 2009: p. 67). Repetur en Veenstra hebben 11 jongens geïnterviewd die op minderjarige leeftijd zijn begonnen met prostitutie. Een jongen gaf aan heteroseksueel te zijn, twee jongens biseksueel en zes jongens homoseksueel. Twee jongens spraken zich niet uit over hun seksuele oriëntatie (Repetur en Veenstra, 2010: p. 110).

124 Weijnen, 2006.

125 Van der Poel, 1991 en Korf et al. 2009 houden bijvoorbeeld een andere categorisering aan. Laatstgenoemde geven aan dat de onderzoeken die zij hebben bestudeerd om te komen tot een categorisering mogelijk verouderd zijn (p. 103).

126 Waar nodig en mogelijk worden bij de categorisering aan de hand van onderzoeken kanttekeningen geplaatst.

127 Bij de uitspraak dat deze categorie meestal bestaat uit hetero’s kunnen vraagtekens worden geplaatst aangezien deze uitspraak lijkt te zijn gebaseerd op het bevragen van één respondent. Een andere kanttekening is dat uit Amerikaans onderzoek blijkt dat dakloze homoseksuele jongens ruim drie keer zo vaak aan ‘survival seks’ doen dan dakloze heteroseksuele jongens (Whitbeck et al. 2004).

128 ‘Het is in het verlengde daarvan niet onwaarschijnlijk dat een klein deel van deze jongens wel degelijk experimenteert met zijn seksuele gevoelens, al zullen zij zichzelf niet snel als openlijk bi- of homoseksueel manifesteren’ (Weijnen, 2006: p. 36). Zie ook het nieuwsbericht ‘Seksnetwerk opgerold: Zuid-Limburgers opgepakt voor het exploiteren en chanteren van tientallen jongens uit Roemenië’, 26 mei 2012, beschikbaar op <http://www.riec.nl/doc/limburg/LD%20Roemenen.pdf>, geraadpleegd op 6 februari 2016.

129 Weijnen, 2006: p. 38.

alle jongeren die werkzaam zijn in de jongensprostitutie ook homo- of biseksuele gevoelens hebben.¹³⁰ Ook over eventuele uitbuiting binnen de jongensprostitutie kan op basis van de categorisering weinig met zekerheid worden gesteld. Wel blijkt uit recent onderzoek van Los naar jongensprostitutie dat Nederlandse homo- of biseksuele minderjarige jongens die opgroeien in een afwijzende omgeving ten aanzien van hun geaardheid, extra kwetsbaar kunnen zijn voor dwang en uitbuiting.¹³¹

Over de aard en omvang van jongensprostitutie over de hele breedte, dus inclusief heterojongens, zijn de onderzoeken vrij eensgezind. Het blijkt namelijk niet mogelijk te zijn om te komen tot betrouwbare cijfers.¹³² Ook is er nauwelijks zicht op de leeftijd van de jongens die werkzaam zijn in de prostitutie, wel lijken de meeste jongens die werkzaam zijn meerderjarig. Zo blijkt uit interviews met professionals dat 'veruit de grootste groep jongensprostitués 18+ is; de meesten zelfs 22+. Respondenten zagen de gemiddelde leeftijd van jongensprostitués eerder stijgen dan dalen'.¹³³

Ook op de vraag in hoeverre seksuele uitbuiting binnen jongensprostitutie voorkomt geven de verkennende onderzoeken een nagenoeg eensluidend antwoord, te weten dat er onvoldoende bewijs is om aan te nemen dat dit op grote schaal plaatsvindt.¹³⁴ Hoewel in een aantal studies voorbeelden worden aangehaald waaruit blijkt dat uitbuiting van jongens voorkomt¹³⁵, lijken veruit de meeste jongens zelf voor het werk gekozen te hebben.¹³⁶ Repetur en Veenstra plaatsen bij deze bevinding wel vraagekens.¹³⁷ Zij stellen in hun onderzoek dat de jongens die niet zelf voor het werk gekozen hebben ook een vorm van *coping* ontwikkeld kunnen hebben waarbij ze negatieve gevoelens wegduwen.¹³⁸ Deze negatieve gevoelens kunnen onder meer zien op het meemaken van dwang, seksueel grensoverschrijdend gedrag, maar mogelijk ook op situaties waarin jongeren worden geëxploiteerd. Ook wordt in dit verband gesproken over de mogelijke invloed van mannelijkheids coderingen. Dergelijke coderingen kunnen ertoe leiden dat jongens zichzelf niet zien als slachtoffer.

130 Dit wordt ook ondersteund door het onderzoek van Korf et al. 2009 en Repetur en Veenstra, 2010.

131 Los heeft voor het onderzoek acht grote en zes kleinere politiedossiers bestudeerd en vijf signalen van jongensprostitutie. De andere twee kwetsbare groepen die worden genoemd zijn meerderjarige, buitenlandse jongens met een Oost-Europese en Spaanstalige achtergrond en Afrikaanse asielzoekers. Over de laatste groep bestaat nog wel enige onduidelijkheid, omdat hun verklaringen veelal niet geverifieerd kunnen worden (Los, 2014)

132 Los, 2014; Movisie, 2009; Salou et al. 2009.

133 Los, 2014. Uit het onderzoek van Korf et al. blijkt 'dat de bewering dat de helft of meer van de jongensprostitués minderjarig zou zijn geen stand kan houden. Aannemelijk is zelfs dat de meerderheid 21 jaar of ouder is' (Korf et al. 2009: p. 63).

134 Los, 2014: p. 41; Van den Borne en Klooster, 2005; Korf et al. 2009; Salou et al. 2009.

135 In het onderzoek van Salou et al. komt naar voren dat er jongens zijn die 'door middel van mensenhandel als winstobject worden ingezet' en zij 'via de weg van manipulatie, dwang en geweld in het circuit terecht [komen]' (Salou et al. 2009: p.6). Ook Van der Borne en Klooster spreken van enkele gevallen waarin er duidelijk sprake is van seksuele uitbuiting van minderjarige jongensprostitués door derden (Van den Borne en Klooster, 2005). In een studie van Korf et al. waarvoor met 44 jongeren werd gesproken die als minderjarige actief waren/zijn als prostitué, bleek dat veel van hen aangaven seks te hebben gehad met een volwassene in ruil voor kost en inwoning of omdat zij schulden hadden. Ook kwam het voor dat enkele jongens door hun meerderjarige *sugardaddy* in contact werden gebracht met andere klanten of dat er een opgebouwde schuld moet worden afbetaald aan een 'pooier' door het hebben van seks met andere mannen (Korf et al. 2009).

136 Van den Borne en Klooster, 2005; Korf et al. 2009; Salou et al. 2009.

137 Een ander vraagteken dat hierbij geplaatst kan worden is dat het in Nederland conform art. 248b Sr niets afdoet aan de strafbaarheid ten aanzien van degene die betaalt voor seks met een minderjarige. Zie ook Nationaal Rapporteur, 2015: p. 8. Hier staat: 'Het betalen voor seks met minderjarigen is nooit legaal, en levert altijd een zedendelict op. Het heeft dus niets te maken met legale, gereguleerde prostitutie door volwassenen. Waar 'klant' staat kan evengoed 'zedendelinquent' worden gelezen, waar 'jeugdprostitutie' staat moet men denken aan een zedendelict'.

138 Repetur en Veenstra, 2010: p. 117.

Mannelijkheidscoderingen

Movisie geeft het volgende voorbeeld: “Ik heb nog nooit een jongen gesproken die aangaf seksueel te worden uitgebuit of misbruikt.”¹³⁹ ‘Dit is een uitspraak die veel professionals zullen onderschrijven’, aldus Movisie. ‘Jongens die zich prostitueren en jongens die misbruik hebben meegemaakt brengen deze mythe zelf ook vaak in stelling om hun dubbele gevoelens en kwetsbaarheid te verbergen. Het is een voorbeeld van de mannelijkheidscodering *een man heeft zijn leven in de hand*, [een codering] die in veel culturen bestaat en bedoeld is om jongens en mannen te helpen zich onder moeilijke omstandigheden staande te houden’.¹⁴⁰

Deze mannelijkheidscoderingen en de ontwikkelde *coping mechanisms* bij jongeren die seks hebben tegen betaling, kunnen ertoe leiden dat het lastig is om zicht te krijgen op misstanden en eventueel ook op uitbuiting. Bij het raadplegen van de jurisprudentie blijkt dat er niettemin veroordelingen zijn geweest waarin minderjarige, Nederlandse jongens zijn uitgebuit in de prostitutie.¹⁴¹ Het wordt evenwel niet duidelijk of de minderjarige slachtoffers homo- of biseksueel zijn.¹⁴²

Minderjarige jongens seksueel uitgebuit¹⁴³

Rechtbank Noord-Holland heeft op 28 november 2013 een 18-jarige jongen veroordeeld voor het samen met andere plegen van mensenhandel. Daarbij werd een minderjarige jongen een schijnschuld aangeprept en vervolgens door geweld en bedreiging zijn gedwongen zich te prostitueren om zo die schuld terug te betalen. Via ‘chatsites’ werden mannen als potentiële klanten benaderd en werden er online seksspelletjes gespeeld. Later werden er afspraken gemaakt om het seksspel in ‘real time’ voort te zetten. Deze seksuele handelingen werden met een verborgen camera gefilmd, waarna de mannen afgeperst of overvallen werden. Door betaling van forse bedragen konden zij voorkomen dat de beelden aan anderen werden getoond. Hierbij werd fors geweld gebruikt, mede met behulp van vuurwapens en messen. Toen de minderjarige jongen ondergedoken was, heeft verdachte direct een nieuw slachtoffer gezocht en geprobeerd hem ook op die manier te laten werken. Dit is echter niet gelukt.

Dit soort rechtszaken tonen in ieder geval aan dat er een vraag is naar het hebben van seks met minderjarige jongens.

Uit de bovengenoemde onderzoeken blijkt dat er aanwijzingen zijn dat er homo- en biseksuele minderjarigen werkzaam zijn in de jongensprostitutie en dat zij mogelijk een kwetsbare groep zijn voor dwang en uitbuiting. Echter, over de schaal van homo- en biseksuele jongens binnen de jongensprostitutie en de eventuele uitbuiting van deze groep kan niets met zekerheid worden gezegd. Ook als het aankomt op de aard en omvang van de gehele groep minderjarige jongens die werkzaam is binnen de

139 Movisie, 2013a.

140 Ibid, p. 7.

141 In de volgende uitspraken is een verdachte veroordeeld voor het seksueel uitbuiten van een minderjarige jongen. Rb. Noord-Holland 28 november 2013, ECLI:NL:RBNHO:2013:12803; Rb. Haarlem 11-02-2013, 15/740922-10, niet gepubliceerd; Hof. Arnhem 29 maart 2010, ECLI:NL:GHARN:2010:BL9524; Rb. Den Bosch 28 november 2007 (niet gepubliceerd).

142 Daarnaast zijn er ook berichten die erop wijzen dat buitenlandse (minderjarige) jongens seksueel zijn uitgebuit. Zie bijvoorbeeld: Van der Zee, 13 augustus 2013, ‘Ik wist niet wie ik kon vertrouwen’, *Vrij Nederland*, beschikbaar op <http://www.fier.nl/upload/f7193e57-2ccb-4698-bca1-cf4d405e3a97.pdf>, geraadpleegd op 2 december 2015.

143 Rb. Noord-Holland 28 november 2013, ECLI:NL:RBNHO:2013:12803. Zie ook Rb. Noord-Holland 11 juli 2013, ECLI:NL:RBNHO:2013:9066 voor een veroordeling van de andere verdachte voor mensenhandel in dezelfde zaak.

jongensprostitutie, dus ook de heterojongens¹⁴⁴, en op welke schaal dwang en uitbuiting voorkomt zijn geen harde cijfers te overleggen. In de onderzoeken komt niettemin het beeld naar voren dat er geen redenen zijn om aan te nemen dat uitbuiting op grote schaal voorkomt.¹⁴⁵ Wat het zo lastig maakt hierover harde conclusies te trekken is dat er sprake is van het zogeheten driedubbele taboe.¹⁴⁶ Het taboe op homo- en bisexualiteit, het taboe op prostitutie en het taboe op slachtofferschap van jongens.¹⁴⁷ Dit maakt het volgens de onderzoekers lastig om jongensprostitutie in kaart te brengen en bemoeilijkt (diepgravend) onderzoek naar uitbuiting.¹⁴⁸

2.2.6 Onderzoek en preventie

Er zijn in deze eerste verkenning meerdere kwetsbare factoren voor mensenhandel geïdentificeerd ten aanzien van de LHBT-groep. Deze risicofactoren zien op isolatie, het ervaren van taboes, minderheidsstress, het zoeken naar gelijkgestemden en (seksuele) contacten via internet en de verhoogde kans op seksueel geweld op jonge leeftijd.¹⁴⁹ Dit zijn zorgelijke punten.¹⁵⁰ Met name homoseksuele en biseksuele jongens en transgenderjongeren kennen in het algemeen meer kwetsbare factoren voor mensenhandel. Daar staat tegenover dat uit verschillende verkennende onderzoeken niet blijkt dat LHBT-jongeren op grote schaal slachtoffer worden van uitbuiting.¹⁵¹ Dit kan te maken hebben met protectieve factoren die deze groep beschermen tegen mensenhandel¹⁵² of het feit dat mensenhandelaren zich niet specifiek richten op deze groep. Om harde conclusies te trekken is er evenwel meer diepgravend onderzoek nodig. Op basis van deze eerste verkennende analyse is de keuze gemaakt om de groep LHBT-jongeren in te delen in de categorie 'onderzoek en preventie'.¹⁵³

'De commissie [Azough] vindt het niet duidelijk in welke mate jongens slachtoffer worden van mensenhandel/loverboyproblematiek. Er zijn enkele inventarisaties van minderjarige jongensprostitutie maar er is te weinig zicht op aard en aantallen waardoor onduidelijk is of het vooral incidenten betreft en beleidsmatige maatregelen gewenst zijn. Ongeacht de schaal, elke vorm van minderjarige jongensprostitutie dient bestreden en voorkomen te worden. Daarom adviseert de commissie om een quick scan over dit onderwerp uit te voeren' [Commissie Azough, 2014].

144 Evenwel is uit onderzoek gebleken dat niet alleen homo- en biseksuele jongens zichzelf prostitueren. Onder deze groep bevinden zich ook heteroseksuele jongens (Van Gelder, 1998; Los, 2014).

145 Los, 2014: p. 41; Van den Borne en Klooster, 2005; Korf et al. 2009; Salou et al. 2009.

146 In het geval van jongensprostitutie speelt mogelijk nog een vierde taboe. Meer dan bij heteroseksueel prostitutiebezoek gelden de taboes namelijk niet enkel voor de prostitué vanwege de aard van het werk, maar ook voor de voorkeur van de bezoekende klant (Schriftelijke informatie verkregen van een medewerker van de Koppeling, 23 november 2015). Uit een veroordeling uit 2013 voor het seksueel uitbuiten van een zeventienjarige jongen blijkt ook dat de seksuele handelingen met klanten werden gefilmd en vervolgens werden de klanten afgeperst. Tegen betaling konden ze voorkomen dat de beelden aan anderen werden getoond [Rb. Noord-Holland 28 november 2013, ECLI:NL:RBNHO:2013:12803].

147 Hetgeen het ook lastig kan maken is dat de jongens die zichzelf prostitueren vrijwel verdwenen zijn van de traditionele vindplaatsen en zich verplaatst hebben naar het internet (Los, 2014).

148 Movisie, 2009; Los, 2014.

149 Rutgers WPF, 2013b; Rutgers WPF, 2014b.

150 Hoewel dit rapport inzoomt op mensenhandel, ligt het mandaat van de Nationaal Rapporteur breder en strekt het zich ook uit over seksueel geweld tegen kinderen. Dit zijn punten waar de Nationaal Rapporteur zich daarom ook zorgen over maakt.

151 De enige studie die hiervan afwijkt, betreft de studie van Salou et al. 2009.

152 Zie Hoofdstuk 1.

153 Zie Hoofdstuk 1 en 6.

De minister van VenJ en de staatssecretaris van VWS hebben in een brief van januari 2016 aangekondigd dat er een kwalitatief onderzoek komt naar jongensslachtoffers van mensenhandel.¹⁵⁴ Dit onderzoek ziet onder meer op de ‘vormen van uitbuiting, ronselen (bijv. de rol van chantage), de rol van sociale media, de beleving, het signaleren, de risicotaxatie, zorg en een eventuele terugval’.¹⁵⁵ Of in dit onderzoek ook aandacht is voor de seksuele oriëntatie van mogelijke slachtoffers is niet bekend. In dit onderzoek liggen eventueel mogelijkheden om ook meer zicht te krijgen op de vraag of homoseksuele en biseksuele jongens een verhoogd risico lopen op seksuele uitbuiting. Uit onderzoeken naar LHBT-jongeren komen meerdere risicofactoren die de keuze om ook specifiek naar de kwetsbaarheid van homo- en biseksuele jongens te kijken kan rechtvaardigen.

Los doet in zijn onderzoek de aanbeveling dat de politie meer proactief zou moeten rechercheren op internet en jongens zelf zou moeten gaan benaderen met het doel situaties van dwang en uitbuiting te bestrijden.¹⁵⁶ Op deze wijze zou mogelijk meer inzicht kunnen worden verkregen over de vraag of homo- en biseksuele jongens die seks hebben tegen betaling mogelijk ook uitgebuit worden. In navolging van deze aanbeveling heeft de politie medio 2015 ook een landelijke actieweek gehouden gericht op eventuele slachtoffers van mensenhandel en seksueel geweld¹⁵⁷ binnen de jongensprostitutie.¹⁵⁸

Een andere mogelijkheid om meer zicht te krijgen op de vraag of homoseksuele, biseksuele en transgenderjongeren seksuele diensten aanbieden tegen betaling en/of worden uitgebuit is het bevragen van hulpverleners die specifiek zorg aanbieden aan deze jongeren. Hierbij moet wel de kanttekening worden geplaatst dat deze jongeren de weg naar de hulpverlening lastig lijken te vinden op het moment dat er misstanden zijn, omdat zij zichzelf niet als slachtoffer zien of niet willen praten over het werk dat zij verrichten.¹⁵⁹ Ook worden jongens volgens Repetur en Veenstra niet vaak als slachtoffer gezien dan wel behandeld.¹⁶⁰ Om hier verbetering in te brengen, zou erover nagedacht kunnen worden laagdrempelige zorg met de nodige expertise voor deze groep op te zetten.¹⁶¹ Hierbij zou ook specifiek aandacht kunnen zijn voor allochtone en religieuze LHBT-jongeren.¹⁶²

‘De gespecialiseerde hulpverlening lijkt vrijwel uitsluitend oudere jongensprostitués te bereiken. Daarbij zijn Oost- Europese jongens oververtegenwoordigd. Jongere jongensprostitués, zowel autochtone als allochtone, komen wel bij allerlei andere vormen van hulpverlening terecht, maar die is er meestal niet van op de hoogte dat de jongens aan betaalde seks doen’ [Korf et al. 2009].

154 Kamerstukken II 2015 – 2016, 31839, nr. 500.

155 Ibid.

156 Los, 2014.

157 Zie ook [Nationaal Rapporteur, 2015](#).

158 Schriftelijke informatie medewerker van afdeling vreemdelingenpolitie, identificatie en mensenhandel te Rotterdam, 23 november 2015.

159 Zie Commissie Azough, 2014; Repetur en Veenstra, 2010; Korf et al. 2009.

160 Repetur en Veenstra, 2010. Zie ook Korf et al. 2009.

161 Salou, 2009; Donovan, 2014. Daarnaast is een gespreksmethodiek ontwikkeld door Movisie. Dit ‘model beschrijft een strategie en handelwijze om in gesprek te gaan met jongens die aan ruilseks doen. Vanuit een houding van betrokkenheid kan de hulpverlener proberen om het gesprek te sturen in de richting van motieven voor en tegen, en positieve en negatieve consequenties van ruilseks. Daarbij kan, binnen zekere grenzen, de jongen worden geholpen om een goede beslissing te nemen en mogelijk te stoppen met ruilseks’ (Movisie, 2013: p. 1).

162 Movisie, 2007.

2.3 Kinderen met de eetstoornis anorexia nervosa

De keuze om de groep minderjarigen met de eetstoornis anorexia nervosa¹⁶³ te belichten, is gebaseerd op één rechtszaak in Nederland en twee nieuwsartikelen uit het buitenland. Uit alle drie de bronnen kwam naar voren dat specifiek meisjes met anorexia benaderd werden met het doel hen te misbruiken en/of van hen seksueel expliciet materiaal te verkrijgen. Uit de rechtszaak bleek dat de dader ook veroordeeld is voor mensenhandel van een meisje dat hij op minderjarige leeftijd leerde kennen en waarbij hij, op het moment dat zij de meerderjarige leeftijd had bereikt, handelingen heeft verricht met het oogmerk haar seksueel uit te buiten. Wat opvalt is dat zowel in de rechtszaak als in een van de berichten gesproken wordt over ‘pro-ana coaches’ en ‘pro-ana makers’. In deze verkennende analyse is getracht meer zicht te krijgen op de vraag of meisjes met anorexia een verhoogd risico lopen slachtoffer te worden van seksueel geweld en/of mensenhandel en of er redenen zijn om aan te nemen dat zij ook daadwerkelijk uitgebuit worden.

2.3.1 Anorexia nervosa in Nederland

Bij de eetstoornis *anorexia nervosa* gaat het primair om een psychiatrische stoornis die zich uit in een preoccupatie met eten, uiterlijk en gewicht, resulterend in, onder andere, een sterk verstoord eetgedrag.¹⁶⁴ Hoewel anorexia eigenlijk betekent ‘het gebrek aan eetlust’ gaat het in werkelijkheid om personen die hun eetlust en/of honger onderdrukken. Duitsland kent een term die de lading beter dekt en dat is ‘magerzucht’; ‘een onweerstaanbaar ervaren neiging mager te willen zijn’.¹⁶⁵ Typerend voor anorexiapatiënten is dat ze geen hulpvraag en geen belangrijke klachten hebben en zich geen patiënt voelen. Anorexia treedt ook bijna nooit op vóór de puberteit.¹⁶⁶ Anorexia komt het meeste voor bij meisjes tussen de 14 en 20 jaar.

Het is lastig te bepalen hoe vaak deze eetstoornis voorkomt in Nederland, mede vanwege de diagnostische problemen, de ontkenning en schaamte die patiënten ervaren omdat in de Westerse wereld een ‘slankheidswens’ is.¹⁶⁷ Geschat wordt dat 0.4% van de jonge vrouwen anorexia heeft.¹⁶⁸

‘Eetstoornissen zijn meer dan een modegril of ontspoord dieet. Toch lijkt onze (di)et/slankheidscultuur vooral voor vrouwen een voedingsbodem te zijn voor excessieve preoccupatie met een ‘ideaal gewicht’. Wanneer deze overdreven bezorgdheid wordt gekoppeld aan een negatief zelfbeeld, faalangst en perfectionisme of gevat is in een sociale context van relationele spanningen en gebrek aan individualisering tijdens de adolescentie, is het risico van pathologische ontsporing groot’ [Hoogduin en Hoogduin, 2008].

163 In deze paragraaf is er voor gekozen om de eetstoornis boulimia niet te behandelen, aangezien de Nationaal Rapporteur hierover geen signalen hebben bereikt en de groep meisjes en jongens met boulimia gemiddeld tussen de 18 en 25 jaar oud zijn (Hoogduin en Hoogduin, 2008).

164 Deze psychische stoornissen zijn ook opgenomen in de DSM-5. DSM-5 staat voor *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders 5th Edition* en is het standaardwerk van de American Psychiatric Association.

165 Hoogduin en Hoogduin, 2008: p. 332.

166 Ibid: p. 337.

167 Ibid: p. 342.

168 ‘The 12 month prevalence of anorexia nervosa among young females is approximately 0.4%. Less is known about prevalence among males, but anorexia is far less common in males than in females [...]’ (DSM-5, 2013: p. 344).

2.3.2 Eetstoornissen, seksueel geweld en mensenhandel

Op het eerste gezicht lijkt er geen logisch verband te bestaan tussen eetstoornissen, seksueel geweld¹⁶⁹ en mensenhandel. Dat er toch een verband kan bestaan, blijkt onder meer uit een Nederlandse rechtszaak uit 2013 en twee nieuwsberichten over hoe specifiek deze groep meisjes online benaderd werden met het doel seksueel expliciet materiaal te bemachtigen en/of seksueel te misbruiken.

In 2013 heeft het Hof Arnhem-Leeuwarden een 45-jarige man veroordeeld tot een tweejarige gevangenisstraf en heeft daarbij ook TBS met dwangverpleging opgelegd voor onder meer verkrachting, bedreiging en mensenhandel van zes meisjes/jonge vrouwen¹⁷⁰ met een eetstoornis en/of anorexiaproblematiek in de periode 2006-2012.¹⁷¹ Tevens werd hem ten laste gelegd dat hij pornografisch materiaal had vervaardigd van een van de minderjarige slachtoffers. Uit de verklaringen bleek dat de dader doelbewust contact legde met onzekere meisjes met een eetstoornis via internet¹⁷², waaronder op zogeheten 'pro-ana websites'. Dit zijn websites die meestal opgezet zijn door patiënten die lijden aan een eetstoornis en dun zijn verheerlijken. Op de website staan tips and tricks hoe sneller af te vallen en hoe dit voor de omgeving verborgen te houden. Nadat het contact op deze websites was gelegd, verlegden de conversaties zich naar sociale media. Denk hierbij aan Skype, Kik en Whatsapp. Tijdens deze gesprekken wierp de man zich op als vertrouwenspersoon van de slachtoffers, gaf hen complimentjes en stelde de meisjes bovendien te kunnen helpen bij het nastreven van hun doel, namelijk afvallen.¹⁷³ De man noemde zich volgens meerdere slachtoffers de 'ana-maker'. Dat betekende volgens één van de slachtoffers dat 'hij meisjes die daar gevoelig voor waren tot anorexiapatiënt maakte'.¹⁷⁴ Ook probeerde hij een van de meisjes, dat inmiddels meerderjarig was geworden, te laten werken als prostituee in een seksclub in Rotterdam. De man dwong het meisje hiertoe door te zeggen dat zij een schuld aan hem moest afbetalen.¹⁷⁵ Doordat de meisjes wegens hun kwetsbare achtergrond en de gehanteerde manipulatieve methoden afhankelijk van en loyaal aan hun 'trainer' waren, hield deze situatie bij sommige van hen jarenlang aan.

'Hij had altijd tijd voor me, begreep alles, hij dacht overall hetzelfde over. Het klikte. Ja... Nu zie ik pas hoe hij het deed. Hij luisterde en praatte me naar de mond. Hij lijmde me, palmde me in. Ik ging zelfs voor hem bijhouden hoeveel calorieën ik per dag at. Ik was al slank. Maar ik wilde voor hem nog mooier worden'
[Slachtoffer aan het woord in Trouw, 2013].

169 'Consistent with previous findings, the present results indicate that the prevalence of Child Sexual Abuse (CSA) is high among individuals seeking inpatient treatment for Anorexia Nervosa (AN). A history of CSA was associated with greater psychiatric disturbance overall and a higher rate of dropout for patients of the binge-purge subtype' (Carter et al. 2006).

170 Het is niet precies bekend hoeveel slachtoffers minderjarig waren. Verdachte is in ieder geval veroordeeld voor het opzettelijk onttrekken van een minderjarige aan het wettig over haar gesteld gezag (Rb. Gelderland 27 juni 2013, ECLI:NL:RBGEL:2013:2467).

171 Verdachte is ten aanzien van één slachtoffer veroordeeld voor mensenhandel (Rb. Gelderland 27 juni 2013, ECLI:NL:RBGEL:2013:2467; ECLI:NL:GHARL:2013:9961).

172 Meerdere slachtoffers geven aan dat verdachte contact heeft gelegd via sites en/of sociale media waarop veel meisjes zaten die problemen hadden met eten. Het contact is in meerdere gevallen voortgezet via Hyves (Rb. Gelderland 27 juni 2013, ECLI:NL:RBGEL:2013:2467, Hof Arnhem-Leeuwarden 24 december 2013, ECLI:NL:GHARL:2013:9961).

173 Pietersen, 17 juni 2014, 'In de greep van de Anorexia-verkrachter', *Trouw*, beschikbaar op <http://www.trouw.nl/tr/nl/4492/Nederland/article/detail/3673640/2014/06/17/In-de-greep-van-de-anorexia-verkrachter.dhtml>, geraadpleegd op 19 januari 2016; RTL, 29 mei 2013, 'Anorexiaverkrachter gaf weegschaal cadeau', beschikbaar op <http://www.rtlnieuws.nl/nieuws/binnenland/anorexiaverkrachter-gaf-weegschaal-cadeau>, geraadpleegd op 19 januari 2016.

174 Rb. Gelderland 27 juni 2013, ECLI:NL:RBGEL:2013:2467

175 Dit meisje had naast anorexiaproblematiek en/of een eetprobleem ook een licht verstandelijke beperking (Hof Arnhem-Leeuwarden 24 december 2013, ECLI:NL:GHARL:2013; Rb. Gelderland 27 juni 2013, ECLI:NL:RBGEL:2013:2467).

Op 6 april 2011 verscheen in de Britse krant *The Guardian*¹⁷⁶ een artikel waarin wordt beschreven hoe pornografische bureaus specifiek meisjes met anorexia benaderden om als 'model' te komen werken. Dit nieuwsartikel beschrijft hoe deze meisjes veel geld in het vooruitzicht werd gesteld wanneer zij hier op zouden ingaan. Deze meisjes werden ook benaderd op pro-ana websites. De pornografische bureaus bleken zich op deze websites en op fora uit te geven voor meisjes die zelf ook worstelden met anorexia om op die manier vertrouwen te winnen. Nadat het vertrouwen was opgebouwd, gingen de bureaus op zoek naar manieren hoe ze zo weinig mogelijk verhullende foto's konden bemachtigen.¹⁷⁷ Meerdere van deze foto's, en foto's die minderjarige meisjes ook uit zichzelf op fora hebben geplaatst op pro-ana websites, zijn overgenomen door pornografische websites. Meisjes die aan het woord komen in het artikel wisten niet dat hun foto's voor deze doeleinden werden gebruikt. Ze waren in de veronderstelling dat ze zich bevonden op een website met gelijkgestemden en dat zij spraken met meisjes die hetzelfde doormaakten als zij.

'Anorexic porn is growing in popularity and the prevalence of pro-anorexia websites is making those with eating disorders easy targets for grooming. Vulnerable users of pro-anorexia websites are increasingly being courted for their emaciated frames by pornography agencies specialising in images of extremely thin women' [Hobbs, *The Guardian*, 6 april 2011].

Op 3 juni 2015 verscheen in Duitsland een nieuwsartikel van een onderzoeksjournaliste over mannen die zich online voordoen als 'pro-ana'-coaches met het doel seksueel materiaal te bemachtigen van meisjes die aan anorexia lijden.¹⁷⁸ De journaliste heeft één van deze coaches benaderd en deed zich in dat gesprek voor als vijftienjarige meisje. Deze 'coach' bleek een volwassen man te zijn en had in zijn

'All the ads looking for ana-twins or WhatsApp groups seemed to have been placed by girls. But all of the pro-ana coaches either claimed to be male and over 20 or didn't offer any information about their identity at all' [Brenneisen, *Vice*, 14 juli 2015].

omschrijving gezet dat hij een 'professional pro-ana coach' is en dat meisjes zich alleen bij hem kunnen melden als ze er alles voor over hebben om gewicht te verliezen en mager te worden. Deze man wilde onder meer foto's van haar in ondergoed zien om te bepalen hoeveel zij zou moeten afvallen. Alvorens deze man toe zou zeggen haar te gaan coachen moest ze voldoen aan een aantal voorwaarden. Een van deze voorwaarden was dat zij zich moest voorbereiden om 'seksueel vernederd' te worden, want pas dan kon ze echt ver-

mageren en het niveau van anorexia bereiken. Uiteindelijk droeg de man haar op een filmpje te maken van zichzelf, masturberend op het toilet. Ook heeft de man haar 'gesommeerd' naar zijn huis in Frankfurt te komen. Op dat moment heeft de journaliste de politie ingelicht. De Duitse politie heeft vervolgens contact gezocht met Interpol die de zaak in onderzoek heeft genomen. De journaliste is ook nog

176 Hobbs, 6 april 2011, 'Anorexic Women Targeted by 'Superskinny' Porn Websites', *The Guardian*, beschikbaar op <http://www.theguardian.com/society/2011/apr/06/anorexic-women-targeted-by-porn-websites>, geraadpleegd op 26 oktober 2015.

177 'One anorexia pornography agency admits to paying owners of pro-anorexia websites for each person who joins it after being contacted via the sites. "I pay the owner of this pro-ana community a donation for every model I found here," confesses a "skinny scout" [...]' (Hobbs, 6 april 2011).

178 Brenneisen, 3 juni 2015, 'Ich habe auf einem Pro-Ana-Blog einen Pädophilen getroffen, der mich in die Magersucht treiben wollte', *Vice*, beschikbaar op <http://www.vice.com/de/read/ich-habe-auf-einem-schweizer-blog-einen-paedophilen-getroffen-der-mich-in-die-magersucht-treiben-wollte-897>, geraadpleegd op 26 oktober 2015.

teruggegaan naar de pro-ana websites en vond meerdere andere advertenties van zogeheten ‘pro-ana coaches’.¹⁷⁹

Op het eerste gezicht kent de methode uit bovenstaande casus een gelijkenis met de loverboymethodiek die wordt gehanteerd bij kwetsbare meisjes die verlangen naar liefde en/of sociale acceptatie.¹⁸⁰ Maar bij meisjes met een eetstoornis is het niet een mensenhandelaar die middels het aangaan van een relatie haar probeert te werven (loverboymethodiek), maar is het ‘de coach’ die het meisje aanbiedt haar te willen helpen haar doel te bereiken.¹⁸¹ Het kan voorkomen dat deze ‘coaches’ het meisje ertoe aanzetten (half-)naakte foto’s te sturen zodat hij haar kan ‘opmeten’ en kan bepalen wat ervoor nodig is voor het doel van ‘perfectie’. De volgende stap lijkt te zijn dat het meisje haar loyaliteit moet bewijzen. De coach zet het meisje onder druk door te stellen dat hij haar een plezier doet en dat wanneer zij niet meewerkt hij haar laat vallen. Dit proces van aantrekken en wegduwen in combinatie met de kwetsbare positie waarin deze groep meisjes kunnen zitten, vergroot de kans dat het meisje zeer ver gaat in het bewijzen van haar loyaliteit.¹⁸² Dit kan erin resulteren dat ze voldoet aan wat de ‘coach’ van haar verwacht, zoals het opsturen van naaktfoto’s en seksueel getinte filmpjes of dat zij naar zijn huis gaat om aan haar ‘vermagering’ te werken. Een afhankelijkheidspositie ten opzichte van een dergelijke coach maakt deze meisjes kwetsbaar voor seksueel geweld en ook voor seksuele uitbuiting.

‘The ‘loverboys’ are men who consciously make women (or men) emotionally dependent by starting a love affair with their victims and subsequently exercise force to involve them in prostitution and sometimes other criminal activities like fraud with phone subscriptions, ATM cards and credit cards, or drug trafficking. The internet is used to recruit victims. Victims are identified through the internet and/or asked to send compromising pictures of themselves. Compromising images are used to blackmail them. [...] There are often profound psychological reasons why children engage in risky activities, such as neglect and abuse’ [Europese Commissie, 2015].

De informatie hierover beperkt zich niettemin tot één rechtszaak en twee nieuwsartikelen uit het buitenland. De vraag is dan ook of en op welke schaal het voorkomt dat meisjes met anorexia in Nederland slachtoffer worden van een ‘pro-ana coach’.

‘Opneten, an international IT security company, reported that between 2006 and 2008 the number of pro-ana websites globally increased 470% to more than 1,500 and social networking and blogging has seen a surge in online pro-anorexia content’ [Hobbs, The Guardian, 6 april 2011].

Uit de informatie hierboven komt een aantal risicofactoren voor mensenhandel naar voren. In het algemeen blijkt dat de groep meisjes die lijdt aan anorexia met name tussen de 14 en 20 jaar oud is, zichzelf niet vaak ziet als patiënt en veelal kampt met een laag zelfbeeld. Ook praten de meisjes niet vaak met hun ouders en of vrienden over hun wens om extreem af te vallen, omdat bij hen het gevoel bestaat dat er een taboe op rust. Deze meisjes zoeken daarom naar informatie en gelijkgestemden buiten de veilige omgeving. Het zijn met name de kwetsbare factoren die betrekking hebben op isolatie, psychische problematiek en het zoeken naar ac-

179 Ook door medewerkers van de Nationaal Rapporteur zijn websites en fora bezocht waar meisjes met anorexia elkaar opzoeken (verschillende websites geraadpleegd op 18 februari 2016). Hieruit lijkt het beeld te ontstaan dat er ook minderjarige Nederlandse meisjes op zoek zijn naar een coach of buddy die hen kan helpen bij het afvallen. Bij veel van deze berichten wordt ook het mobiele telefoonnummer, Kik-account en/of emailadres gegeven. Ook zijn er enkele gebruikers actief die hun diensten aanbieden en de meisjes willen ‘helpen’ bij hun streven. Het is de vraag in hoeverre zich op deze fora ook volwassenen begeven die zich voordoen als een minderjarige lotgenoot om bijvoorbeeld foto’s en filmpjes te bemachtigen.

180 Zie ook Nationaal Rapporteur, 2009; Nationaal Rapporteur, 2013; Verwijs et al. 2011; Brayley et al. 2011.

181 De casus zoals beschreven door Hobbs (6 april 2011) wijkt evenwel af van de andere twee cases. In het artikel dat verscheen in *The Guardian* gaat het met name over pornografische bureaus die specifiek meisjes die lijden aan anorexia benaderden. Ook daar lijkt evenwel gebruik te zijn gemaakt van misleiding door de pornografische bureaus.

182 Srikantiah, 2007.

ceptatie waarvan mensenhandelaren misbruik kunnen maken.¹⁸³ Wat de kwetsbaarheid verder kan vergroten is dat een deel van deze meisjes op internet op zoek gaat naar gelijkgestemden die hen 'begrijpen' en ook streven naar 'perfectie'. Dit heeft geleid tot de oprichting van zogeheten pro-ana websites. Meisjes op deze websites maken zich mogelijk kwetsbaar wanneer ze informatie en foto's uitwisselen, aangezien deze informatie en foto's tegen hen gebruikt zouden kunnen worden in het proces van uitbuiting.¹⁸⁴ Met name weinig verhullende foto's en filmpjes kunnen gebruikt worden door mensenhandelaren om meisjes te chanteren. Ook zijn de meisjes die zich ophouden in chatrooms en risico nemen in het leggen van contacten met onbekenden kwetsbaarder voor mensenhandel.¹⁸⁵ Deze risicofactoren verhogen mogelijk de kwetsbaarheid van meisjes die lijden aan anorexia om slachtoffer te worden van (seksuele) uitbuiting.

Hoewel er een paar specifieke risicofactoren aan te wijzen zijn die de groep meisjes met anorexia kwetsbaar kunnen maken voor mensenhandel, is niet gebleken dat deze meisjes ook daadwerkelijk slachtoffer zijn geworden van uitbuiting. Hiervoor is geen bewijs gevonden, anders dan de man die in 2013 in hoger beroep is veroordeeld voor mensenhandel van een meisje dat hij op minderjarige leeftijd heeft leren kennen en op meerderjarige leeftijd heeft willen uitbuiten.¹⁸⁶ Ook blijkt het in de rechtszaak en de andere twee artikelen met name te gaan om seksueel geweld. Denk hierbij aan het verspreiden en vervaardigen van kinderporno en het groomen van kinderen.¹⁸⁷

'I had already spent a week with teenagers belonging to an online pro-ana group for the purposes of another article, and had experienced firsthand the strange self-loathing these girls possessed. They wanted to be reminded of how worthless and fat they were on a daily basis. This man was using a very dangerous illness for his own gain—namely, to get intimate photos of underage girls' [Brenneisen, Vice, 14 juli 2015].

2.3.3 Waakzaamheid

In deze paragraaf is in kaart gebracht waar kwetsbaarheden voor mensenhandel kunnen liggen ten aanzien van de groep meisjes die lijdt aan anorexia. Deze kwetsbaarheden zien met name op het ervaren van taboes, isolatie, psychische problematiek en op de zoektocht naar acceptatie buiten de veilige omgeving. Ook kunnen meisjes met anorexia een groter risico lopen slachtoffer te worden van mensenhandel wanneer zij op internet expliciet materiaal uitwisselen op fora en zich inlaten met zogeheten 'pro-ana coaches'. Daar staat tegenover dat er nauwelijks informatie is die erop wijst dat deze veronderstelde kwetsbaarheid ook misbruikt wordt door mensenhandelaren. Er is daarentegen meer reden tot zorg ten aanzien van mogelijk seksueel geweld tegen deze groep, kijkend naar de rechtszaak en de twee nieuwsberichten die in deze verkennende analyse zijn besproken. Op basis van deze verkennende analyse is er daarom voor gekozen deze groep te plaatsen in de categorie 'waakzaamheid'.

Voor professionals die werken met meisjes die lijden aan anorexia ligt het voor de hand dat zij waakzaam zijn op signalen van seksueel geweld en mogelijk ook op signalen van uitbuiting. Het doen van verder onderzoek of het nemen van specifieke maatregelen zijn niet direct aan de orde. Mocht toch de keuze worden gemaakt onderzoek te doen, dan ligt het voor de hand te kijken naar de zogeheten pro-ana coaches die zich als zodanig aanbieden op fora en naar de mogelijkheden meisjes die lijden aan anorexia en zich ophouden op pro-ana websites te bevragen op signalen van seksueel geweld en mogelijk ook van uitbuiting.

183 Dit wordt ook als een van de risicofactoren geïdentificeerd door de Europese Commissie (Europese Commissie, 2015).

184 Ibid.

185 Europese Commissie, 2015.

186 Rb. Gelderland 27 juni 2013, ECLI:NL:RBGEL:2013:2467; Hof Arnhem-Leeuwarden 24 december 2013, ECLI:NL:GHARL:2013.

187 Zie art. 240b en 248e Sr.

Burgeroorlog in Syrië en mogelijk kwetsbare kinderen

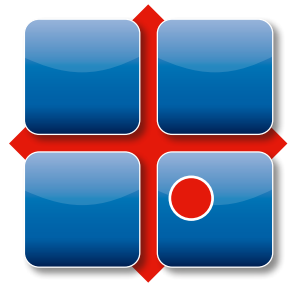
Syrische kindbruiden

De groep Syrische kindbruiden wordt op basis van de eerste verkenning ingeschat als een redelijk kwetsbare groep voor mensenhandel. De kwetsbaarheid is primair gelegen in de *familiale* en *structurele* kwetsbaarheid. De kwetsbaarheid ligt in de jonge leeftijd, de afhankelijkheidspositie ten opzichte van de echtgenoot en de uithuwelijking door de familie. Het verborgen karakter van het fenomeen maakt dat het lastig is om signalen van seksueel geweld en mensenhandel proactief op te vangen. Er zijn geen signalen van mensenhandel betreffende deze groep. Op basis van deze eerste verkenning is ervoor gekozen de Syrische kindbruiden in de categorie ‘**onderzoek en preventie**’ te plaatsen.

Kinderen die zich (willen) voegen bij ISIS

De groep kinderen die zich (willen) voegen bij ISIS wordt op basis van de eerste verkenning ingeschat als een matig kwetsbare groep voor mensenhandel. Het blijkt vooral dat de groep kinderen lastig is in te delen in vastomlijnde profielen van kwetsbaarheid. De kwetsbaarheid lijkt met name voort te komen uit *individuele factoren*. De vraag of mensenhandelaren zich specifiek richten op deze groep kinderen, laat zich ook moeilijk beantwoorden en dat komt doordat er weinig kennis is over de werkwijze en intenties van ronselaars voor ISIS. Vooralsnog is er geen bewijs dat er sprake is van mensenhandel als bedoeld in art. 273f Sr. Op basis van deze eerste verkenning is ervoor gekozen de groep kinderen die zich (willen) voegen bij ISIS in de categorie ‘**waakzaamheid**’ te plaatsen.

3.1 Inleiding

Na een langsepende burgeroorlog in Syrië wordt op 29 juni 2014 door Islamitische Staat in Irak en al-Sham (ISIS) een wereldwijd kalifaat geclaimd, verenigd in één staat geleid door de 'Khalief'. ISIS beschouwt de 'Khalief', Abu Bakr al Baghdadi, als de opvolger van de Islamitische profeet Mohammed. Het kalifaat claimt het religieuze, politieke en militaire gezag over alle moslims en roept alle moslims ter wereld op trouw te zweren aan de 'Khalief' en zich te vestigen in ISIS-gebied.¹ ISIS heeft de controle over een gebied waar meer dan 10 miljoen mensen woonachtig zijn en begaat daar grove mensenrechtenschendingen en oorlogsmisdaden.² Reden voor miljoenen mannen, vrouwen en kinderen om huis en haard te verlaten en te vluchten naar veiligere gebieden. Op 31 december 2015 zijn 4,602,203 Syriërs geregistreerd die gevlucht zijn voor de burgeroorlog.³ Veruit de meeste zijn gevlucht naar de buurlanden Turkije, Libanon, Egypte en Jordanië.

Naast de vele slachtoffers en ontheemden die dit conflict heeft veroorzaakt, zijn er ook signalen dat de oorlogssituatie heeft geleid tot een vergroot risico op en een toename van mensenhandel in de regio.⁴ Zo blijkt uit een rapport van het *Internationale Organisatie voor Migratie* (IOM)⁵ dat mensenhandelaren vrij spel hebben gekregen in de regio wegens het ontbreken van een krachtige rechtsstaat. William Lacy Swing, Directeur-generaal van het IOM, zegt hierover het volgende: 'het aanslepende conflict in Syrië heeft families en individuen tot hachelijke overlevingsstrategieën genoopt zoals gedwongen kindhuwelijken en kinderarbeid, situaties die vaak eindigen in uitbuiting en mensenhandel'.⁶ Ook buit ISIS volwassenen en kinderen uit.⁷ Een schrijnend voorbeeld vormen de Yezidi-meisjes en -vrouwen die als slaaf worden gehouden en worden gedwongen tot het verlenen van seksuele diensten.⁸

In dit hoofdstuk wordt ingezoomd op twee verschillende groepen minderjarigen die als gevolg van de situatie in Syrië en delen in Irak mogelijk kwetsbaar zijn voor mensenhandel en een link hebben met

'Trafficking in persons is typically not considered as a direct consequence of a crisis. This misplaced assumption often hampers the field response to human trafficking cases, not only in terms of documentation, reporting, identification and assistance to the victims, but also in the subsequent criminal investigation. Counter-Trafficking efforts are not necessarily understood as immediate life-saving in an emergency situation. In reality, these efforts are a matter of life and livelihood for the Victims of Trafficking and should therefore be considered with as much priority as for any other crisis affected population' [IOM, 2015].

1 AIVD, 2016.

2 Verenigde Naties, 2014.

3 Bron: <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>, geraadpleegd op 15 januari 2016.

4 International Centre for Migration Policy Development, 2015.

5 IOM, 2015

6 Swing, 30 juli 2015, 'Crisissituatie zijn laboratoria voor mensenhandelaars', beschikbaar op <http://www.mo.be/opinie/crisissituaties-zijn-laboratoria-voor-mensenhandelaars>, geraadpleegd op 4 augustus 2015. Zie ook Nationaal Rapporteur, 2007: p. 531. Hier komt naar voren dat 'bruiden' in gedwongen huwelijken een risicogroep vormen voor mensenhandel. Zie ook het advies van de Nationaal Rapporteur over advies van de Raad van Europe inzake huiselijk geweld, beschikbaar op http://www.nationaalrapporteur.nl/Images/210314-advies-van-de-nr-over-verdrag-inzake-geweld-tegen-vrouwen-en-huiselijk-geweld_tcm63-543859.pdf, geraadpleegd 24 februari 2016.

7 Denk hierbij ook aan de inzet van kindsoldaten in de strijd en de jongens en mannen die worden gedwongen om deel te nemen aan de strijd. Zie onder meer: Bas, van der, 23 juli 2015, 'Schokkend: ISIS gebruikt steeds vaker kindsoldaten', *de Dagerlijkse Standaard*, beschikbaar op <http://www.dagerlijksestandaard.nl/2015/07/schokkend-isis-gebruikt-steeds-vaker-kindsoldaten/>, geraadpleegd op 4 maart 2016; Horgan en Bloom, 8 juli 2015, 'Hoe Islamitische Staat kindsoldaten ronselt en gebruikt', *Vice*, beschikbaar op <http://www.vice.com/nl/read/hoes-islamitische-staat-kindsoldaten-ronsel-en-gebruikt-191>, geraadpleegd op 2 maart. Zie ook ICSR, 2015.

8 Ali, 2015.

Nederland. Waar de eerste groep juist naar Nederland vlucht om te ontkomen aan de oorlog, reist de tweede groep af naar Syrië en/of Irak om zich te voegen bij ISIS. De eerstgenoemde groep betreft minderjarige Syrische meisjes die in het land van herkomst of in het vluchtelingenkamp zijn uitgehuwelijkt aan een meerderjarige man en in Nederland verblijven of naar Nederland (willen) komen.⁹ Uit schriftelijke informatie van de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) blijkt dat in de periode 24 juli 2014 en 18 februari 2016 sprake was van ongeveer 210 Syrische kindbruidzaken in Nederland.¹⁰ De tweede groep ziet op de groep jongens en meisjes die zich vanuit Nederland (willen) voegen bij ISIS in Syrië en/of Irak. Tot 1 oktober 2015 zijn 220 Nederlanders naar ISIS afgereisd, blijkt uit cijfers van de Nationaal Coördinator Terrorisme en Veiligheid.¹¹ Hieronder bevinden zich ook minderjarigen die zelf besloten om te vertrekken en kinderen die door hun ouders zijn meegenomen naar het buitenland.

Hoewel beide groepen op het eerste gezicht weinig overeen lijken te komen, hebben zij met elkaar gemeen dat ze in verkennende onderzoeken en/of in de media in verband zijn gebracht met mensenhandel. De vraag blijft echter wel in hoeverre deze groepen daadwerkelijk kwetsbaar zijn voor mensenhandel en of mensenhandelaren zich specifiek richten op deze groepen. Problematisch bij het beantwoorden van deze vragen is dat beide fenomenen zich veelal in het verborgene afspelen: binnen de huiselijke sfeer, het (*encrypted*) internet, op sociale media en/of in het buitenland. In deze paragraaf wordt een eerste verkenning uitgevoerd. Aangezien nog weinig onderzoek is verricht naar beide groepen, is gebruik gemaakt van verkennende studies, anekdotisch materiaal¹² en van signalen die de Nationaal Rapporteur ontvangen heeft.

3.2 Syrische kindbruiden

Sinds het uitbreken van de burgeroorlog in Syrië in 2011 loopt het aantal Syrische vluchtelingen op. De meeste van hen zijn gevlucht naar de buurlanden Turkije, Libanon, Egypte en Jordanië. Over de periode januari – september 2015 hebben 16,655¹³ Syriërs asiel aangevraagd in Nederland.¹⁴ In 2014 bleek dat hoofdzakelijk Syrische mannen naar Nederland kwamen.¹⁵ De reis naar Nederland is kostbaar en niet zonder gevaren. Een aantal van deze mannen heeft naast een aanvraag voor asiel ook een aanvraag voor gezinshereniging ingediend. In 2015 duikt daarentegen ook het bericht op dat gezinnen juist kinderen op pad sturen naar Europa met het idee dat daardoor de kans op een positieve beslissing op een aanvraag tot gezinshereniging zou toenemen.¹⁶ Het ministerie van Veiligheid en Justitie stelt echter dat deze redenering voor Neder-

'Some 2.2 million Syrians have fled the country during the three-year conflict, mostly to Jordan, Lebanon and Turkey. Many are unaccompanied women with children. Women and girls in refugee camps and overcrowded accommodation in urban areas are at risk of sexual and domestic violence. [...] there was also strong evidence that men were coming to the region from other parts of the Arab world to marry vulnerable women and take them back to countries in the Gulf and elsewhere. Some of these men had "very suspect histories" while others were almost certainly involved in trafficking' [Thomson Reuters Foundation, 2013].

9 Voor een deel van de meisjes is een aanvraag tot gezinshereniging gedaan door de echtgenoot.

10 Schriftelijke informatie IND, 19 februari 2016.

11 Informatie ontleend aan de website van NCTV: www.nctv.nl/onderwerpen/tb/dtn/actueeldreigingsniveau, geraadpleegd op 19-02-2016.

12 Een groot deel van het anekdotisch materiaal is ontleend aan de berichtgeving in verschillende media.

13 Dit cijfer is het totaal aan asielaanvragen en beslaat eerste aanvragen, herhaalde aanvragen en aanvragen voor gezinshereniging.

14 IND, 2015.

15 De Fijter, 30 maart 2015, 'Duizenden Syriërs hopen op gezinshereniging in Nederland', *Trouw*.

16 Ibid.

land niet klopt en dat de kans niet groter of kleiner wordt. Europol geeft aan dat de groep minderjarige vluchtelingen kwetsbaar is voor seksueel geweld en mensenhandel.¹⁷ Een zorgelijk bericht is dan ook dat meer dan 10.000 kinderen zonder hun ouders de Syrische grens zijn overgestoken en dat meer dan de helft van de Syrische vluchtelingen in de regio minderjarig is.¹⁸

3.2.1 Syrische kindbruiden

De vluchtelingenstroom is niet alleen qua omvang uitdagend voor Nederland; ook vanuit het perspectief van mensenhandel komt een kwetsbare groep Nederland binnen.¹⁹ Hier wordt ingezoomd op een specifieke groep Syrische minderjarigen die Nederland binnenkomt en in het bijzonder kwetsbaar lijkt te zijn voor seksueel geweld én mogelijk ook voor mensenhandel.²⁰ Het gaat hier om 'Syrische kindbruiden'.²¹ Meisjes die voor hun 18e in Syrië en/of in omliggende landen in vluchtelingenkampen zijn getrouwd.²² Volgens een rapport van Unicef zijn kindhuwelijken²³ al langer een geaccepteerd verschijnsel in Syrië, maar is het aantal huwelijken ingrijpend toegenomen sinds de start van de Syrische burgeroorlog in 2011.²⁴ Redenen voor deze toename hangen samen met de verslechterde economische omstandigheden van de familie van de bruid en de onveilige situatie van het minderjarige meisje in Syrië alsmede in de vluchtelingenkampen.²⁵ Door het uithuwelijken van een minderjarige dochter kan haar familie de economische lasten verlichten. Ook gelooft de familie dat een huwelijk *sutra*²⁶ meebrengt voor het jonge meisje, dat de tradities van de familie worden voortgezet bij een huwelijk en dat meisjes op deze wijze kunnen ontsnappen aan een onveilige omgeving. Wat betreft het laatste punt blijken meisjes in Syrië of in vluch-

'Hulporganisaties slaan alarm over kindbruiden onder Syrische vluchtelingen. Ouders die in armoede leven, huwelijken dochters uit om de financiële last te verlichten of verkrachting te voorkomen' [De Standaard, 2013].

- 17 Townsensend, 30 januari, 2016, '10.00 Refugee Children are Missing, says Europol', beschikbaar op <http://www.theguardian.com/world/2016/jan/30/fears-for-missing-child-refugees>, geraadpleegd op 26 februari; De kinderen die vluchten vanwege de burgeroorlog in Syrië en naar Europa komen zijn volgens Europol ook in het algemeen een kwetsbare groep voor mensenhandel. Zie onder meer Sharifi, 6 november 2015 en Feenstra, 16 januari 2016, 'Mensenhandelaren actief rond asielzoekerscentra', *Volkskrant*.
- 18 Unicef, <http://www.unicef.nl/wat-doet-unicef/vluchtelingenkinderen/cijfers/>, geraadpleegd op 4 maart 2016.
- 19 Zie ook het nieuwsartikel van Sharifi waarin Europol, UNHCR en de Nationaal Rapporteur worden geciteerd over kwetsbare, minderjarige vluchtelingen voor mensenhandel (Sharifi, 6 november 2015, 'Jong en alleen op de vlucht: En dan de verkeerde tegenkomen', *NRC Handelsblad*).
- 20 RTV Noord, 28 september 2015, 'Tientallen Syrische kindbruiden onderweg naar Ter Apel', beschikbaar op <http://www.rtvnoord.nl/nieuws/154125/Tientallen-Syrische-kindbruiden-onderweg-naar-Ter-Apel>, geraadpleegd op 15 januari 2016.
- 21 In navolging van berichtgeving en beleidsstukken verschenen over dit onderwerp is ervoor gekozen om de term Syrische kindbruiden te gebruiken wanneer verwezen wordt naar meisjes die op minderjarige leeftijd gehuwd zijn.
- 22 European Migration Network, 2015. Er is nauwelijks onderzoek naar de effecten van uithuwelijking van jongens op minderjarige leeftijd. Zie ook Stochlic, 18 september 2014, 'The Sad Hidden Plight of Child Grooms', *The Daily Beast*, beschikbaar op <http://www.thedailybeast.com/articles/2014/09/18/the-sad-hidden-plight-of-child-grooms.html>, geraadpleegd op 17 februari 2016.
- 23 Kindhuwelijken worden uitgelegd als 'huwelijken waarbij ten tijde van huwelijksluiting tenminste één van de huwelijkskandidaten de leeftijd van 18 jaar nog niet heeft bereikt' (Rutten et al. 2015: p. 4).
- 24 Unicef, 2014.
- 25 UNHCR, Unicef en WFP, 2012; Unicef, 2014.
- 26 'Sutra is a concept that has roots in Islam, but has also attained wide cultural acceptance in the region among people of all faiths. Precise interpretation of what the concept encompasses may differ from one group to another, but in a general sense, *sutra* means attaining security in life and protection from hardship. It can be pursued proactively, as a kind of safeguarding of one's future, or reactively, in response to a situation perceived as problematic' (Unicef, 2014: p. 9).

telingenkampen te huwen met het doel beschermd te worden tegen misbruik of verkrachting.²⁷ Hoewel het aantal kindhuwelijken toeneemt, lijken de waarborgen die door families voorheen als noodzakelijk werden geacht voor een gearrangeerd huwelijk sinds de start van de burgeroorlog minder secuur nageleefd te worden door de familie van de bruid. Volgens UNICEF neemt daardoor het risico op seksueel geweld en uitbuiting toe voor het meisje dat uitgehuwelijkt wordt.²⁸ In de paragrafen hierna wordt gekeken naar welke factoren Syrische kindbruiden mogelijk kwetsbaar kunnen maken voor seksueel geweld en uitbuiting.²⁹

3.2.2 Syrische kindbruiden, seksueel geweld én mensenhandel

Minderjarigen bevinden zich per definitie in een afhankelijkheidspositie, waardoor ze kwetsbaar kunnen zijn voor gevaren zoals seksueel geweld en uitbuiting. Het risico op seksueel geweld en uitbuiting kan voor Syrische kindbruiden³⁰ toenemen, doordat ze vaak worden uitgehuwelijkt aan voor hen onbekende, oudere mannen.³¹ Een leeftijdsverschil van tien jaar is daarbij niet ongewoon.³² Het meisje verkeert in het vluchtelingenkamp en op de mogelijke reis naar Europa immers in een gevaarlijke en onzekere omgeving waar de kans op seksueel misbruik en verkrachting hoger is zolang het meisje geen echtgenoot heeft.³³ Hoewel in casu een gearrangeerd huwelijk op de korte termijn veiligheid kan bieden tegen seksueel geweld van andere mannen, is uit onderzoek ook gebleken dat meisjes die uitgehuwelijkt worden in het algemeen steeds afhankelijker worden van hun volwassen echtgenoot en dat de uithuwelijking kan leiden tot een onveilige situatie binnen het huwelijk.³⁴ Zo staken gehuwde meisjes eerder hun opleiding³⁵ en kunnen ze slachtoffer worden van seksueel geweld, bijvoorbeeld omdat van hen verwacht wordt dat ze op jonge leeftijd seksueel actief zijn, terwijl ze hier niet altijd fysiek en emotioneel klaar voor zijn.³⁶

'Recognizing that child, early and forced marriage constitutes a serious threat to multiple aspects of the physical and psychological health of women and girls- including but not limited to their sexual and reproductive health, significantly increasing the risk of early, frequent and unintended pregnancy, maternal and newborn mortality and morbidity, [...], as well as increasing vulnerability to all forms of violence, and that every girl and woman at risk of or affected by these practices must have equal access to quality services such as education, counselling, shelter and other social services, psychological, sexual and reproductive health-care services and medical care' [UN General Assembly, A/HRC/29/L.15].

27 Save the Children, 2014.

28 Unicef, 2014: p. 28.

29 Anti-Slavery International, 2013.

30 Onder Syrische kindbruiden worden kinderen bedoeld die minderjarig waren op het moment dat zij trouwden.

31 Zie voor het gevaar dat is gesignaleerd dat Syrische meisjes worden verkocht aan Arabische mannen ook RTL, 25 september 2013, 'Jordanien: Menschenhändler verkaufen syrische Flüchtlingsmädchen', beschikbaar via <http://www.rtl.de/cms/jordanien-menschenhaendler-verkaufen-syrische-fluechtlingsmaedchen-1644889.html>, geraadpleegd op 25 september 2015 en Save the Children, 2014.

32 Unicef, 2014: p. 27. Uit de handmatige registratie van de IND inzake kindbruidzaken blijkt dat het leeftijdsverschil in de meeste huwelijken ligt tussen de 5 en 15 jaar.

33 Save the Children, 2014; Amnesty, 18 januari 2016. 'Female Refugees Face Physical Assault, Exploitation and Sexual Harassment on their Journey Through Europe', beschikbaar op <https://www.amnesty.nl/nieuwsportaal/pers/female-refugees-face-physical-assault-exploitation-and-sexual-harassment-their-jo>, geraadpleegd op 19 januari 2016.

34 Save the Children, 2014.

35 Uit onderzoek blijkt dat maar weinig meisjes die op jonge leeftijd zijn getrouwd hun onderwijs vervolgen en afmaken, zelfs wanneer het opgenomen was als voorwaarde voor het huwelijk. De eisen van het getrouwde leven en het moederschap krijgt bijna altijd de prioriteit. Desalniettemin is meer onderzoek nodig om deze causaliteit hard te maken (Unicef, 2014: p. 9).

36 Zie ook Hoofdstuk 4. In dit Hoofdstuk wordt nader ingegaan op kindhuwelijken en de mogelijke strafbepalingen die een rol kunnen spelen in de bestrijding van kindhuwelijken.

Ook blijkt dat meisjes die vroeg huwen in het algemeen vaak kort na de huwelijksvoltrekking zwanger zijn en daardoor grotere gezondheidsrisico's kunnen lopen.³⁷ Daarnaast wordt in de meeste gevallen van het meisje verwacht dat zij voor de kinderen en het huishouden zorgt.³⁸ Het gevaar bestaat dat deze meisjes (al dan niet op de langere termijn) achter de voordeur verdwijnen, verworden tot zogeheten 'verborgen vrouwen'³⁹ en gedwongen worden zich volledig dienstbaar op te stellen aan hun echtgenoot.⁴⁰

'My father forced me to get married because he heard about a rape case nearby. He was scared the same would happen to my sister and me. He forced my sister to get married first, and then he made me get married right after that. It was all very forceful and I had no choice. I didn't want to get married. I would've liked to finish my studies, but I couldn't do that'. [Maha, 13 year old, The Guardian 2014]

3.2.3 Syrische kindbruiden in Nederland

Op 28 september 2015 kwam er via een nieuwsbericht landelijk aandacht voor de Syrische meisjes die in Nederland verblijven én getrouwd bleken te zijn met meerderjarige mannen.⁴¹ Dit bericht heeft geleid tot grote politieke en maatschappelijke verontwaardiging. De leeftijd waarop de meisjes zijn

getrouwd varieert van 13 tot en met 17 jaar.⁴² Op de vraag over hoeveel kindbruiden het gaat in Nederland geeft de staatssecretaris van Veiligheid en Justitie het volgende aan: 'Kindbruiden worden niet apart geregistreerd in het registratiesysteem van de Immigratie en -Naturalisatie Dienst (IND). Naar aanleiding van verschillende signalen heeft de IND handmatig een registratie bijgehouden. Deze registratie geeft slechts een grofmazig, indicatief beeld waaraan geen harde conclusies verbonden kunnen worden.⁴³ De Nationaal Rapporteur heeft naar aanleiding van de uitspraken van de staatssecretaris aan de IND gevraagd hoeveel kindbruidzaken

'Volgens Ineke van Winden van het Centrum tegen Kinderhandel en Mensenhandel (CKM) in Leeuwarden gaat het in veel gevallen om getraumatiseerde tieners. 'Deze meisjes zijn nog kinderen. Veelal afkomstig uit Syrische vluchtelingenkampen in Libanon, Jordanië en Turkije en daar uitgehuwelijkt. Ze hebben eigenlijk hulp nodig. Op het moment dat ze gevangen zitten in een gedwongen huwelijk is de kans op nieuwe trauma's groot' [RTV Noord, 2015].

-
- 37 Uit onderzoek blijkt dat het krijgen van een kind op minderjarige leeftijd grotere gezondheidsrisico's met zich meebrengt voor zowel de moeder als het kind (UNICEF, 2014: p. 30). Zie ook Save the Children, 2014.
- 38 Save the Children, 2014.
- 39 Deze meisjes kunnen in verband worden gebracht met het fenomeen van 'verborgen vrouwen'. Drost et al. definiëren verborgen vrouwen als volgt: 'vrouwen die door de partner en/of (schoon) familie gedwongen worden om geïsoleerd van anderen te leven'. Vaak gaat dit gepaard met psychische intimidatie of zelfs fysiek geweld. Zij worden tegen hun wil thuis opgesloten en mogen geen of slechts zeer beperkt contact hebben met de samenleving'. In de beide onderzoeken zijn situaties van mensenhandel overigens niet meegenomen, omdat deze situaties elk een eigen problematiek en aanpak hebben, aldus de onderzoekers (Drost et al. 2012). Zie ook Drost et al. 2015.
- 40 Save the Children zegt hierover het volgende: 'The greater the age difference, the more likely girls are to be disempowered and at risk of violence, abuse or exploitation' (Save the Children, 2014: p. 6). Zie ook International Center for Research on Women, 2007: p. 10 en Child Protection and Gender-Based Violence Sub-Working Group Jordan, 2013: p 29.
- 41 RTV Noord, 'Tientallen Syrische kindbruiden onderweg naar Ter Apel', 28 september 2015, beschikbaar op <http://www.rtvnoord.nl/nieuws/154125/Tientallen-Syrische-kindbruiden-onderweg-naar-Ter-Apel>, geraadpleegd op 15 januari 2016.
- 42 Onder de groep kinderen moet evenwel ook de groep jongeren worden gerekend die op jonge leeftijd zijn getrouwd en 18 jaar of ouder zijn op het moment dat ze Nederland binnenkomen.
- 43 *Kamerstukken II* 2015/16, aanhangselnummer 639.

volgen uit de handmatig bijgehouden registratie.⁴⁴ Hieruit bleek dat er ongeveer 230 keer melding is gemaakt van kindbruidzaken bij de IND over de periode 24 juli 2014 tot 18 februari 2016.⁴⁵ In totaal ging het om circa 210 Syrische kindbruidzaken.⁴⁶ Dit zijn hoofdzakelijk meldingen van personen die aangeven een minderjarige huwelijkspartner te hebben in het buitenland.⁴⁷ De IND geeft over de periode 1 september 2015 tot 18 januari 2016 een indicatie van 60 kindbruiden die gedurende deze periode zijn ingereisd in Nederland zonder machtiging tot voortgezet verblijf (mvv), al dan niet in gezelschap van hun echtgenoot.⁴⁸ Daarnaast zijn er in deze periode ook tien verzoeken geweest tot nareis van kindbruiden in het kader van gezinshereniging.⁴⁹ De jongste kindbruid die zich in Nederland in de periode 24 juli 2014 tot 18 januari 2016 heeft gemeld bij de IND is veertien jaar oud en het leeftijdsverschil tussen de kindbruid en de echtgenoot ligt in de meeste gevallen tussen de vijf en vijftien jaar.⁵⁰ Daarnaast bevinden zich onder deze zaken ook meisjes die op zeer jonge leeftijd (12-15 jaar) in Syrië of in een van de omliggende landen zijn gehuwd, maar bij binnenkomst ouder waren.⁵¹

De groep meisjes blijft ook in Nederland kwetsbaar voor seksueel geweld en mogelijk ook voor mensenhandel. Afhankelijk van de leeftijd⁵² loopt deze groep meisjes risico om binnen het huwelijk slachtoffer

'Sexual violence is inherent within child marriage: sex with a child under the minimum age for consent and unwanted sexual relationships are gross violations of a child's rights, regardless of whether they take place within the context of a marriage' [Save the Children, 2014].

44 De IND plaatst de volgende beperkingen en kanttekening bij de cijfers: 'Kindbruiden worden niet apart geregistreerd in het IND-registratiesysteem. Om een indicatief beeld te krijgen heeft de IND vanaf eind 2014 een grofmazige handmatige registratie bijgehouden van signalen van hoofdpersonen die een minderjarige huwelijkspartner hebben. Dit betekent dat deze signalen niet alleen betrekking hebben op minderjarige huwelijkspartners in een MVV- of asielpprocedure, maar ook betrekking hebben op hoofdpersonen die kenbaar maken in het buitenland een minderjarige (huwelijks)partner te hebben waar (nog) geen procedure voor is gestart. De wijze van informatieverzameling en registratie geeft een beperkt beeld en is indicatief. Er kunnen geen harde conclusies op worden gebaseerd' (schriftelijke informatie IND, 19 februari 2016).

45 Op 24 juli 2014 is gestart met de handmatige registratie en de cijfers die worden genoemd in dit stuk zijn afgerond op tientallen.

46 Er zijn in deze periode ook meldingen gemaakt van kindbruidzaken die gelieerd zijn aan andere landen, zoals Irak (10) en Eritrea (10).

47 'Deze meldingen bevatten verschillende signalen, zoals minderjarige huwelijkspartners in een MVV- procedure, maar ook minderjarige huwelijkspartners die samen met de hoofdpersoon naar Nederland zijn gereisd en in de asielpprocedure terecht zijn gekomen (verzoek om zelfstandige asielpprocedure)' (schriftelijke informatie IND, 19 februari 2016).

48 Schriftelijke informatie IND, 19 februari 2016.

49 De jongste voor wie een nareisverzoek is gedaan is 12 jaar. Echter, de jongste voor wie een nareisverzoek is toegekend is 15 jaar (schriftelijke informatie IND, 19 februari 2016).

50 Schriftelijke informatie IND, 19 februari 2016.

51 Uit de 230 meldingen zijn indicatief 110 zaken bekeken met een evenredige spreiding over de onderzochte periode om te bekijken op welke leeftijd de meisjes zijn getrouwd. Per leeftijdscategorie ligt de verdeling als volgt (afgerond op tientallen en hoewel de Syrische groep verreweg de grootste groep is, zijn ook andere nationaliteiten meegenomen): 12-jarig: <10, 13-jarig: 10, 14-jarig: 20, 15-jarig: 20, 16-jarig: 30, 17-jarig: 30.

52 Zo zijn kinderen onder de zestien jaar seksueel minderjarig, hetgeen seks met deze kinderen in beginsel ontuchtig maakt.

fer te worden van seksueel geweld⁵³, waaronder ontucht⁵⁴ en verkrachting.⁵⁵ Bovenop de eerder besproken kwetsbaarheden, bevinden deze meisjes zich in een land waarvan ze veelal geen toegang hebben tot hun eigen netwerk en waar ze de cultuur, de taal en de wet- en regelgeving niet kennen.⁵⁶ Dit draagt bij aan de kwetsbaarheid van deze meisjes, omdat ze niet weten hoe ze zich kunnen beschermen tegen (seksueel) geweld én een mogelijke uitbuitingssituatie en tot wie ze zich kunnen wenden voor hulp en bescherming. Dit kan tot gevolg hebben dat als er seksueel geweld en/of uitbuiting plaatsvindt, dit ook langdurig aan kan houden.

Een factor die de kwetsbaarheid verder kan compliceren én in stand kan houden betreft het risico op 'eengerelateerd geweld'.⁵⁷ Eengerelateerd geweld gaat 'over het motief voor het plegen of dreigen met geweld'⁵⁸ en hangt meestal samen met de veronderstelde verplichting dat de eer van de familie niet te schande mag worden gemaakt.⁵⁹ De eer van de familie zou in hun ogen bijvoorbeeld geschonden kunnen worden wanneer het Syrische meisje een echtscheiding wil aanvragen.⁶⁰ Met het dreigen of toepassen van geweld wordt getracht de eer van de familie te herstellen.⁶¹ Dit wordt meestal uitgevoerd door een familielid. Eerherstel is niet alleen voorbehouden aan de naaste familieleden zoals ouders, broers en zussen, maar ook aan oma's, opa's, tantes, ooms, (achter)nichten en (achter)neven.⁶² Uit gesprekken met de voogdijinstelling Nidos blijkt dat in één casus is voorgekomen

'Bij eengerelateerd geweld wordt geestelijk of lichamelijk geweld uitgeoefend om te voorkomen dat de eer van de familie wordt geschonden of om de eer achteraf te herstellen. De dreiging van eengerelateerd geweld (o.a. eerwraak) of verstoting door hun familie, kan de vrouw angstig maken om haar situatie te veranderen door bijvoorbeeld te scheiden. Zij schikt zich daarom naar de situatie. 'In de ogen van de verborgen vrouwen is scheiden een schande, dat kan niet en dat mag niet. De eer van de familie wordt daardoor ernstig aangetast. Met alle gevolgen van dien' [Drost et al. 2015].

53 Save the Children, 2014; ICRW, 2005. Zie ook de VN-resolutie A/HRC/29/L.15 die voortbouwt op twee eerder resoluties (Resoluties 24/23 van 27 september 2013 en 69/156 van 18 december 2014 waarin opgeroepen wordt om de maatregelen te versterken om kindhuwelijken te voorkomen.

54 Ontucht met minderjarigen onder de 16 jaar is in Nederland onder meer strafbaar gesteld in art. 245 en 247 Sr. In deze artikelen is overigens wel de zinsnede 'buiten echt' opgenomen, hetgeen tot gevolg heeft dat de ontuchtige handelingen zoals beschreven in deze artikelen niet strafbaar zijn binnen het huwelijk.

55 Verkrachting is in Nederland strafbaar gesteld in art. 242 Sr. Overigens zijn er verontrustende zaken gemeld waaruit blijkt dat Syrische meisjes verkracht zijn in opvangkampen en vervolgens zijn gedwongen om te trouwen met hun verkrachter zodat de eer van de familie kon worden hersteld (Save the Children, 2014).

56 Zie ook de reactie van de Nationaal Rapporteur in 2012 op het wetsvoorstel tegengaan huwelijksdwang (beschikbaar via https://www.eerstekamer.nl/overig/20121126/reactie_nationaal_rapporteur/document, geraadpleegd op 25 september 2015).

57 Zie hierover ook Tweede Kamer 2015–2016, Aanhangsel 477 waarin de staatssecretaris van Veiligheid en Justitie ook expliciet aangeeft dat het Landelijke Expertise Centrum Eer Gerelateerd Geweld ook betrokken kan worden bij de bescherming van deze meisjes.

58 Janssen, 2010: p. 117.

59 Zie voor meer informatie over eengerelateerd geweld onder meer Van Eck, 2001; Ermers, 2007; Janssen, 2008a.

60 'The Syrian Women Observatory, an independent Syrian website that addresses discrimination against women, estimates that there are nearly 200 such killings each year. If this figure is correct, on average, 16 Syrian women are killed by relatives every month, in a country with a population of approximately 18 million' (Human Rights Watch, 28 juli 2009, 'Syria: No Exceptions for 'Honour Killings'', beschikbaar op <https://www.hrw.org/news/2009/07/28/syria-no-exceptions-honor-killings>, geraadpleegd op 5 augustus 2015). Uit een bericht van Thomson Reuters Foundation blijkt dat de Syrische burgeroorlog heeft geleid tot meer 'eermoorden' en kindhuwelijken (Batha, 4 december 2013, 'Syrian War Causing 'Honour Killings', Child Marriages', Thomson Reuters Foundation, beschikbaar op <http://www.trust.org/item/20131204182854-8hegf/>, geraadpleegd op 5 augustus 2015).

61 Janssen, 2010: p. 118.

62 Ibid.

dat een Syrisch meisje door familieleden is bedreigd om te voorkomen dat ze een echtscheiding aan zou vragen.⁶³ In andere zaken wordt eerwraak als mogelijke risicofactor meegenomen in de afweging of de echtgenoten gescheiden op moeten worden gevangen.⁶⁴ Al deze factoren kunnen bijdragen aan de kwetsbaarheid van Syrische kindbruiden voor seksueel geweld en uitbuiting. Gedurende de periode dat Syrische kindbruiden in Nederland verblijven, zijn overigens geen specifieke signalen naar voren gekomen die op mensenhandel duiden.⁶⁵

3.2.4 Gearrangeerde huwelijken, Syrische kindbruiden en de eventuele link met mensenhandel

De vraag is waar de uitbuiting voor deze meisjes mogelijk uit zou kunnen bestaan en of dat binnen de bandbreedte van het mensenhandelartikel⁶⁶ zou vallen. De EU-richtlijn mensenhandel vertrekt vanuit de gedachte dat mensenhandel niet afhankelijk mag worden gesteld van de plaats en context waarin mensenhandel zich voordoet; indien de bestanddelen van het mensenhandeldelict kunnen worden bewezen, is sprake van mensenhandel ongeacht de sector of (culturele) setting waarin het heeft plaatsgevonden.⁶⁷ Ook gearrangeerde huwelijken kunnen met mensenhandel in verband worden gebracht.⁶⁸ In relatie tot de problematiek die in dit hoofdstuk centraal staat, moet daarbij vooral worden gedacht aan de afhankelijkheidssituatie waarin een meisje komt te verkeren als zij eenmaal is getrouwd met de partner aan wie zij is uitgehuwelijkt. Hoewel daar momenteel nog geen aanwijzingen voor zijn, kan dit mogelijk op den duur tot uitbuiting leiden, bijvoorbeeld wanneer het meisje jarenlang in continue dienstbaarheid wordt gehouden. Van continue dienstbaarheid was ook sprake in een zaak waarin een echtpaar een tienjarig nichtje jarenlang werkzaamheden had laten verrichten in het huishouden, zonder dat zij naar school ging. Dit meisje verdween letterlijk achter de voordeur, onttrokken aan het zicht van de samenleving. In deze zaak overwoog de rechtbank:⁶⁹

Continue dienstbaarheid

De verdachte heeft samen met haar partner gedurende zeven jaren hun nichtje [slachtoffer], die een kwetsbare positie had, uitgebuit. [slachtoffer] kwam op tienjarige leeftijd naar een voor haar vreemd land waar zij de taal niet sprak en de gewoontes niet kende. [slachtoffer] had een achtergestelde positie in het gezin [...]. Anders dan de andere kinderen in het gezin, ging [slachtoffer] niet naar school. In plaats daarvan diende zij huishoudelijke werkzaamheden te verrichten en de andere kinderen te verzorgen.[...]. Als [slachtoffer] niet voldeed aan de verwachtingen van [verdachte] [...], dan werd zij door hen geslagen, uitgescholden en gekleineerd. Ook werd er geen ziektekostenverzekering afgesloten voor [slachtoffer] en heeft zij gedurende de periode dat zij bij verdachte [...] verbleef geen (tand)arts kunnen bezoeken. [...] [slachtoffer] kon in haar beleving geen kant op. Verdachte heeft samen met haar partner door haar handelen een jarenlang durende inbreuk gemaakt op fundamentele mensenrechten van [slachtoffer], haar menselijke waardigheid en haar persoon-

63 Uit een aanvraag van het European Migration Network vanuit Nederland bij Europese lidstaten blijkt dat in twee zaken sprake vanwege de mogelijkheid op eerwraak (EMN, 2015).

64 Mogelijk lopen ook mannen gevaar op eerwraak als het komt tot een scheiding.

65 Tweede Kamer 2015 – 2016, Aanhangsel van handelingen, nr. 477.

66 Art. 273f Sr.

67 Vgl. overweging 11 in de Preamble van de EU-richtlijn mensenhandel

68 Zie ook [paragraaf 4.1.4.1](#) waarin nader ingegaan wordt op de relatie tussen gearrangeerde kindhuwelijken, mensenhandel en dwang.

69 Rb. Den Haag 30 januari 2015, ECLI:NL:RBDHA:2015:996.

lijke vrijheid en dit gedurende haar vormende jaren, waarin zij nu juist van haar familie liefde, steun en begeleiding mocht verwachten. Zij heeft schade toegebracht aan de geestelijke integriteit van [slachtoffer] en het persoonlijk gemak van haar en haar man boven die integriteit gesteld. Door haar handelswijze heeft verdachte [slachtoffer] een vrije en onbezonnen jeugd ontnomen.⁷⁰

Of de afhankelijkheidssituatie waarin een Syrische kindbruid kan verkeren ten opzichte van haar echtgenoot, ook daadwerkelijk overgaat in uitbuiting is een juridische vraag die in Nederland wordt beantwoord aan de hand van de wetgeving over mensenhandel (artikel 273f Sr) in combinatie met de uitleg die daaraan in de jurisprudentie is gegeven. Volgens de Hoge Raad komt bij de beoordeling of sprake is geweest van het oogmerk van uitbuiting⁷¹ betekenis toe aan de aard en duur van de werkzaamheden, de beperkingen die de tewerkstelling meebracht voor het slachtoffer en het economisch voordeel dat daarmee door de tewerksteller, in casu de echtgenoot, is behaald.⁷² Bij deze beoordeling dienen naar het oordeel van de Hoge Raad de Nederlandse maatstaven als uitgangspunt; het is bijvoorbeeld niet relevant of de betreffende situatie vanuit andere referentiekaders (bijvoorbeeld het Syrische) wel oorbaar is. De Hoge Raad heeft recent bepaald dat de beoordeling van voornoemde factoren in het geval van minderjarige slachtoffers tot een andere uitkomst kan leiden dan in het geval slachtoffers meerderjarig zijn. Die overweging kan als een aansporing worden gelezen om de ‘factor’ minderjarigheid expliciet te betrekken bij de toets of sprake is (geweest) van het oogmerk van uitbuiting.⁷³

3.2.5 Preventie en onderzoek

Er zijn in deze eerste verkenning meerdere kwetsbare factoren voor mensenhandel geïdentificeerd ten aanzien van de groep Syrische kindbruiden. Deze risicofactoren kunnen zien op isolatie, de verhoogde kans op seksueel geweld, de sterke afhankelijkheidspositie ten opzichte van hun echtgenoot en op de onbekendheid met de Nederlandse gewoonten, de wet- en regelgeving en de instanties waar ze hulp kan krijgen in het geval zij slachtoffer worden van seksueel geweld of uitbuiting. Dit zijn zorgelijke punten. Daar staat tegenover dat er geen expliciete signalen zijn die duiden op mensenhandel. Op basis van deze eerste verkennende analyse is de groep Syrische kindbruiden daarom ingedeeld in de categorie ‘Onderzoek en preventie’.

De morele verontwaardiging die is ontstaan naar aanleiding van de berichtgeving⁷⁴ over de aanwezigheid van Syrische kindbruiden in Nederland heeft er toe geleid dat op 6 oktober 2015 het wetsvoorstel tegengaan huwelijksdwang⁷⁵ versneld is aangenomen in de Eerste Kamer. Deze wet heeft tot gevolg dat minderjarigen niet meer kunnen trouwen én dat Nederland niet langer de in het buitenland voltrokken huwelijken met minderjarigen erkent.⁷⁶ Op 5 december 2015 is de wet in werking getreden.⁷⁷ De Nationaal Rapporteur was al geruime tijd pleitbezorger van de Wet tegen Huwelijksdwang, toch betekent de wet *niet* dat alle problemen nu met één pennenstreek zijn opgelost. Nederland kan het kindhuwelijk wel

70 Ibid.

71 Het oogmerk van uitbuiting betreft één van de kernbestanddelen van het misdrijf mensenhandel.

72 HR 27 oktober 2009, ECLI:NL:HR:2009:BI7099, r.o. 2.6.1.

73 HR 24 november 2015, ECLI:NL:HR:2015:3309, r.o. 4.4.2.

74 RTV Noord, 28 september 2015, ‘Tientallen Syrische kindbruiden onderweg naar Ter Apel’, beschikbaar op <http://www.rtvnoord.nl/nieuws/154125/Tientallen-Syrische-kindbruiden-onderweg-naar-Ter-Apel>, geraadpleegd op 19 januari 2016.

75 *Kamerstukken II* 2012/13, 33488, nr. 2.

76 *Stb.* 2015 nr. 354 en *Stb.* 2015 nr. 373.

77 *Stb.* 2015 nr. 373.

niet meer erkennen, maar voor de echtgenoten én de gemeenschap kan het huwelijk wel degelijk gesloten zijn. Van gemaakte afspraken en betalingen wordt dan ook mogelijk verwacht dat deze gewoon worden nagekomen. Hierdoor bestaat het gevaar dat de gesloten huwelijken in de informele sfeer van kracht zullen blijven en dat getrouwde meisjes mogelijk geheel uit beeld zullen verdwijnen uit angst om gescheiden te worden van hun partner. Dit brengt uitdagingen met zich mee die niet alleen door een aanpassing van de wet opgelost kunnen worden.

De wet heeft geen gevolgen voor de huwelijken die reeds erkend zijn. De staatssecretaris van Veiligheid en Justitie heeft aangegeven dat het nietig verklaren van een gesloten en erkend huwelijk juridisch gezien niet mogelijk is.⁷⁸ Wel heeft de staatssecretaris toegezegd deze kwetsbare meisjes in beeld te brengen en, waar mogelijk, afzonderlijke en beschermde opvang en medische en psychologische hulp aan te bieden.⁷⁹ In de bescherming van deze meisjes worden verschillende ketenpartners betrokken, waaronder Nidos, de IND, het Centraal Orgaan opvang Asielzoekers (COA), de Raad voor de Kinderbescherming, het Landelijk Expertisecentrum Eergerelateerd Geweld (LEC EGG) en het Landelijk Knooppunt Huwelijksdwang.⁸⁰ De vraag is wel hoe deze meisjes voldoende in beeld te houden zodat bij signalen van seksueel geweld of mensenhandel de meisjes beschermd kunnen worden ook met het doel dat ze niet eindigen als verborgen vrouwen.⁸¹ Er zal daarom nagedacht moeten worden over het creëren van contactmomenten met deze meisjes zodat eventuele problemen die wijzen op seksueel geweld en/of uitbuiting in een vroegtijdig stadium opgemerkt kunnen worden.⁸² Mogelijkheden hiertoe liggen bijvoorbeeld op het asielzoekerscentrum, school⁸³, in het contact met huisartsen⁸⁴,

‘Een verborgen vrouw heeft weinig bewegingsruimte. Haar leven speelt zich vooral binnenshuis af. Zij zit soms letterlijk opgesloten in huis. De man bepaalt, beheerst en controleert haar leven. Zij krijgt niet de mogelijkheid om haar eigen leven in te vullen en eigen keuzes te maken. Een praatje met de buurvrouw, kinderen naar school brengen of boodschappen doen is veelal verboden terrein of gaat onder strikte controle of begeleiding. Door psychische intimidatie of zelfs fysiek geweld worden de vrouwen onder de duim gehouden’ [Drost et al. 2015].

78 Zie ook *Kamerstukken II 2015-2016*, 19637, nr. 2062 – *Motie Oskam*. Deze motie is verworpen.

79 De staatssecretaris van Veiligheid en Justitie zegt hierover: ‘Daar waar minderjarigen zich aan het huwelijk willen onttrekken wordt er bij Fier Fryslân en Kompaan en Bocht specialistische ondersteuning (opvang en hulpverlening) geboden. Als Nidos de voogdij heeft over de minderjarige wordt bekeken of de minderjarige in de beschermde opvang moet worden opgevangen of dat een andere opvang passender is’ (*Kamerstukken II 2015-2016*, aanhangselnummer 639).

80 *Kamerstukken II 2015-2016*, aanhangselnummer 477.

81 Zie ook het onderzoek van Drost et al. naar verborgen vrouwen. Hieruit blijkt dat deze vrouwen lastig te bereiken zijn en dat ‘het vaak jaren duurt voordat een verborgen vrouw inziet dat zij meer verdient dan een leven in gedwongen isolement en dat deze situatie niet goed is voor haar en haar kinderen. Pas op het moment dat de verborgen vrouw zélf heeft bedacht dat de situatie niet langer meer zo kan doorgaan, staat zij pas open voor hulp’ (Drost et al. 2015: p. 8 – 9).

82 In navolging van het onderzoek van Drost et al. naar verborgen vrouwen, zou ook voor de groep Syrische Kindbruiden aangesloten kunnen worden bij hetgeen al ontwikkeld is op het terrein van huiselijk geweld (Drost et al. 2015: p. 10).

83 Deze groep meisjes valt gewoon onder de leer- ofwel kwalificatieplicht waar de kalenderleeftijd leidend is. Zie hiervoor de *Leerplichtwet*.

84 Payoke heeft een handreiking ontwikkeld voor medische professionals waarin wordt ingegaan op de vraag hoe medische professionals mensenhandel kunnen herkennen en wat moet worden gedaan in het geval zij in aanraking komen met een mogelijk slachtoffer van mensenhandel. Zie voor de handreiking: [www.payoke.be/websites/52/uploads/file/Guide For Practitioners.pdf](http://www.payoke.be/websites/52/uploads/file/Guide%20For%20Practitioners.pdf), geraadpleegd op 2 maart 2016.

ziekenhuizen en sociale wijkteams⁸⁵ en eventueel op consultatiebureaus.⁸⁶ Ook is het van belang om de meisjes die gebroken hebben met hun partner te monitoren, en indien nodig, te beschermen en intensief te begeleiden.⁸⁷

De Wet tegengaan huwelijksdwang heeft mogelijk ook tot gevolg dat Syrische kindbruiden en/of hun partners naar andere manieren gaan zoeken om bij elkaar te zijn. Zo kan een meisje bijvoorbeeld een asielaanvraag doen samen met haar familie in hetzelfde Europese land als waar haar echtgenoot reeds woonachtig is.⁸⁸

Na het verkrijgen van haar verblijfstatus, kan zij zich vervolgens alsnog bij haar echtgenoot voegen.⁸⁹ Dit maakt het voor instanties zoals Nidos, het COA en de IND lastig om deze huwelijken te ontdekken en er iets tegen te doen. Zo is er ook een groep Syrische mannen die asiel heeft aangevraagd in Nederland en aangeeft getrouwd te zijn met een minderjarige Syrische zonder dat er een nareisverzoek is gedaan. Het ligt voor de hand om extra waakzaam te zijn bij deze groepen en alert te blijven wanneer de minderjarige echtgenoten zich in een later stadium alsnog voegen. Bijvoorbeeld wanneer de man een asielstatus heeft gekregen en woonachtig is in een gemeente. Een tweede groep kindbruiden die mogelijk via een andere weg naar Nederland kan komen, betreft de groep minderjarige meisjes die samengewoond heeft met hun echtgenoot en samen kinderen heeft gekregen. Op basis van het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens (art. 8) zouden zij mogelijk in het kader van nareis een beroep kunnen doen op *family life*.⁹⁰ Als dit voorkomt zal nagedacht moeten worden hoe deze meisjes en hun kinderen het beste beschermd kunnen worden.

'Her husband did not lock her up, or threaten her with violence if she were to leave; this was not necessary. She experienced an extreme form of forced dependence with no networks, no language skills and no idea of where to go if she left him. She was simply not able to go. This way the marriage turns into a coercive mechanism, a position of power that could be exploited. Being in a situation of power is of course not enough in itself for a person to be classified as a trafficker. Marriages with uneven power balances and a high degree of dependence are not uncommon [...]. But when this dependence is systematically exploited it starts to look like trafficking' [Tylдум, 2013].

85 'In veel gemeenten zijn nu wijkteams opgezet met beroepskrachten uit verschillende instellingen. Deze teams houden zich bezig met preventie en ondersteuning en bieden daarnaast vaak ook lichte hulp en toegang tot gespecialiseerde hulp', aldus het Nederlands Jeugd Instituut (beschikbaar op <http://www.nji.nl/nl/Kennis/Dossier/Samenwerken-in-de-wijk>, geraadpleegd op 1 maart 2016).

86 Als er sprake is van huiselijk geweld, zou ook Veilig Thuis hierin een rol kunnen spelen (<http://www.informatiehuiselijkgeweld.nl/>, geraadpleegd op 2 februari 2015).

87 In het onderzoek van Drost et al. naar verborgen vrouwen blijkt dat het belangrijk is dat vrouwen die hebben gebroken met hun partner goed gemonitord worden door een hulpverlenende instantie met voldoende expertise op dit terrein (Drost et al. 2015: p. 9).

88 Staatssecretaris Dijkhoff heeft in het algemeen overleg op 30 september 2015 ook op dit probleem gewezen en aangegeven dat de betreffende instanties hier alert op moeten zijn (zie *Kamerstukken II* 2015 – 2016, 19637, nr. 2080).

89 Het landelijk knooppunt huwelijksdwang en achterlating 'signaleert het risico dat sommige Syrische vluchtelingen hun minderjarige dochters in Nederland religieus wil laten huwen. Het knooppunt heeft proactief stappen gezet om met betrokken landelijke partners te bepalen hoe om te gaan met deze minderjarigen en waar nodig werkafspraken te herzien' (*Kamerstukken II* 2015 – 2016, aanhangselnummer 639).

90 Art. 8 EVRM. Misschien ligt er ook een mogelijkheid om op basis van 'feitelijke band'- criterium een aanvraag te doen (artikel 29 lid 1 sub e en f Vw). Zie over dit criterium ook Strik et al. 2012.

Het probleem beperkt zich niet alleen tot Nederland. Hoewel een eenduidig beeld ontbreekt, hebben ook andere Europese lidstaten, zoals Noorwegen⁹¹, Denemarken⁹², Zweden en Duitsland⁹³ te maken met Syrische kindbruiden.⁹⁴ Wanneer Nederland eenzijdig een vuist weet te maken tegen deze kindhuwelijken ligt het voor de hand dat een waterbedeffect optreedt, oftewel dat deze kindhuwelijken zich verplaatsen naar de landen in Europa waar het wel is toegestaan. Het is daarom van belang dat Nederland ook actief de samenwerking zoekt met andere lidstaten om een eenduidige koers te varen tegen kindhuwelijken zodat deze meisjes in heel Europa beschermd worden.

Ook kan de Wet tegengaan huwelijksdwang tot gevolg hebben dat de meisjes die gehuwd zijn niet meer naar Nederland kunnen komen middels een beroep op gezinshereniging. Prinses Mabel van Oranje zegt hier namens de organisatie *Girls not Brides* over dat het niet de bedoeling kan zijn dat deze wet ervoor zorgt dat deze minderjarige meisjes alleen achterblijven in een vluchtelingenkamp.⁹⁵ Ook voor deze groep moet nagegaan worden hoe zij beschermd kunnen worden tegen seksueel geweld en mensenhandel. Het mag namelijk niet zo zijn dat deze meisjes door de wetswijziging in een nog slechtere situatie belanden dan wanneer zij wel naar Nederland waren gekomen.

Tot slot heeft de Verenigde Naties ook in resoluties aandacht gevraagd voor de bescherming van de vrouwen die op minderjarige leeftijd zijn uitgehuwelijkt.⁹⁶ In Nederland zijn naar verwachting ook Syrische vrouwen die op minderjarige leeftijd zijn getrouwd en op meerderjarige leeftijd samen met hun echtgenoot asiel hebben aangevraagd in Nederland. Ook na het bereiken van de meerderjarige leeftijd lopen zij nog verhoogd gevaar op psychische en fysieke problemen en allerlei vormen van geweld, waaronder seksueel geweld en mogelijk ook uitbuiting. Deze groep behoeft ook aandacht, aldus de Verenigde Naties.

‘Wat we moeten doen, is kijken hoe we de meisjes het beste kunnen helpen. Je lost het probleem niet op door te zeggen ‘we willen niet dat je naar Nederland komt’ [...]. Het idee dat zo’n meisje alleen achterblijft in een vluchtelingenkamp maakt mij alleen maar nog meer ongerust over wat er met haar zal gebeuren’ [Prinses Mabel van Oranje, 2015].

91 In Noorwegen blijkt over 2015 dat 61 minderjarigen die zich als asielzoeker hebben gemeld in Noorwegen minderjarig bleken te zijn toen ze huwden. Het jongste meisje was 11 jaar oud. Ten minste 10 meisjes waren onder de 16 toen zij zich meldden. De meeste meisjes komen uit Syrië, Irak en Afghanistan (Lupi, 2 februari 2016, ‘Minors as Young as 11yo Already Married When Seeking Asylum in Norway – govt data’, *Reuters*, beschikbaar op <https://www.rt.com/news/331035-norway-refugees-underage-marriages/>, geraadpleegd op 23 februari 2016).

92 Zie voor Denemarken het nieuwsartikel; *The Local*, 11 februari 2016, ‘Denmark Separates Underage Spouses in Asylum Centres’, beschikbaar op <http://www.thelocal.dk/20160211/child-brides-in-danish-asylum-centres-to-be-separated-from-spouses>, geraadpleegd op 23 februari 2016.

93 In Duitsland worden Syrische kindbruiden als alleenstaande minderjarige vreemdelingen (AMV's) opgevangen, waardoor de Duitse voogdij-instelling de voogdij over hen heeft en zij gescheiden (kunnen) worden van hun echtgenoot (Zeronian, 22 oktober 2015, ‘Fear Rises Over Child Bride Epidemic as Young Girls Go Missing in Europe’, *Breitbart*, beschikbaar op <http://www.breitbart.com/london/2015/10/22/syrian-child-brides-seeking-asylum-open-new-front-european-migrant-crisis/>, geraadpleegd op 26 februari 2016).

94 Zie voor Zweden en Noorwegen ook de uitvraag van het *European Migration Network* naar Syrische kindbruiden (EMN, 2015).

95 Prinses Mabel Wisse Smit op radio 1 in het programma *De Ochtend* op 07-10-2015.

96 Zie ook de VN-resolutie A/HRC/29/L.15 die voortbouwt op twee eerdere resoluties (Resoluties 24/23 van 27 september 2013 en 69/156 van 18 december 2014).

3.3 Kinderen die zich (willen) voegen bij ISIS

ISIS heeft de controle over een gebied waar meer dan 10 miljoen mensen woonachtig zijn en begaat daar grove mensenrechtenschendingen en oorlogsmisdaden.⁹⁷ Waar miljoenen mensen op de vlucht zijn geslagen voor het geweld van ISIS, vertrekken ook duizenden mensen vanuit verschillende delen van de wereld naar Syrië en Irak⁹⁸ om zich aan te sluiten bij ISIS.⁹⁹ Volgens de *Soufan Group* zijn 5.000 personen uit West-Europa afgereisd naar Syrië.¹⁰⁰ Dit betreffen mannen, vrouwen en kinderen. Mannen en jongens voegen zich veelal als strijder. Sinds 2014 reizen ook steeds meer vrouwen en meisjes af naar grondgebied dat beheerst wordt door ISIS onder meer om in het huwelijk te treden met een jihadistrijder.¹⁰¹

Tot 1 oktober 2015 zijn volgens de NCTV ongeveer 220 mensen uitgereisd uit Nederland naar Syrië en Irak. Ongeveer 40 van hen zijn teruggekeerd en een bijna even grote groep is omgekomen in de strijd.¹⁰² Tussen februari 2013 en 8 juni 2015 zijn 58 unieke aan jihadistische gerelateerde zaken in onderzoek genomen door de Raad voor de Kinderbescherming. Het gaat om 37 kinderen in gezinsverband en om 21 individuele minderjarige potentiële uitreizenden.¹⁰³ Uit het AIVD-rapport 'Leven bij ISIS, de mythe ontrafeld' blijkt dat 'ten minste 70 Nederlandse kinderen verblijven in door jihadistische gecontroleerd gebied in Syrië en Irak, waarvan veruit de meesten bij ISIS'.¹⁰⁴ Dit betreft kinderen die ofwel daar geboren zijn ofwel meegenomen zijn door (één van) de ouders.

Deze bijdrage ziet op minderjarigen die van plan zijn om uit te reizen of uitgereisd zijn naar Syrië en Irak zonder ouders.¹⁰⁵ Aangezien er nog weinig onderzoek is verricht op dit terrein, baseert deze ver-

'Forces of the Islamic State of Iraq and al-Sham have committed torture, murder, acts tantamount to enforced disappearance and forced displacement as part of attacks on the civilian population in Aleppo and Raqqa provinces, amounting to crimes against humanity' [Verenigde Naties, 2014].

97 Zie de volgende stukken van de Verenigde Naties waar dit uit blijkt: A/HRC/27/60S-17/2/Add.1; A/HRC/19/69, A/HRC/21/50; A/HRC/22/59; A/HRC/23/58; A/HRC/24/46 en A/HRC/25/65.

98 Barret, 2014; AIVD, 2016.

99 Hoewel er ook andere jihadistische groeperingen in Syrië en Irak actief zijn waar westerse jongeren zich bij aansluiten, zoals bijvoorbeeld Jabhat al-Nusra, staat in deze paragraaf ISIS centraal. Deze keuze is mede gebaseerd op het rapport van de AIVD, waarin wordt gesteld dat Nederlandse jongeren de aansluiting bij ISIS verkiezen boven de traditionele takken van Al Qaida, waaronder Jabhat al-Nusra (AIVD, 2016: p. 3).

100 The Soufan Group, 2015.

101 Weggemans et al. 2014.

102 Informatie ontleend aan de website van NCTV: www.nctv.nl/onderwerpen/tb/dtn/actueeldreigingsniveau, geraadpleegd op 19 februari 2016.

103 *Kamerstukken II 2015 – 2016*, 29754, nr. 326, bijlage 1.

104 Een derde blijkt daar te zijn geboren en twee derde is door één of beide ouders meegenomen, aldus de AIVD. Waarschijnlijk ligt het aantal hoger, omdat onbekend is hoeveel kinderen er precies zijn geboren in Syrië en/of Irak (AIVD, 2016: p. 9).

105 Er bestaan evenwel ook zorgen over kinderen die door (een van) de ouders meegenomen worden naar ISIS. Zo blijkt dat kinderen al op vroege leeftijd (vanaf 9 jaar) klaar worden gemaakt voor de strijd en ook meevechten aan het front. 'Waar voorheen kindsoldaten werden gedwongen om te vechten, worden de jeugdige ISIS-strijders zo geïndoctrineerd met de radicale islam dat ze vrijwillig de meest gruwelijke daden begaan' (Bas, van der, 24 juli 2014, 'Schokkend: ISIS gebruikt steeds vaker kindsoldaten', *de Dagerlijkse Standaard*, beschikbaar op <http://www.dagerlijksestandaard.nl/2015/07/schokkend-isis-gebruikt-steeds-vaker-kindsoldaten>, geraadpleegd op 3 maart 2015; Horgan en Bloom, 8 juli 2015, 'Hoe Islamitische Staat kindsoldaten ronselt en gebruikt', *Vice*, beschikbaar op <http://www.vice.com/nl/read/hoe-islamitische-staat-kindsoldaten-ronsel-en-gebruikt-191>, geraadpleegd op 4 maart 2016.

kenning zich voornamelijk op enkele verkennende studies, anekdotisch materiaal¹⁰⁶ en signalen uit het werkveld.

3.3.1 Jihadisme, radicalisering en rekrutering

De NCTV legt de term 'jihadisme' uit als een bepaalde, zeer radicale interpretatie van de islam¹⁰⁷. Waar de islam een wereldreligie is, kan het jihadisme gezien worden als een politieke ideologie. De overtuiging van jihadisten is dat alles dat afwijkt van de 'zuivere leer' bestreden moet worden middels het voeren van een 'heilige oorlog'.¹⁰⁸ Deze simpele boodschap lijkt aantrekkelijk te zijn voor bepaalde groepen mannen, vrouwen en minderjarigen.

Geen kind wordt geboren als terrorist. Om te begrijpen hoe een minderjarige een jihadist wordt, moet volgens de NCTV gekeken worden naar twee processen; radicalisering én rekrutering. De term radicalisering wordt door de NCTV als volgt uitgelegd: 'Het (actief) nastreven en/of ondersteunen van diep ingrijpende veranderingen in de samenleving, die een gevaar kunnen opleveren voor (het voortbestaan van) de democratische rechtsorde (doel), eventueel met het hanteren van ondemocratische methodes (middel), die afbreuk kunnen doen aan het functioneren van de democratische rechtsorde (effect)'.¹⁰⁹ Volgens de NCTV is radicalisering een proces dat plaatsvindt in de sociale sfeer. 'Het rekruteringsproces is een vorm van 'sturing' die op de radicalisering inhaakt, en de radicalisering beoogt te ontwikkelen in een gewelddadige richting. Om terrorisme goed te kunnen bestrijden, is het daarom van belang de verschillende processen niet los van elkaar te zien, maar ze in hun onderlinge samenhang te benaderen', aldus de NCTV.¹¹⁰

'Hoewel het mondiaal jihadisme vaak in verband wordt gebracht met de politieke islam (het islamisme) en ook deels op de zelfde bronnen teruggrijpt, vormt het mondiaal jihadisme juist een radicale breuk met het islamisme als politieke stroming' [NCTV, 2014].

3.3.2 Overeenkomsten en verschillen met mensenhandel

Steeds vaker wordt de link tussen radicalisering, rekrutering, de jihad en mensenhandel gelegd.¹¹¹ Zo wordt in verkennende studies¹¹² en nationale en internationale media ook gesproken van *jihadloverboys*¹¹³ en vrouwenhandel in combinatie met uitreizende jongens en meisjes naar grondgebied dat

106 Anekdotisch materiaal dat vaak is ontleend aan de berichtgeving uit verschillende media.

107 Aan de term 'jihadisme' worden meerdere betekenissen verleend (Streusand, 1997) die niet allemaal terugslaan op de gewapende strijd. In deze verkenning is aangesloten op de uitleg van het NCTV.

108 NCTV, 2014.

109 AIVD, 2004.

110 Zie de website van de NCTV, beschikbaar op <http://nctv.nl/onderwerpen/tb/watisterrorisme/radicalisering-rekrutering/>, geraadpleegd op 12 november 2015.

111 Halima Maakoul van Hulplijn Radicalisering spreekt bijvoorbeeld van 'religieuze loverboys'. <http://www.rtvutrecht.nl/nieuws/1292658>, geraadpleegd op 15 januari 2016. In deze paragraaf worden hier meer voorbeelden van gegeven.

112 Binetti, 2015.

113 Op 16 juli 2005 wordt voor één van de eerste keren geschreven over 'Islamitische loverboys' in verband met de Hofstadgroep (De Telegraaf, 16 juli 2005, 'Preken én porno'). In 2006 schrijven Groen en Kranenburg naar aanleiding van het artikel het volgende: 'Maar, zoals gezegd, lijken de huwelijken veel eerder op veredelde verkeringen dan dat er een vooropgezet loverboyachtig plan aan ten grondslag ligt om zodoende meisjes te rekruteren' (Groen en Kranenburg, 2006: p. 57). In 2015 wordt in de Telegraaf ook gesproken van jihadloverboys. De advocaat Michael Rupperti wordt als volgt geciteerd: 'Door middel van loverboyachtige praktijken worden deze meisjes benaderd, ingepalmd, vergiftigd met zeer extremistische ideologieën en klaargestoomd om af te reizen naar IS-gebied' (Olmer, 16 mei 2015, 'Jihadronselaar als pedofiel aanpakken', de Telegraaf, beschikbaar op: http://www.telegraaf.nl/binnenland/24046751/___Jihadronselaar_als_pedofiel_aanpakken___.html, geraadpleegd op 3 maart 2016.

wordt bezet door ISIS.¹¹⁴ Rob Wainwright, hoofd van Europol, heeft in 2015 ook gewezen op de mogelijke vervlechting met mensenhandel.¹¹⁵ In deze paragraaf wordt nader ingegaan op de eventuele link tussen mensenhandel en jongeren die mogelijk worden gerekruteerd voor ISIS aan de hand van de volgende drie vragen:

'Rob Wainwright, Head of Europol, told The Independent that authorities should mimic the tactics used in anti-slavery operations to stem the flow of aspiring jihadists who have often been groomed online' [McDonald-Gibson, The Independent, 2015].

- I. Zijn er mogelijke overeenkomsten in kwetsbaarheid?;
- II. Zijn er mogelijke overeenkomsten in ronselen/werving?, en;
- III. Is mogelijk sprake van uitbuiting bij het ronselen van minderjarigen voor ISIS?

Deze paragraaf wordt afgesloten met het bespreken van de verschillen tussen mensenhandel en de jongeren die (mogelijk) worden gerekruteerd voor ISIS en (willen) afreizen.

3.3.3 Mogelijke overeenkomsten in kwetsbaarheid

Uit onderzoek blijkt dat mensenhandelaren gebruik maken van kwetsbaarheden van minderjarigen met het doel hen in een uitbuitingssituatie te brengen en te houden.¹¹⁶ Hoewel een deel van de jongeren willens en wetens naar Syrië en Irak afreist om deel te nemen aan een terroristische organisatie, blijkt uit diverse onderzoeken dat mogelijk een deel van de jongeren die uitreizen zich vóór het proces van radicalisering en rekrutering in een kwetsbare positie bevond.¹¹⁷ Of van deze kwetsbaarheid misbruik is gemaakt in het ronselen voor ISIS, en zo ja, op welke schaal, is niet bekend. Hetgeen wel bekend is, is dat kwetsbaarheid bij deze jongeren voort kan komen uit een persoonlijke crisis door bijvoorbeeld de dood van een naaste¹¹⁸, een slechte thuissituatie¹¹⁹, het verlies van perspectief op een goede toekomst¹²⁰ of het gevoel van sociale uitsluiting.¹²¹ Mogelijk vormt die kwetsbaarheid een aanleiding voor een zoektocht naar zingeving of een nieuwe of eigen identiteit, waardoor zij vatbaarder zijn voor nieuwe ideeën en wereldbeelden.¹²²

114 Binetti, 2015. Zie voor een selectie van mediaberichten: De Telegraaf, 28 april 2015, 'Debat in Maastricht over jihad en loverboys', beschikbaar op http://www.telegraaf.nl/binnenland/23978794/Debat_over_jihad_en_loverboys.html, geraadpleegd op 3 maart 2016; Kamerman, 21 maart 2015, 'Zusters, jullie zijn nodig in het kalifaat', NRC, beschikbaar op <http://www.nrcreeader.nl/artikel/8442/zusters-jullie-zijn-nodig-in-het-kalifaat>, geraadpleegd op 3 maart 2016; Nasser, 14 maart 2015, 'How Does ISIS Try to Recruit Canadian Girls? By Using Same Tactics as Pedophiles, tv Specials Says', National Post, beschikbaar op <http://news.nationalpost.com/news/isis-recruiting-tactics-are-pretty-creepy>, geraadpleegd op 3 maart 2016.

115 McDonald-Gibson, 5 maart 2015, 'Europol Head: treat jihadi runaways like trafficking victims', Independent, beschikbaar op <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/europol-head-treat-jihadi-runaways-like-trafficking-victims-10089394.html>, geraadpleegd op 19 januari 2016. In hetzelfde artikel stelt Wainwright ook het volgende: 'The facilitated movement of foreign fighters to Syria and Iraq – aided by false promises and the coercion of victims upon arrival – carries similar characteristics'.

116 Europese Commissie, 2015; Nationaal Rapporteur, 2013; Nationaal Rapporteur, 2009; Tyldum, 2011; Reid et al. 2014.

117 Zie onder meer: Feddes et al. 2015; Buijs et al. 2006; Poot et al. 2009.

118 Feddes et al. 2015.

119 Ibid.

120 Kleinman, 2012.

121 Richardson, 2012; Woodlock en Russel, 2008; Wiktorowicz, 2004.

122 Feddes et al. 2015.

Daarnaast moet volgens de NCTV ook rekening worden gehouden met sociaaleconomische omstandigheden en relatieve deprivatie als mogelijke bodem voor radicalisering.¹²³ Ook kan kwetsbaarheid voor radicalisering en vatbaarheid voor rekrutering¹²⁴ mogelijk mede verklaard worden door psychologische processen. Zo heeft de mens van nature een sterke behoefte om enerzijds een individuele identiteit te hebben en anderzijds bij een groep te horen.¹²⁵ Jongeren die als individu niet worden erkend of geen acceptatie voelen van een groep, zijn mogelijk extra vatbaar voor het aanmeten van een vergaande religieuze identiteit.¹²⁶ 'Deze identiteit biedt namelijk boven alles veiligheid, (absolute) zekerheid en een onvoorwaardelijkheid van liefde waar veel (jong)volwassenen naar op zoek zijn. Ook eenzaamheid, het gevoel op zichzelf teruggeworpen te zijn in een (hyper)individualistische samenleving met alle (prestatie)druk van dien, kan mensen ertoe zetten zich te voegen bij gelijkgestemden en een radicaal gedachtegoed te omarmen dat een 'uitvlucht' biedt'.¹²⁷

'I have come to understand trafficking as systematic exploitation of vulnerabilities. However, these vulnerabilities create an arena that makes exploitation possible, and one that traffickers can manipulate to keep their victims in a situation where continued exploitation is possible' [Tyldum, 2011].

Naast een kwetsbare achtergrond kunnen ook andere elementen mede verklaren waarom jongeren zich aansluiten bij ISIS. Zo noemen Feddes et al.¹²⁸ het ervaren van groepsdruk als een belangrijke factor en spreken Bovenkerk en Roex¹²⁹ van het bestaan van een nieuwe jihadistische jeugdcultuur, waarin vooral een verlangen naar avontuur, romantiek en hebzucht belangrijke beweegredenen vormen om uit te reizen.¹³⁰

Ook duiken steeds meer verhalen op van meisjes die huis en haard verlaten om zich bij ISIS te voegen.¹³¹ In veel gevallen vertrekken zij richting Syrië en Irak om te trouwen en om zich actief in te gaan zetten voor

123 NCTV, 2014: p. 21.

124 Uit een verkennend onderzoek van Bakker en Grol naar zes *case studies* blijkt dat het voorkomt dat 'recruiters' aan jongeren de 'final push' geven om af te reizen naar Syrië (Bakker en Grol, 2015).

125 NCTV, 2014: p. 21.

126 Zie ook Noor die onderzoek heeft gedaan naar de beweegredenen van meisjes om zich te voegen bij ISIS. Een van de redenen waarom moslima's vatbaar zijn om te radicaliseren is volgens haar dat 'jonge moslimvrouwen onder enorme psychische druk leven en die druk kan leiden tot kwetsbaarheid en emotionele isolatie'. In combinatie met ingrijpende levensgebeurtenissen kan dit volgens Noor ertoe leiden dat 'religie zo het belangrijkste *copingmechanisme* wordt om houvast te vinden in een moeilijke situatie.' (Noor, 2016: p. 6).

127 NCTV, 2014: p. 21. Ook is het volgens de NCTV niet verwonderlijk dat jongeren met een crimineel verleden zich aangetrokken voelen tot het jihadisme. Jihadisten spreken jongeren aan op aanwezige schuldgevoelens over hun zondig leven en bieden hen een eenvoudige uitweg [...] die snel leidt tot verlossing, boetedoening en een sterke sociale identiteit waaraan nieuwe status ontleend kan worden' (NCTV, 2014: p. 22)

128 Feddes et al. 2015.

129 Bovenkerk en Roex, 2011.

130 Zie ook Barrett, 2014. Eenzelfde observatie wordt ook gedaan in het rapport van de Soufan Group: 'A search for belonging, purpose, adventure, and friendship, appear to remain the main reasons for people to join the Islamic State, just as they remain the least addressed issues in the international fight against terrorism' (Soufan Group, 2015: p. 6).

131 Zie bijvoorbeeld: De Volkskrant, 14 november 2014, 'Vermist minderjarig meisje naar Syrië vertrokken', beschikbaar op <http://www.volkskrant.nl/binnenland/vermist-minderjarig-meisje-naar-syrie-vertrokken-a3790257/>, geraadpleegd op 3 maart 2016; *Kompagnie*, 4 maart 2014, 'Al vijf Goudse 'jihadbruiden' Syrië', *Algemeen Dagblad*, beschikbaar op <http://www.ad.nl/ad/nl/012/Nederland/article/detail/3607027/2014/03/04/Al-vijf-Goudse-jihadbruiden-in-Syrie.dhtml>, geraadpleegd op 19 januari 2015, geraadpleegd op 3 maart 2016.

ISIS.¹³² De verklaringen die worden aangedragen voor de aantrekkingskracht van ISIS voor meisjes, is dat ze een geromantiseerd beeld hebben van een leven in het ‘Kalifaat’¹³³, niet meer willen leven tussen ongelovigen, het als hun plicht zien als moslim af te reizen naar Irak en Syrië en ISIS te gaan ondersteunen en/of omdat hun eer is aangetast¹³⁴ en ze hopen dat ze een ‘nieuw leven’ kunnen beginnen door zich aan te sluiten bij ISIS.¹³⁵ Noor betoogt¹³⁶ dat de hier genoemde assumpties ondergebracht kunnen worden in een van de volgende categorieën; religieuze, politieke of romantische motieven. Oftewel, meisjes voelen zich vanwege hun geloof geroepen om zich te voegen bij ISIS; meisjes hebben het idee dat moslimgemeenschappen over de hele wereld worden aangevallen en zij willen solidair zijn met hun medegelovigen; of meisjes willen trouwen met een ISIS-strijder vanuit een verlangen naar affectie en romantische liefde.

Uit onderzoek van Noor naar de beweegredenen van vrouwelijke ISIS-gangers komt naar voren dat, hoewel de groep uitreizigers divers is, er wel een paar overeenkomsten lijken te zijn.¹³⁷ Zo zouden de ‘meisjes meestal komen uit gezinnen waar de ouders gescheiden zijn; [uit gezinnen] waar de meisjes een vorm van traditionele en of culturele druk hebben ervaren; [uit gezinnen] waar ze moeite hadden om hun identiteit vorm te geven omdat ze stabiliteit misten [en uit gezinnen] bij wie in de opvoeding religie geen belangrijke rol speelde’.¹³⁸ Ook blijken de meeste meisjes in het algemeen laag opgeleid te zijn, is de groep schoolverlaters groot en zijn sommige

‘The men tend to become fighters much like previous generations of jihadists seeking out battlefields in Bosnia, Afghanistan and Iraq. But less is known about the Western women of the Islamic State. Barred from combat, they support the group’s state-building efforts as wives, mothers, recruiters and sometimes on-line cheerleaders of violence’ [Bennhold, The New York Times, 17 augustus 2015].

- 132 ‘De AIVD stelt in haar rapport dat ‘wie naar ISIS-gebied afreist, willens en wetens de keuze maakt om zich bij een groepering aan te sluiten die terroristische activiteiten ontplooit en aanslagen in Europa pleegt. In de praktijk betekent dit dat zowel mannelijke als vrouwelijke uitreizigers, gewapenderhand of anderszins, deelnemen aan de strijd van ISIS’ (AIVD, 2016: p. 15). Echter, hoewel vrouwen graag mee zouden vechten met ISIS, krijgen ze hier vooralsnog geen toestemming voor (AIVD, 2016).
- 133 ‘Recruiters frequently describe the glory and honor of being the wife of a jihadi living in utopia, without mention of the extreme violence perpetrated by ISIS, or the possibility that these girls will contribute to, and find themselves subject to, such violence’ (PBS Frontline, 12 november 2014, ‘Examining the Rise of ISIS’, beschikbaar op <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/iraq-war-on-terror/rise-of-isis/how-isis-uses-sexual-predators-technique-to-lure-western-women-podcast>, geraadpleegd op 3 maart 2016).
- 134 Zo blijkt uit een nieuwsartikel van Bloom en Winter dat veel meisjes en vrouwen voor hun vertrek ‘dishonored’ zijn in de ogen van hun familie en vaak een verleden hebben met seksueel misbruik en alcohol- of drugsgebruik (Bloom en Winter, 7 december 2015 ‘The Women of ISIL’, *Politico*, beschikbaar op <http://www.politico.eu/article/the-women-of-isil-female-suicide-bomber-terrorism/>, geraadpleegd op 3 maart 2016. In onderzoek van Noor wordt ook gesteld dat enkele Nederlandse vrouwelijke uitreizigers in het verleden actief waren als prostituees (Noor, 2016).
- 135 Zie onder meer: Bloom, 9 oktober 2014, ‘How the Islamic State is Recruiting Western Teens’, *The Washington Post*, beschikbaar op <https://www.washingtonpost.com/posteverything/wp/2014/10/09/how-the-islamic-state-is-recruiting-western-teen-girls/> geraadpleegd op 3 maart 2016; Bennhold, 17 augustus 2015, ‘Jihad and Girl Power: How ISIS Lured 3 London Girls’, *The New York Times*, beschikbaar op http://www.nytimes.com/2015/08/18/world/europe/jihad-and-girl-power-how-isis-lured-3-london-teenagers.html?_r=1, geraadpleegd op 3 maart 2016.
- 136 Noor, 2016: p. 8 – 9.
- 137 Kanttekening bij dit onderzoek is dat Noor haar informatie ontleent aan één expert die vijftien vrouwelijk uitreizigers heeft begeleid. ‘De anonieme expert baseert haar bevindingen op haar analyse van diverse deradicaliseringstrajecten van meisjes en vrouwen die uit zijn gereisd of van plan waren uit te reizen’ (Ibid: p. 6).
- 138 Noor, 2016: p. 6. In het onderzoek van Wessels en Dijkman wordt eenzelfde beeld geschetst en zij geven aan dat de meisjes hierdoor kwetsbaar en beïnvloedbaar zijn (geweest), ‘in het bijzonder voor groepen waar extreme groepsloyaliteit tegelijk opgaat met radicaal gedachtegoed’ (Wessels en Dijkman, 2012: p. 101).

meisjes ook actief geweest in de prostitutie.¹³⁹ Noor verdeelt de vrouwelijke uitreizigers onder in drie verschillende ‘typen’, te weten: 1) naïevelingen 2) idealistisch-politiek geëngageerden en 3) ideologisch-onderlegden. De overgrote meerderheid zou volgens Noor behoren tot de eerste categorie.¹⁴⁰ Dit zouden voornamelijk meisjes zijn tussen de zestien en zeventien jaar oud met een sterke behoefte aan een leidend figuur.¹⁴¹ Wessels en Dijkman schrijven dat onder moslim-meisjes het gevoel er in de puberteit alleen voor te staan bij kan dragen aan kwetsbaarheid en beïnvloedbaarheid en kan leiden tot een groter risico op verslaving, ronselen en seksueel geweld.¹⁴² Tot slot blijkt dat ISIS zich ook actief richt op (Westerse) vrouwen¹⁴³, onder meer met de gedachte dat de aanwezigheid van meer meisjes en vrouwen leidt tot meer jongens en mannen die zich willen voegen bij ISIS.¹⁴⁴

Uit het voorgaande ontstaat het beeld dat de achtergronden van degenen die radicaliseren en/of geronseld worden niet eenduidig zijn.¹⁴⁵ Ook geldt voor radicalisering en rekrutering dat niet elke jongere met een kwetsbare achtergrond even vatbaar is.¹⁴⁶ De kwetsbaarheid doet volgens de AIVD overigens ook niet af aan de bewuste keuze die een jongere die uitreist naar Syrië en/of Irak maakt. Zo stelt de AIVD: ‘Wie naar ISIS afreist, maakt willens en wetens de keuze zich bij een terroristische groepering aan te sluiten. Een groepering die iedereen buiten ISIS als ‘ongelovig’ wegzet en op dagelijkse basis excessief geweld toepast’.¹⁴⁷ Tot slot is het evident dat niet alle jongeren die uitreizen een kwetsbare achtergrond kennen. Er zijn ook jongeren die uitreizen vanwege ideologische overtuigingen, om te strijden voor een (in hun ogen) gerechtvaardigde zaak of omdat zij willen helpen in de strijd tegen het Assad-regime.¹⁴⁸

139 Noor, 2016.

140 Naïevelingen (70%), idealistisch-politiek geëngageerden (15%) en idealistisch-onderlegden (15%). Gesteld wordt dat meisjes in de categorie naïevelingen door de twee andere categorieën worden gevoed met religieuze onliners. Met name de ideologisch-onderlegden zouden vaak sterke online ronselaars voor ISIS zijn (Ibid: p. 6-7).

141 Deze groep jongeren zou volgens Noor binnen twee of drie maanden een ISIS-interpretatie van de islam tot in detail praktiseren (Ibid: p. 6).

142 Wessels en Dijkman, 2012; Noor, 2016.

143 Dit zegt Abbee Corb, *executive director of the International Institute for Radicalisation en Security Studies* in the *National Post* (Bell, 17 november 2014, ‘Reported ISIS Recruitment of Women as Jihadist Brides Prompts Canadian Government to Call for Study’, *National Post*, beschikbaar op <http://news.nationalpost.com/news/canada/reported-isis-recruitment-of-women-as-jihadist-brides-prompts-canadian-government-to-call-for-study>, geraadpleegd op 3 maart). Ook Noor stelt dat contactpersonen van ISIS meisjes overhalen om af te reizen naar ISIS om te trouwen met een jihadstrijder (Noor, 2016: p. 9).

144 Andere redenen zijn dat vrouwen ISIS actief kunnen ondersteunen door zo snel en zo veel mogelijk kinderen te krijgen en hun zoons op te voeden tot ISIS-strijders. Ook kunnen vrouwen weer andere vrouwen rekruteren en ‘vormt het produceren van ISIS-propaganda voor velen een kerntaak. Ook werken sommige vrouwen als lerares of medicus, terwijl anderen logistieke taken uitvoeren voor ISIS. Wat alle vrouwen gemeen hebben, is dat ze een bijdrage leveren om de terroristische organisatie ISIS draaiende te houden’ (AIVD, 2016: p. 8). Meisjes mogen vanaf hun negende trouwen en ISIS opteert ervoor dat kinderen voor hun 16^e/17^e getrouwd zijn (Winter, 2015).

145 Zie ook de verkennende studie van Bakker en Grol 2015. Ook de NCTV geeft hier blijk van en schrijft het volgende: ‘De vele onderzoeken die er op dit gebied hebben plaatsgevonden, wijzen uit dat er geen eenduidige ‘roots’ van radicalisering te vinden zijn’ (*Kamerstukken II 2014/15*, 29754, nr. 270, bijlage 409858).

146 Hetzelfde geldt voor slachtoffers van mensenhandel. Naast risicofactoren spelen naar verwachting ook beschermingsfactoren een rol of jongeren wel of niet uitreizen naar ISIS. Zie ook [Hoofdstuk 1](#).

147 De vraag is wel hoe deze uitspraak zich verhoudt tot de boodschap van het rapport van de AIVD, namelijk dat ISIS een succesverhaal schept dat niet overeenkomt met de werkelijkheid. In dit rapport wordt namelijk ‘de mythe die ISIS in propaganda blijft uitdragen, [...] ontrafeld’ en gesteld dat ‘veruit de meeste jongeren die besluiten naar ISIS in Syrië en of Irak af te reizen denken [...] een reëel beeld te hebben van het leven dat ze te wachten staat’ (AIVD, 2016: p. 5).

148 Barrett, 2014; Bakker en Grol, 2015.

3.3.4 Mogelijke overeenkomsten in ronselen/werving

ISIS lijkt internet en sociale media op grote schaal te gebruiken in het proces van radicalisering en rekrutering.¹⁴⁹ Over de enorme propagandamachine en rekruteringstechnieken gaan veel verhalen rond. Zo zou ISIS over minimaal 46.000 twitteraccounts beschikken waarmee miljoenen mensen worden bereikt.¹⁵⁰ De strategie lijkt te zijn om met name de kwetsbare groepen geïnteresseerd te krijgen in ISIS, zodat ronselaars vervolgens contact met hen kunnen leggen via social media, zoals Kik, Facebook, Skype en WhatsApp.¹⁵¹ Dat zijn applicaties die gericht zijn op één-op-één contact.¹⁵² Ashton Carter, hoofd van het Pentagon, zei begin 2015: *‘This is a social media-fuelled terrorism group in a way we haven’t seen yet. People who are very distant from any battlefield, from any experience of radicalism, are suddenly becoming enticed through social media’*.¹⁵³ Ook zijn er de meer traditionele plekken waar het proces van radicalisering en mogelijk ook rekrutering plaatsvindt, zoals in moskeeën, op hangplekken, in scholen dan wel op sportverenigingen.¹⁵⁴ De AIVD beschouwt radicalisering ‘als een sociaal fenomeen dat vaak zowel in het fysieke als in het virtuele leven plaatsvindt. Internet is hierbij slechts een middel, de ‘plek’ waar een deel van het radicaliseringsproces zich voltrekt’.¹⁵⁵ Bij het werven van slachtoffers voor mensenhandel lijkt internet ook een steeds prominentere plek in te nemen.¹⁵⁶ Maar ook bij mensenhandel vindt het contact niet alleen digitaal plaats, maar gaat dit ook vaak gepaard met contact in de analoge wereld.¹⁵⁷

‘ISIS has the most sophisticated propaganda machine of any terrorist organization, a global communications strategy that has stumped counterterrorism officials while making significant inroads among [...] sympathizers. What we’re seeing is unprecedented, [...] It’s a change in strategy’ [Sanchez, CNN, 5 juli 2015].

149 Klausen, 2015; Berger en Morgan, 2015; Carter, 2006; Carter et al. 2014.

150 Gladstone, 9 april 2015, ‘Twitter Says It Suspended 10,000 ISIS-Linked Accounts in One Day’, *New York Times*, beschikbaar op http://www.nytimes.com/2015/04/10/world/middleeast/twitter-says-it-suspended-10000-isis-linked-accounts-in-one-day.html?_r=0, geraadpleegd op 3 maart 2016. Zie ook Berger en Morgan, 2015.

151 Noor stelt ook dat ronselaars voor ISIS gebruik lijken te maken van bijvoorbeeld Facebook om kwetsbare meisjes te ronselen (Noor, 2016: p. 9).

152 ‘Social media such as Twitter or Facebook are highly effective in spreading a violent extremist ideology. They play a significant role in the recruitment and fundraising efforts of extremist groups such as ISIS and Jabhat al Nusra’ (Barret, 2014: p. 7).

153 Ibid.

154 The Soufan Group zegt hierover het volgende: ‘There is [...] more evidence of community based recruitment in countries with the highest numbers of foreign fighters, where groups of acquaintances are drawn into a common identity’. [...] ‘While social media undoubtedly plays a role in the recruitment of fighters from Western Europe, it is—perhaps—understandable that, over time, people who have already gone to Syria reach out in person to their friends and acquaintances to encourage them to do the same. Recruitment efforts both on and offline appear to have become more insistent and better organized. The influence of returnees in this process is still unknown’ (The Soufan Group, 2015: p. 13).

155 AIVD, 2012: p. 9.

156 ‘Prior to the Internet [recruitment of victims] often required one to gain a position of trust from a location in which many children were present. Today, however with a computer or mobile device, one can encounter large amounts of minor children through social networking sites, newsgroups, internet chatrooms, etc. Therefore, that is frequently a location where a purchaser or trafficker will seek children for sexual exploitation’ (Leary, 2014: p. 31). Zie ook Europese Commissie, 2015; Nationaal Rapporteur, 2012: p. 132 e.v.

157 ‘It is predicted, however, that over time the majority of recruitment, just like the majority of relationship commencement outside of the criminal context, will occur online or through cellular telephones. But in person, recruiting will continue as long as it is fruitful’ (Leary, 2013: p. 32).

Ook komt het voor dat de methode waarop jongens en meisjes worden gerekruteerd en/of geworven voor de jihad, lijkt op hoe mensenhandelaren te werk gaan.¹⁵⁸ Uit onderzoeken van Silber en Bhatt¹⁵⁹ en Precht¹⁶⁰ blijkt dat contact met een charismatisch persoon en/of leider een doorbraak kan betekenen in het radicaliseringsproces van de jongere en als een belangrijke *triggerfactor* kan worden gezien.¹⁶¹ Deze personen spreken kwetsbare jongeren onder meer aan op zingeving en hun identiteit. Onderzoek en mediaberichten lijken te suggereren dat deze charismatische personen en/of 'leiders' soms een niet-realistisch (toekomst-)perspectief schetsen van het leven in het 'Kalifaat' met het doel jongeren te bewegen zich aan te sluiten bij ISIS.¹⁶² De methode van misleiding en het schetsen van onwaarheden om een persoon te bewegen, is ook een gebruikte methode bij het ronselen van personen met het oogmerk hen uit te buiten.¹⁶³

Naast misleiding blijkt uit onderzoeken naar ronselmethoden voor de jihad dat ook gebruik wordt gemaakt van een strategie die is geënt op het opbouwen van emotionele en romantische relaties met kwetsbare jongeren, waarbij zij tegelijkertijd worden geïsoleerd van hun familie en vrienden. Buijs et al.¹⁶⁴ schrijven bijvoorbeeld dat ronselaars voor de jihad soms een techniek toepassen waarin zij een vertrouwensrelatie met potentiële rekruten opbouwen en deze rekruten tegelijkertijd sociaal proberen te isoleren.¹⁶⁵ De manier waarop wordt ook wel *bridgeburning* genoemd.¹⁶⁶ Dit houdt in dat aspirant-leden gestimuleerd dan wel gedwongen worden om hun sociale banden met anderen te verbreken om geaccepteerd te worden binnen de groep. Via deze methode wordt hun afhankelijkheid van en loyaliteit naar de groep aanzienlijk vergroot.¹⁶⁷ Uit onderzoek van Wessel en Dijkman naar de omvang, kenmerken en oorzaken van mogelijke radicalisering onder Amsterdamse moslima's komt een soortgelijk beeld

'In Nederland is de jihadistische beweging een kleine, maar gevaarlijke extremistische, secteachtige groepering die geweld propageert als enig middel om haar doelen te realiseren. [...] Sociale media dragen bij aan de snelle verspreiding van het jihadistische gedachtegoed dat ook door haatpredikers wordt verkondigd'
[Kamerbrief, 29 juni 2014].

158 De AIVD nuanceert het beeld dat er veel ronselaars en/of rekruteerders actief zijn in Nederland. De AIVD zegt hier namelijk over dat 'in de huidige jihadistische beweging nog minder sprake is van leiderschap of hiërarchische figuren dan in de fluïde netwerken die in het eerste decennium van deze eeuw in Nederland actief waren. Het beeld bestaat dat heimelijke rekruteurs, ronselaars en aanstuurders zich onder argeloze jongeren begeven en hen weten te manipuleren. In werkelijkheid ligt de zaak genuanceerder. Slechts in een enkel geval was sprake van een hiërarchisch leider die sterke invloed uitoefende op een groep 'onder' hem en personen uit deze groep heeft aangezet tot jihadgang' (AIVD, 2014: p 23). In dit verband is ook de Context-zaak interessant, waar de Rechtbank Den Haag negen verdachten heeft veroordeeld tot celstraffen oplopend tot zes jaar. Zes verdachten maakten volgens de Rechtbank deel uit van een Haagse ronselorganisatie die zich bezighield met het opruimen en ronselen en faciliteren en financieren van jongeren die naar Syrië wilde afreizen om te gaan vechten (Rb. Den Haag 10 december 2015, ECLI:NL:RBDHA:2015:14365).

159 Silber en Bhatt, 2004.

160 Precht, 2007.

161 Feddes et al. 2015.

162 Maar ook ronselaars (in zoverre dat deze charismatische personen en leiders niet als ronselaars aangemerkt kunnen worden) en jihadistische propaganda kunnen dit onrealistische beeld schetsen van het leven in het 'Kalifaat' (zie onder meer: AIVD, 2016; Feddes et al. 2015; Bakker en Grol, 2015; Binetti, 2015).

163 Nationaal Rapporteur, 2012: p. 156. Zie ook Leman en Janssens, 2013; Prina, 2003.

164 Buijs et al. 2006.

165 Binetti, 2015.

166 Feddes et al. 2015; NCTV, 2014.

167 Prudon en Doosje zijn van mening dat deze wijze sterke overeenkomsten vertoont met de manier waarop sekten te werk gaan (Prudon en Doosje, 2015). Zie ook Nationaal Rapporteur, 2013: paragraaf 2.10. Hier wordt een casus beschreven hoe een gang in de VS te werk ging om meer dan 100 meisjes seksueel uit te buiten. Ook hier werd gebruik gemaakt van loyaliteit en het creëren van afhankelijk en loyaliteit naar de groep.

naar voren.¹⁶⁸ Hieruit blijkt dat bij kwetsbare moslima's een 'uitgesproken behoefte kan bestaan aan affectie, liefde en erkenning en dat dit gezocht wordt binnen de familiebanden, vriendschappen maar ook in de romantische liefde'.¹⁶⁹ Zij menen dat deze behoefte 'kan leiden tot het aangaan van risicovolle (liefdes)relaties, wellicht in de hoop op echte affectie' en 'tot het opzoeken van 'foute vrienden' of een radicale groep waarbij extreme loyaliteit gevraagd en gegeven wordt'.¹⁷⁰ Deze factoren kunnen de kwetsbaarheid om geronseld te worden voor de jihad vergroten.¹⁷¹ De methodes die Wessels en Dijkman en Buijs et al. beschrijven, vertonen grote overeenkomsten met de loverboymethodiek waarin het aangaan van een relatie en/of verregaande vriendschap of een romantische liefde wordt ingezet om een kwetsbare jongere emotioneel afhankelijk te maken en te isoleren van zijn/haar familie en vrienden met het doel het slachtoffer in een uitbuitingssituatie te brengen.¹⁷² Voor het beantwoorden van de vraag in hoeverre de wijze van ronselen voor ISIS en mensenhandel daadwerkelijk overeenkomen is evenwel meer onderzoek nodig.

3.3.5 De vraag of er sprake kan zijn van uitbuiting bij minderjarigen die worden geronseld

Het is de vraag of ook sprake is van uitbuiting in de zin van het mensenhandelartikel¹⁷³ wanneer minderjarigen worden geronseld voor ISIS. In art. 237f lid 1 sub 2 Sr is onder andere strafbaar gesteld degene die een minderjarige werft met het oogmerk van uitbuiting. Het is de vraag of degene die werft voor de gewapende strijd (apart strafbaar gesteld in artikel 205 Sr) zich in sommige gevallen óók schuldig maakt aan mensenhandel. Daarvan is sprake indien het oogmerk bij het werven¹⁷⁴ ook op uitbuiting is gericht. Zeker in het geval waarin de geworven persoon nog niet naar Syrië is afgereisd, zal dit oogmerk moeilijk zijn vast te stellen. Factoren die bij de beoordeling van het oogmerk van uitbuiting betekenis toekomt, zijn de aard en duur van de verrichte werkzaamheden, de beperkingen die de tewerkstelling meebracht voor het slachtoffer en het eventuele economisch voordeel dat door de werver is behaald.¹⁷⁵ Relevant is ook dat de Hoge Raad recent heeft geoordeeld dat bij de

168 Wessels en Dijkman hebben voor hun studie een vragenlijst uitgezet bij 155 Amsterdamse moslima's, van wie het overgrote gedeelte (85,8 %) tussen de 16 en 26 jaar oud was. Vervolgens hebben zij 12 moslima's geselecteerd voor een narratief biografisch interview (Wessels en Dijkman, 2012).

169 Ibid: p. 102.

170 'De dynamiek van zo een groepsproces kan leiden tot het overschrijden van de eigen grenzen uit angst voor het verlies van vriendschap en affectie' (Ibid: p. 102).

171 'Het zou goed zijn om aandacht te hebben voor de ontwikkeling van deze meiden en de specifieke behoefte aan liefde en erkenning. Wellicht is het niet overdreven te stellen dat voor meisjes het socialisatieproces anders verloopt dan bij jongens en dat voor meiden de vormgeving van de verhouding tot hun sociale omgeving wellicht van grotere invloed op hun socialisatieproces is dan bij jongens. Aandacht voor de kwetsbaarheid die daarvan uit kan gaan is misschien wel essentieel voor het verkleinen van de persoonlijke en sociale risico's, zoals slachtoffer worden van seksueel en fysiek geweld en ronseling voor de 'jihad' (Ibid: p. 102).

172 Zie voor de loverboymethode onder meer [Nationaal Rapporteur, 2009](#); [Nationaal Rapporteur, 2013](#); Verwijs et al. 2011; Commissie Azough, 2014.

173 Opgenomen in artikel 273f Sr.

174 Naast werven is het ook mogelijk dat de ronselaar het slachtoffer vervoert, opneemt of huisvest met het oogmerk hem of haar uit te buiten. Uit het rapport van de AIVD blijkt onder meer dat 'minderjarigen hulp krijgen van ISIS-leden in Syrië en Irak bij hun uitreis, [...] veelal buiten hun ouders om' (AIVD, 2016: p. 7). Waar deze hulp uit bestaat, wordt daarentegen niet beschreven. Interessant is om na te gaan of ronselaars een rol spelen in het vervoeren, overbrengen, huisvesten of opnemen van minderjarigen. Deze bestanddelen maken onder meer deel uit van art. 273f Sr inzake mensenhandel.

175 HR 27 oktober 2009, ECLI:NL:HR:2009:BI7099, NJ 2010/598, r.o.v. 2.6.1.

beoordeling van deze factoren rekening moet worden gehouden met de minderjarigheid van het mogelijk slachtoffer.¹⁷⁶ Als anderen bij de mensenhandel betrokken zijn – bijvoorbeeld personen die zich, anders dan de werver, in Syrië bevinden – kan worden gedacht aan het vervolgen van mensenhandel in een van de deelnemingsvormen.

Ondanks het feit dat er geen betrouwbaar onderzoek is¹⁷⁷, zijn er wel signalen dat Westerse jongeren wellicht worden uitgebuit door ISIS.¹⁷⁸ Zo zijn er berichten dat buitenlandse krachten het risico lopen te worden vermoord als zij weigeren mee te vechten met ISIS¹⁷⁹, dat vrouwelijke rekruten seksueel misbruikt worden door mannelijke medestrijders¹⁸⁰, dat buitenlandse rekruten verworden tot huisslaaf¹⁸¹, dat vrouwen worden gedwongen om kinderen te krijgen¹⁸² en dat het paspoort wordt afgenomen bij aankomst zodat zij

'Jon Brown, head of strategy and development at children's charity NSPCC, acknowledges "the similarities and overlaps" of people being groomed online for sexual abuse and exploitation and for the purposes of radicalisation. [...] "In our experience of young people and children being groomed for exploitation and sex abuse, abusers will often be identifying vulnerabilities. They are expert at knowing which triggers to pull to draw young people in. They are masters of deception, especially online as they can pretend to be someone they're not, promising the earth and creating false but attractive pictures for the young person involved' [Richardson, 16 maart 2015].

-
- 176 HR 24 november 2015, ECLI:NL:HR:2015:3309, r.o. 4.4.2. De Hoge Raad overweegt dat de beoordeling van dergelijke factoren in het geval van minderjarige slachtoffers tot een andere uitkomst kan leiden dan in het geval het slachtoffer meerderjarig is.
- 177 Binetti, 2015.
- 178 Uit onderzoek uitgevoerd door *The International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence (ICSR)* naar 58 terugkeerders die zich publiekelijk hebben uitgesproken over hun afkeer van afkeer van IS, blijkt dat hun verwachtingen niet overeen kwamen met hetgeen zij in Syrië aantroffen (ICSR, 2015). Zie ook: Witte, 12 september 2014, 'Westerners Fighting in Syria Disillusioned with Islamic State but can't go Home', *The Washington Post*, beschikbaar op https://www.washingtonpost.com/world/europe/westerners-fighting-in-syria-disillusioned-with-islamic-state-but-cant-go-home/2014/09/11/cdadcd12c-2c27-47c4-8258-b053e45c0852_story.html, geraadpleegd op 3 maart 2016; Townsend, 25 oktober 2014, 'ISIS Threatens to Kill British Jihadist Wanting to come Home', *The Guardian*, beschikbaar op <http://www.theguardian.com/world/2014/oct/25/isis-threatens-kill-british-jihadist-wanting-to-come-home>, geraadpleegd op 3 maart 2016.
- 179 Independent, 20 mei 2015, 'Albanian Jihadists Executed by Islamic State Refused to Fight', beschikbaar op <http://www.independent.mk/articles/17700/Albanian+jihadists+Executed+by+Islamic+State+Refused+to+Fight>, geraadpleegd op 3 maart 2016; Reuters/Stringer, 28 december 2014, 'Islamic State Executed Nearly 2,000 People in Six Months – Monitor', beschikbaar op <http://uk.reuters.com/article/uk-mideast-crisis-casualties-idUKKBN0K6oEQ20141228>, geraadpleegd op 3 maart 2016; Barret, 2014.
- 180 Daily News, 3 februari 2015, 'Disillusioned ex-Islamic State Members Tell of 'Slaughter': 'It's not a Tevolution or Jihad', beschikbaar op <http://www.nydailynews.com/news/world/isis-fighters-defection-finding-new-life-rough-article-1.2101625>, geraadpleegd op 3 maart 2016; Blasic, 5 juni 2015, 'Schokkend: dit is wat er gebeurt als je IS de rug toekeert', *HP/De Tijd*, beschikbaar op <http://www.hpdetijd.nl/2015-06-05/schokkend-er-gebeurd-als-isis-rug-toekeert/>, geraadpleegd op 3 maart 2016.
- 181 Binetti, 2015. Zie ook Boudlal, 19 december 2014, 'ISIS Offers Teenage Girls Cash to Travel to Syria, Marry Jihadist Fighters', *Reuters*, beschikbaar op <https://www.rt.com/uk/215907-isis-cash-teenagers-join/>, geraadpleegd op 3 maart 2016; Sherwood et al. 29 september 2014, 'Schoolgirl Jihadis: the Female Islamists Leaving Home to Join ISIS Fighters', *The Guardian*, beschikbaar op <http://www.theguardian.com/world/2014/sep/29/schoolgirl-jihadis-female-islamists-leaving-home-join-isis-iraq-syria>, geraadpleegd op 3 maart 2016. Het laatste artikel 'Germany's Institute for Terrorism Research and Security Policy' stelt dat in sommige gevallen 'women had been raped, abused, sold into slavery or forced to marry'.
- 182 Zie voor signalen hiervan: Reuters, 14 september 2014, 'Islamic State Attracts Female Jihadist from U.S. Heartland', beschikbaar op <http://www.reuters.com/article/us-iraq-crisis-usa-women-idUSKBN0H9oDE20140914>, geraadpleegd op 15 januari 2015.

geen mogelijkheid hebben Syrië te ontvluchten.¹⁸³ Tegelijkertijd kunnen deze jongeren zich ook gevangen voelen in Syrië en/of Irak¹⁸⁴, omdat de mogelijkheid bestaat dat hun paspoort is ingetrokken door het land van herkomst¹⁸⁵ en/of omdat ze bij terugkomst vrezende voor repressieve maatregelen.¹⁸⁶

Naast mogelijke overeenkomsten zijn er ook verschillen. Waar mensenhandelaren kwetsbare personen benaderen met het doel hen uit te buiten, zijn er tot op heden geen signalen dat financiële drijfveren een rol spelen bij ronselaars voor ISIS. Het lijkt erop dat ronselaars op grond van ideologische en/of religieuze motieven handelen wanneer zij anderen interesseren om af te reizen naar Syrië en/of Irak. Niettemin is het niet ondenkbaar dat ronselaars persoonlijk profijt kunnen trekken uit het feit dat zij rekruten aanleveren aan ISIS. Het verwerven van status¹⁸⁷ en/of het exploiteren van mensen voor ISIS zouden mogelijk ook een drijfveer kunnen zijn. In het laatste geval zou het kunnen voorkomen dat ronselaars kwetsbare jongeren verleiden met het oogmerk hen in te zetten als *instrument* voor het verwezenlijken van hun eigen ideaal, namelijk een 'Islamitische Staat'. Dit zou bijvoorbeeld kunnen volgen uit de berichten dat buitenlandse mannen en jongens die aankomen in Syrië soms gedwongen worden om deel te nemen aan de strijd.¹⁸⁸ Om hier een beter beeld van te krijgen, zou inzichtelijk moeten worden gemaakt wat de beweegredenen zijn van personen die ronselen voor ISIS. Pas dan kan nagegaan worden of en in hoeverre deze ronselaars soortgelijke motieven en intenties hebben als mensenhandelaren.

Waakzaamheid

In deze eerste verkenning zijn mogelijke kwetsbare factoren voor mensenhandel geïdentificeerd ten aanzien van de groep kinderen die (wil) uitreizen naar ISIS. Het blijft echter lastig duidelijke profielen

'The report [of ICSR] does not attempt to excuse, justify or glorify people's decision to join IS. [...] Their experiences, motivations and mindsets are diverse, and too little information is available to know whether they were perpetrators, victims – or indeed both' [ICSR, 2015].

-
- 183 Hinnant, 28 mei 2015, 'Female Jihadis in Syria Find Themselves Unable to Return to their Home Countries', *The World Post*, beschikbaar op http://www.huffingtonpost.com/2015/05/28/female-isis-recruits-syria-jihadis_n_7459328.html, geraadpleegd op 3 maart 2016.; Kamerman, 21 maart 2015, 'Zusters, jullie zijn nodig in het kalifaat', *NRC*, beschikbaar op <http://www.nrcreader.nl/artikel/8442/zusters-jullie-zijn-nodig-in-het-kalifaat>, geraadpleegd op 3 maart 2016.
- 184 Rosman en van der Wal, 13 juni 2015, 'Jihadist kampt met heimwee', *Algemeen Dagblad*, beschikbaar op <http://www.ad.nl/ad/nl/1012/Nederland/article/detail/4075083/2015/06/13/jihadist-kampt-met-heimwee.dhtml>, geraadpleegd op 22 februari 2016.
- 185 Uit onderzoek van Grol et al. blijkt dat Nederlandse en Belgische strijders in Syrië op de hoogte zijn van het feit dat hun paspoort ingetrokken kan worden door de overheid (Grol et al. 2014).
- 186 'A nuanced understand of ISIS's recruitment tactics, which may fit the international definition of human trafficking, affects how the international community must address this issue—including the strategies employed to combat recruitment, the content of the counterterrorism policy and research agenda, and how to rehabilitate girls who are, in fact, victims of human trafficking. Under the UN Trafficking Protocol, States have promised to protect women and girls from becoming victims of trafficking, punish traffickers, and rehabilitate survivors. Honoring this commitment, the international community should not vilify young women and girls as "terrorists" before running this critical assessment (Binetti, 2015: p. 8). Een interessant initiatief dat terugkeerders op een andere manier benaderd, is de aanpak die in Aarhus is ontwikkeld op terugkeerders (Henley, 12 november 2014, 'How do you Deradicalise Returning ISIS Fighters', *The Guardian*, beschikbaar op <http://www.theguardian.com/world/2014/nov/12/deradicalise-isis-fighters-jihadists-denmark-syria>, geraadpleegd op 3 maart 2016).
- 187 Uit onderzoek van Feddes et al. volgt dat binnen sommige radicale groeperingen een onderlinge competitie bestaat over wie de vroomste 'moslim' van de groep is en dat hieraan status kan worden ontleend. Uit het onderzoek blijkt evenwel niet wat de motieven zijn van eventuele ronselaars voor de ISIS (Feddes et al. 2015)
- 188 ICSR, 2015.

van kwetsbaarheid te geven. En hoewel er signalen zijn dat de methodieken die mogelijk worden gehanteerd door ronselaars voor ISIS overeenkomen met *loverboymethodieken*, is dit niet met duidelijkheid vast te stellen, noch dat de ronselaars ook beschouwd kunnen worden als mensenhandelaren. Op basis van deze eerste verkennende analyse vanuit het mensenhandelperspectief is de groep jongeren die (wil) uitreizen naar ISIS ingedeeld in de categorie ‘Waakzaamheid’.

Om jihadisme tegen te gaan, hebben de ministers van VenJ en SZW op 29 augustus 2014 het Actieprogramma Integrale Aanpak Jihadisme opgesteld.¹⁸⁹ De aanpak heeft vijf pijlers: 1. risicoreductie, 2.

‘The Head of Europol, Robert Wainwright, drew a direct comparison between foreign fighters and people who are trafficked over borders for sexual exploitation or labour. “The facilitated movement of foreign fighters to Syria and Iraq – aided by false promises and the coercion of victims upon arrival – carries similar characteristics,” he said, urging governments to look at the policies which have helped battle trafficking’ [McDonald-Gibson, The Independent, 2015].

interventie, 3. aanpak radicalisering en maatschappelijke spanningen, 4. sociale media en 5. informatie-uitwisseling en (internationale) samenwerking. De aanpak ziet ook op het ontlenen van het Nederlandschap van jihadgangers en op het treffen van vrijheidsbenemende maatregelen bij eventuele terugkeerders.¹⁹⁰

In aanvulling op deze aanpak liggen er wellicht ook mogelijkheden om te bezien of er overeenkomsten zijn tussen mensenhandel en het rekruteren van (kwetsbare) jongeren voor ISIS en of op basis van de opgedane kennis in de aanpak van mensenhandel de aanpak van jihadisme versterkt kan worden of *vice versa*. De ervaringen die het afgelopen decennium zijn opgedaan op internationale schaal binnen de aanpak van mensenhandel zou-

den bijvoorbeeld bruikbaar kunnen zijn voor het aanpakken van personen die jongeren ronselen voor ISIS. Het wiel hoeft immers niet voor elk thema opnieuw uitgevonden te worden en niet voor elk thema hoeft een compleet nieuwe infrastructuur aangelegd te worden om de aard en omvang van het probleem in kaart te brengen, minderjarigen te beschermen, daders op te sporen en te vervolgen én het probleem integraal aan te pakken. Toen bijvoorbeeld op mondiaal niveau het bewustzijn kwam dat onze samenlevingen worden ondermijnd door mensenhandelaren, werd eerst gekozen voor een sterk repressief-georiënteerde aanpak. Simplistisch gesteld; als de mensenhandelaren maar werden opgespoord en het hen onmogelijk werd gemaakt om slachtoffers te maken dan zou mensenhandel wel beteugeld worden. De bescherming van slachtoffers, het voorkomen van mensenhandel en de gebalanceerde wisselwerking tussen de zorg aan slachtoffers en de aanpak van mensenhandelaren kwam pas in een later stadium. Tegenwoordig is de gedachte van een holistische aanpak op het terrein van mensenhandel gemeengoed en lijkt dat ook steeds beter zijn vruchten af te werpen.

‘If some recruits fit international or national definitions of trafficked persons, it affects the way that the justice system categorizes their recruiters—who would be criminally liable for human trafficking—and also influences how the law interprets the actions of the trafficked young women when they sit as criminal defendants. Furthermore, if women from the West joining ISIS are victims of human trafficking, this impacts how the international community should design its counter-terrorism policies and research agenda’ [Binetti, 2015].

189 NCTV, 2014.

190 NCTV, 2014, met name punt 1 tot en met 11. Zie over de verschillende strategieën die landen kunnen adopteren ook Barret, 2014.

Het hoofd van Europol¹⁹¹ geeft aan dat het van belang is om niet elke terugkeerder direct als terrorist te bestempelen.¹⁹² Binetti lijkt eenzelfde mening toegeedaan te zijn, en gaat ook een stap verder. Zij opteert ervoor dat bij elk meisje dat terugkeert standaard onderzoek moet worden gedaan naar eventueel slachtofferschap van uitbuiting.¹⁹³ Hoewel waakzaamheid geboden is, moet niettemin te allen tijde prioriteit worden gegeven aan het bepalen van de dreiging van terugkeerders voor de samenleving. Dit belang wordt ook onderstreept in het onderzoek van CT Infobox¹⁹⁴, waarin is opgenomen dat ‘onder de toekomstige terugkeerders zich wel eens veel meer geharde strijders kunnen bevinden die zich in Nederland, al dan niet in opdracht van groepen in Syrië, inlaten met activiteiten die een dreiging voor de nationale veiligheid kunnen opleveren’.¹⁹⁵

Wanneer blijkt dat ronselaars minderjarigen rekruteren met het oogmerk hen in een uitbuitingssituatie te brengen, zijn er wellicht ook opties om de ronselaars onder het mensenhandelartikel aan te pakken en te vervolgen.¹⁹⁶ Een cruciaal element hierin blijft evenwel dat het oogmerk van uitbuiting moet kunnen worden bewezen.¹⁹⁷ Als het mogelijk blijkt ronselaars ook te kunnen vervolgen als mensenhandelaar dan is het vervolgens de vraag in hoeverre de leerstukken binnen mensenhandel opgaan. Denk hierbij onder meer aan het *non-punishment* beginsel en het principe van *non-consent*. Eerstgenoemde ziet op de bevoegdheid van het openbaar ministerie om te besluiten slachtoffers van mensenhandel niet te vervolgen, en voor de rechter om geen straf op te leggen voor delicten die zijn gepleegd in de uitbuitingssituatie. De ratio hierachter is dat de jongere in plaats van gestraft, beschermd moet worden aangezien de daad onder dwang werd uitgevoerd.¹⁹⁸ Het *non-consent*-principe houdt in dat eventuele toestemming van het slachtoffer van mensenhandel irrelevant is, wanneer kan worden aangetoond dat er voldaan is aan de bestanddelen van mensenhandel.¹⁹⁹

Een ander punt is dat ook gekeken kan worden of en hoe de specialistische hulp die is ontwikkeld voor slachtoffers van mensenhandel²⁰⁰ ook (mogelijk in andere vorm) effectief ingezet kan worden voor jongeren die willen uitreizen naar Syrië en/of Irak of hier vandaan zijn teruggekeerd. De behandeling waarin jongeren worden ondersteund in het deradicaliseren en wegnemen van de structurele factoren die hen kwetsbaar maken om te radicaliseren, vertonen namelijk overeenkomsten met de behandeling

191 Niettemin moet bij elke terugkeerder uitvoerig gekeken worden of en in hoeverre hij of zij een dreiging vormt voor de maatschappij, aldus het hoofd van Europol. Zie McDonald-Gibson, 5 maart 2015, ‘Europol Head: Treat Jihadi Runaways like Trafficking Victims’, *Independent*, beschikbaar op <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/europol-head-treat-jihadi-runaways-like-trafficking-victims-10089394.html>, geraadpleegd op 19 januari 2016.

192 Ibid.

193 Binetti, 2015: p. 6.

194 CT Infobox is een samenwerkingsverband van AIVD, FIOD, FIU, IND, Inspectie SZW, KMar, MIVD, Nationale Politie, NCTV en OM.

195 CT Infobox, 2016: p. 1.

196 Art. 273f Sr.

197 Ook Binetti beschrijft dit als een lastig element (Binetti, 2015).

198 Binetti zegt hierover: ‘If a girl is lured under false pretenses and is exploited by ISIS, States should consider whether it is sound policy to label her a “terrorist,” when she would be considered a victim of human trafficking under the international definition’ (Ibid: p. 6).

199 ‘The Trafficking in Persons Protocol states that the consent of the victim of trafficking in persons to the intended exploitation is irrelevant when any of the “means” set forth in it are used’ (UNODC, 2014: p. 6). Zie ook artikel 3 van het protocol inzake de voorkoming, bestrijding en bestraffing van mensenhandel, in het bijzonder vrouwenhandel en kinderhandel, tot aanvulling van het Verdrag van de Verenigde Naties tegen grensoverschrijdende georganiseerde misdaad (New York, 15 november 2000), *Trb.* 2001, 69 en 2004, 35.

200 Zie ook *Nationaal Rapporteur*, 2013: paragraaf 2.10.

van minderjarige slachtoffers van mensenhandel die door middel van een loverboymethodiek zijn uitgebuit.²⁰¹

Tot slot is door de jaren heen veel geleerd van de ervaringen van slachtoffers van mensenhandel zelf. De informatie die zij hebben gedeeld, heeft een waardevolle bijdrage geleverd aan de verbetering van de aanpak en de opsporing van mensenhandelaren. Deze verhalen worden ook gebruikt om (kwetsbare) jongeren te wijzen op potentiële gevaren. Immers, niemand kan beter de gevaren schetsen van mensenhandel dan een ervaringsdeskundige. Hetzelfde lijkt op te gaan voor jongeren die mogelijk misleid en/of gemanipuleerd zijn om uit te reizen en vervolgens gedesillusioneerd (willen) terugkeren.²⁰² Ook zouden hun getuigenissen een belangrijke rol kunnen spelen in het voorkomen van het radicaliseren en ronselen van andere jongeren.²⁰³ Net als in het geval van mensenhandel zou deze informatie gebruikt kunnen worden in de preventie en mogelijk ook in de bescherming.²⁰⁴

'Returning fighters themselves could play a significant role in helping the State or their community to understand these issues and so mitigate the threat, and this also argues for careful treatment of each returnee on a case-by-case basis. A returning fighter will have a great deal of credibility in radical circles at home, and if he argues against participation in the war, and against the al-Qaeda narrative more generally, this is likely to be more effective than anything a government can do' [Barret, 2014].

201 Fier, een specialistische opvang voor onder meer slachtoffers van mensenhandel, werkt ook reeds samen met NCTV. De Exit-faciliteit 'Exits' en het Familiesteunpunt Radicalisering zijn namelijk ondergebracht bij de Stichting Fier Fryslân. Zie *Kamerstukken II 2015/16*, 29754, nr. 326.

202 'Despite the fact that the Netherlands has been confronted for more than three years with the phenomenon of foreign fighters in Syria, we still have little insight into the backgrounds and motivations of these persons. Most knowledge available on this subject comes from journalistic work. Scientific studies into the characteristics and biographies of these foreign fighters are scarce. Also, they are based on only a small number of cases' (Bakker en Grol, 2015).

203 'The importance of a story or counter-story ("narratives") that counterbalances propagandist messages that offer a utopian, "romantic" picture of the Islamic battle and the caliphate of the Islamic State, seems to have been underlined by this study. We should be looking for an appropriate counter-reply to the jihadist propaganda, one that could have a "sobering" effect' (Bakker en Grol, 2015: p. 15). Binetti merkt hetzelfde op (Binetti, 2015).

204 Sterkenburg stelt voor om 'om voorwaarden te stellen aan de spijtoptantregeling die [teruggekeerde jihadisten] vaak krijgen aangeboden. Momenteel krijgen zij vaak hulp bij het vinden van werk en een huis, zonder dat daarvoor een tegenprestatie nodig is. Geef hun die hulp pas wanneer zij meewerken aan de uitwisseling van informatie en voorlichting willen geven' (Sterkenburg, 23 januari 2016, 'AIVD-rapport over leven in IS-gebied is gemiste propagandakans', Elsevier, beschikbaar op <http://www.elsevier.nl/Nederland/achtergrond/2016/1/AIVD-rapport-over-leven-in-IS-gebied-is-gemiste-propagandakans-2748168W/>, geraadpleegd op 3 maart 2016).

Kinderen die binnen families worden uitgebuit (familiale uitbuiting)

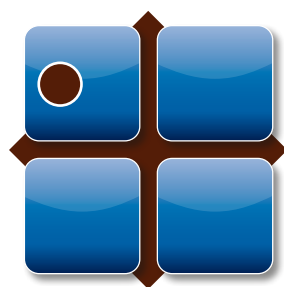
Roma-kinderen

Roma-kinderen zijn door de Europese Commissie aangeduid als bijzonder kwetsbare groep voor mensenhandel. De kwetsbaarheid is primair gelegen in *familiale* en *sociaaleconomische* omstandigheden. De laatste jaren zijn in Nederland veroordelingen gevolgd voor familieleden die hun kinderen strafbare feiten lieten plegen (criminele uitbuiting). Toch blijkt in soortgelijke zaken niet altijd de relatie met mensenhandel te worden gelegd, waardoor het gevaar bestaat dat de bescherming van deze kinderen tekortschiet en soms onterecht geen aandacht wordt besteed aan de vraag of het non-punishment-beginsel moet worden toegepast. Naast criminele uitbuiting bestaat ook een relatie tussen gearrangeerde kindhuwelijken en mensenhandel. Voor die link moet meer aandacht komen. Niet alleen vanwege de onwenselijkheid van dergelijke huwelijken op zichzelf, maar ook omdat kindhuwelijken de kwetsbaarheid voor uitbuiting en seksueel geweld vergroten. Op basis van deze verkenning is deze groep in de categorie 'Concrete stappen' ingedeeld.

Illegaal in Nederland verblijvende kinderen die binnen familie worden uitgebuit

Kinderen die moeten werken binnen families zijn kwetsbaar vanwege de gesloten context waarin de arbeid moet worden verricht en de automatisch gegeven afhankelijkheidsrelatie tussen volwassenen en het kind. Deze kwetsbaarheid wordt nog eens vergroot indien het gaat om een kind dat illegaal in Nederland verblijft en geen kennis heeft van de Nederlandse taal en cultuur. De afgelopen jaren zijn enkele veroordelingen gevolgd van personen die kinderen, vaak jarenlang, in familieverband voor hen hadden laten werken. Bij de aanpak van deze vorm van mensenhandel is het van belang dat wordt geïnvesteerd in signalering. Als het om illegaal in Nederland verblijvende kinderen gaat die niet naar school gaan, is kennis over mensenhandel bij het algemeen publiek van eminent belang, evenals de kennisvermeerdering aan de kant van medische professionals. Op basis van deze verkenning is deze groep in de categorie 'Concrete stappen' ingedeeld.

4.1 Roma-kinderen

4.1.1 Roma in Nederland en het beleid

De afgelopen veertig jaar heeft de Nederlandse overheid vanuit verschillende invalshoeken en met wisselende intensiteit aandacht gehad voor de Roma-gemeenschappen.¹ Daarbij ging het onder meer om de vraag hoe de integratie ('inclusie') van Roma in de Nederlandse samenleving kan worden bevorderd, bijvoorbeeld door het voorkomen van schoolverzuim en het verhogen van de arbeidsparticipatie.² Aan dit perspectief ligt vooral de geschiedenis van Roma als gediscrimineerde en structureel gemarginaliseerde bevolkingsgroep ten grondslag.³ Later is de beleidsmatige aandacht verschoven naar een perspectief met een meer repressief karakter⁴, waarin niet alleen de inclusie van Roma-gemeenschappen centraal stond, maar tevens de handhaving van Nederlandse wet- en regelgeving – óók van criminaliteit die vanuit deze gemeenschappen plaats zou vinden.⁵ Beide perspectieven zijn duidelijk te herkennen in de overheidscommunicatie over het 'Roma-beleid' van de Nederlandse overheid in het afgelopen decennium.⁶ Daarin gaat het steeds om 'grenzen stellen en perspectief bieden'.⁷

Vanuit beide perspectieven staan kinderen die deel uitmaken van Roma-gemeenschappen in toenemende belangstelling. Die is bijvoorbeeld te zien aan de oprichting van het samenwerkingsprogramma 'Aanpak uitbuiting Roma-kinderen', waarbij verschillende 'proeftuingemeenten' zijn aangesloten.⁸ Het programma is bedoeld om de betrokken gemeenten mogelijkheden te geven beleid te ontwikkelen over

'It is evident that Roma children are often perceived as units of malleable and easily controllable labour due to their parents' low economic status, which places them in vulnerable situations conducive to labour exploitation' [Ahrin, 2012].

- 1 Zie voor een overzicht van de ontwikkelingen in het Nederlandse beleid omtrent Roma: Jorna, 2013; Jorna, 2014.
- 2 Ibid.
- 3 Zie daarover uitgebreid: Van Baar, 2014: p. 60. Zie ook een rapport van de European Roma Rights Centre and People in Need, waarin wordt opgemerkt: 'Certainly trafficking exists and its impact on Roma is grave. But it does not explain the migration of Roma, which is due largely to structural poverty, marginalisation and discrimination' (ERRC, 2011: p. 1).
- 4 Sollie et al. spreken over de overgang van een 'welzijnsaanpak' naar een 'beheersbeleid', waarin handhaving en repressie centraal staan (Sollie et al. 2013: p. 72).
- 5 Rodrigues en Van Baar spreken over een 'repressief doelgroepenbeleid' en zijn daarover kritisch; volgens hen leidt zo een beleid tot stigmatisering en doet het geen recht aan de veelzijdige achtergrond van Roma-families die zich in Nederland bevinden (Rodrigues en van Baar, 23 juli 2015, 'Discriminatie: fraudebestendige meter in Roma-wijk', *NRC Handelsblad*). Zie ook Van Baar, 26 oktober 2013, 'Roma worden weer zigeunerboeven', *Trouw*. Van Baar observeert dat sprake is van '[...] eenzijdige aandacht voor rechtshandhaving en criminaliteitsbestrijding'. Zie ook Davidović en Rodrigues, 2010.
- 6 Zie voor een recent voorbeeld de brief van de ministers van Veiligheid en Justitie en Sociale Zaken en Werkgelegenheid aan de Tweede Kamer inzake de stand van zaken met betrekking tot het programma 'Aanpak uitbuiting Roma-kinderen'. Daarin schrijven de bewindspersonen dat een '[...] belangrijk uitgangspunt van het programma is dat perspectief bieden aan kinderen en handhaven van regelgeving gelijk op moeten gaan. Handhavend optreden is een voorwaarde om uiteindelijk ook perspectief te kunnen bieden aan het kind.' Brief van de ministers van VenJ en SZW d.d. 14 april 2015 inzake de stand van zaken m.b.t. de aanpak uitbuiting Roma-kinderen.
- 7 Zie voor deze terminologie *Kamerstukken II 2008/09*, 31 700 XVIII, nr. 90, p. 3. In deze zgn. 'Roma-brief' zet de minister de uitgangspunten van zijn gezamenlijke aanpak met 'Roma-gemeenten' uiteen. Naast de primair gedecentraliseerde benadering, het uitgaan van generiek beleid en het betrekken van de Roma-gemeenschap bij dat beleid is het vierde uitgangspunt 'grenzen stellen en perspectief bieden': 'Dat wil zeggen gelijke rechten en plichten, rechtshandhaving, maar tegelijkertijd ook hulp bieden'.
- 8 Zie voor de meest recente brief over de laatste stand van zaken m.b.t. het programma de voornoemde brief van de ministers van VenJ en SZW d.d. 14 april 2015 inzake de stand van zaken m.b.t. de aanpak uitbuiting Roma-kinderen.

de thematiek en ervaringen die daarmee zijn opgedaan te delen. Ook is het de bedoeling dat door het delen van ervaringen handelingsverlegenheid aan de kant van gemeenten en andere instanties wordt verminderd. Naast het nationaal beleidsniveau is ook op Europees niveau aandacht voor Roma-kinderen. Zo beschouwt de Europese Commissie Roma-kinderen als bijzonder kwetsbaar voor mensenhandel en vormen specifieke 'bewustmakingsactiviteiten' daarover onderdeel van de EU-strategie voor de uitroeiing van mensenhandel.⁹ Europees zijn de laatste jaren ook rapporten verschenen waarin in het bijzonder aandacht wordt gevestigd op de kwetsbaarheid van Roma-kinderen om slachtoffer te worden van mensenhandel.¹⁰ Het is deze kwetsbaarheid die in dit rapport tot uitgangspunt wordt genomen. Het kan niet vaak genoeg benadrukt worden dat de problematiek niet model staat voor elke Roma-familie. Bovendien is dit hoofdstuk geschreven in het volle besef dat de Roma-gemeenschap zeer divers is en bestaat uit verschillende subgroepen.¹¹ Er kan dan ook moeilijk worden gesproken van 'de Roma', als zou het gaan om een in gebruiken en cultuur eenduidige gemeenschap. Ook is het van belang te onderstrepen dat de uitbuiting van kinderen vanuit de familiesfeer zich niet beperkt tot Roma-gemeenschappen. Paragraaf 4.2 van dit hoofdstuk vormt hiervan reeds een voorbeeld, maar ook andere kwetsbare groepen zijn aanwijsbaar. Zo bestaan signalen dat mensenhandel zich ook voordoet in andere (al dan niet rondtrekkende) groepsverbanden, zoals Irish Travellers.¹²

De aandacht die zowel op nationaal als Europees niveau uitgaat naar Roma-kinderen spitst zich toe op uiteenlopende thema's die aan elkaar zijn verwant. Een goed begrip van de problematiek kan uitsluitend worden verkregen door aandacht te hebben voor het geheel aan thema's¹³, maar zo een uitgebreide exercitie valt buiten het bestek van dit onderzoek. Om die reden is ervoor gekozen dit hoofdstuk te beperken tot een bespreking van de positie van Roma in de Nederlandse samenleving, waarbij ook wordt gekeken naar hun kwetsbaarheden voor mensenhandel. Daarna wordt de focus gelegd op casus en signalen die de Nationaal Rapporteur ontvangt van onderwerpen die gelieerd zijn aan mensenhandel, waarbij het gaat om:

- 1) *De criminele uitbuiting van kinderen, bijvoorbeeld door hen aan te zetten tot het plegen van winkeldiefstallen, en;*
- 2) *De gearrangeerde huwelijken van Roma-kinderen (gearrangeerde kindhuwelijken).*

Beide fenomenen – zowel criminele uitbuiting als gearrangeerde kindhuwelijken – doen zich in Nederland voor, verhinderen een vrije wijze van zelfontplooiing en maken inbreuk op fundamentele kinderrechten, waaronder het recht op onderwijs en de lichamelijke en geestelijke integriteit (en dus ook de seksuele integriteit).

9 Europese Commissie, 2012: p. 10 en 16.

10 Europese Commissie, 2015: p. 43. Europese Commissie, 2012; Anti-Slavery International, 2014; Dimitrova et al. 2015; De Witte en Pehlivan, 2014.

11 Zie daarover Van Baar, 2014.

12 Zie uitgebreid Dul en Kop, 2014.

13 In dit kader wordt in beleid en operationele praktijk wel gesproken over 'multiprobleemgezinnen'. Vgl. bijv. Sollie et al. 2013.

4.1.2 Aard en omvang van de problematiek in Nederland

4.1.2.1 Achtergrond en kwetsbaarheid Roma-gemeenschap in Nederland

Er bestaan geen eenduidige cijfers over het aantal Roma dat in Nederland gevestigd is.¹⁴ De Roma-populatie in Nederland groeit snel en circa de helft is jonger dan achttien jaar.¹⁵ Uit diverse onderzoeken komt een aantal factoren naar voren dat een deel van de Roma-gemeenschap kwetsbaar lijkt te maken binnen de Nederlandse samenleving. Zo blijkt uit onderzoek van Movisie dat armoede relatief vaak voorkomt onder Roma-families in Nederland.¹⁶ Als verklaring wordt aangedragen dat het hebben van een reguliere baan minder gebruikelijk is onder deze groep en dat veelal een terughoudende houding wordt ingenomen ten opzichte van loondienst. Tevens speelt discriminatie vanuit de arbeidsmarkt jegens Roma een rol en geven Roma aan dat hun achtergrond een grote belemmering vormt in het vinden van een reguliere baan.¹⁷ Onder sommige families lijkt criminaliteit – met name winkeldiefstal, oplichting en illegale handel – vaker voor te komen.¹⁸ Ook kan de situatie van armoede ertoe leiden dat vanuit de familie op vrouwen en kinderen druk wordt gezet om aan het inkomen bij te dragen, wat de kans vergroot dat zij in een uitbuitingsituatie terecht komen.¹⁹ Ook de onderwijsparticipatie onder de Romabevolking in Nederland baart zorgen. Uit onderzoek van het Trimbos Instituut²⁰ komt naar voren dat veel kinderen uit Roma-families een taal- en ontwikkelingsachterstand hebben, hetgeen zich vertaalt in lagere schoolresultaten. Gesteld wordt dan ook dat Roma-kinderen op de basisschool, en mogelijk ook op het voortgezet onderwijs, minder weerbaar lijken te zijn en ‘meer last [hebben] van gevoelens van onzekerheid, faalangst, laag zelfvertrouwen en laag zelfbeeld’.²¹ Ander onderzoek laat zien dat relatief veel Roma-jongeren voortijdig de middelbare school verlaten, met als reden dat jongens geen perspectief zien op de arbeidsmarkt en meisjes zich voorbereiden op hun rol van huisvrouw.²² Schooluitval bij meisjes hangt mogelijk ook samen met het hoge aantal tienerzwangerschappen dat zich onder deze groep voordoet.²³ Het voortijdig staken van onderwijs draagt er mogelijk ook aan bij dat de situatie van relatieve armoede waarin veel Roma-families zich bevinden niet doorbroken wordt.²⁴

4.1.2.2 Mensenhandel en aanverwante fenomenen binnen de Roma-families in Nederland

Hierboven is beschreven dat Roma-kinderen kwetsbaar kunnen zijn op meerdere fronten. De afgelopen jaren is duidelijk geworden dat deze kinderen ook slachtoffer zijn geworden van mensenhandel. Meer in het bijzonder gaat het dan om mensenhandel met het oogmerk van criminele uitbuiting, waarbij kinderen worden aangezet tot het plegen van strafbare feiten. Naast de criminele uitbuiting is binnen

14 Zie daarover Jorna, 2013: p. 96.

15 Dokters van de Wereld, 2009.

16 Movisie, 2013: p. 31. Eenzelfde beeld komt naar voren in Sollie et al. 2013.

17 In het geval van staatloze Roma geldt dat zij veelal niet kunnen werken, doordat zij niet beschikken over een verblijfsvergunning. Daarnaast hebben zij door hun staatloosheid vaak geen recht op sociale voorzieningen, hetgeen hun situatie nog moeilijker maakt (Dokters van de Wereld, 2009: §4.3).

18 Movisie, 2013: p. 48.

19 Centrum Kinderhandel en Mensenhandel/Terre des Hommes, 2014: p. 8.

20 Trimbos-instituut, 2012.

21 Ibid: p. 9.

22 Movisie, 2013: p. 25; Sollie et al. 2013: p. 51. Het Trimbos-instituut signaleert wel een stijging in het aantal jongeren dat hun middelbare schoolopleiding afmaakt, maar dit betreft vaak de praktijkschool of het vmbo, waardoor zij alsnog geen startkwalificatie hebben (Trimbo-instituut, 2012: p. 7)

23 Movisie, 2013: p. 43; Trimbos-instituut, 2012.

24 Sollie et al. 2013: p. 85.

sommige Roma-families ook sprake van gearrangeerde huwelijken van kinderen. Beide verschijnselen worden hieronder besproken.

4.1.3 Criminele uitbuiting

4.1.3.1 Criminele uitbuiting is een vorm van mensenhandel

Het inzetten van kinderen voor het plegen van strafbare feiten is een vorm van mensenhandel.²⁵ Dit wordt ook wel criminele uitbuiting genoemd, uitbuiting waarbij het slachtoffer wordt aangezet tot het plegen van strafbare feiten.²⁶ Omdat het kinderen betreft is niet vereist dat sprake is van een dwangmiddel.²⁷ Ook de eventuele instemming van een kind met de uitbuiting is niet relevant.²⁸

In Nederland zijn tot dusver twee veroordelingen gevolgd voor de uitbuiting van minderjarigen die zich in een Roma-gemeenschap bevonden.²⁹ In 2014 kwam de Rechtbank Den Haag tot de veroordeling van een oom die zijn neefjes had aangezet een woninginbraak te plegen.³⁰

Oom zet neefjes aan tot woninginbraak

In deze zaak had een 49-jarige oom die in Nederland is gevestigd twee minderjarige neefjes meegenomen naar Wassenaar om aldaar een woninginbraak te plegen. Alle drie worden zij aangehouden voor diefstal. De neefjes, die overigens geen Nederlands spraken, worden de maanderna veroordeeld tot een onvoorwaardelijke gevangenisstraf van zes weken. De oom wordt maanden later berecht, omdat de zaak pas later in de sleutel van mensenhandel wordt gezet. Uiteindelijk wordt hij niet alleen veroordeeld voor het medeplegen van diefstal, maar ook voor de uitbuiting van zijn neefjes (mensenhandel). Naar het oordeel van de rechtbank heeft hij misbruik gemaakt van het overwicht dat hij als oom had over zijn neefjes. De oom krijgt een gevangenisstraf van twaalf maanden onvoorwaardelijk opgelegd.³¹ De neefjes zijn, na hun straf te hebben uitgezeten, verdwenen.

25 Mensenhandel is strafbaar gesteld in art. 273f Wetboek van Strafrecht (Sr). Per 15 november 2013 is 'uitbuiting van strafbare activiteiten' expliciet als vorm van uitbuiting in art. 273f lid 2 Sr opgenomen.

26 Zie daarover uitgebreid *Nationaal Rapporteur*, 2013: p. 120 e.v.

27 Een nuancering is hier op zijn plaats. Het bewijs van een dwangmiddel is namelijk wél vereist indien de vervolging plaats heeft op grond van art. 273f lid 1 sub 4 Sr. Tegelijk kan worden aangenomen dat in gevallen waarin minderjarigen tot diefstal worden aangezet per definitie sprake is van het dwangmiddel 'misbruik van een kwetsbare positie' of 'misbruik van uit feitelijke omstandigheden voortvloeiend overwicht', gelet op de bijzondere kwetsbaarheid van kinderen en hun afhankelijke positie ten opzichte van ouders/volwassenen. Van die redenering lijkt bijvoorbeeld uit te worden gegaan in Rb. Gelderland 21 december 2015, ECLI:NL:RBGEL:2015:8040, waarin de rechtbank overweegt dat de kinderen i.c. zich '[...] gezien de relevante omstandigheden van het geval ten opzichte van verdachte in een kwetsbare en afhankelijke positie verkeerden door het feit dat verdachte en [voornaam 1] hun ouders zijn, alsmede door hun jonge leeftijd (destijds 9 en 7 jaar oud)'.²⁷

28 Dit geldt ook meerderjarigen. Vgl. art. 2 lid 5 EU-richtlijn mensenhandel, waarin is opgenomen dat de instemming van een slachtoffer met de beoogde of daadwerkelijke uitbuiting irrelevant is indien een dwangmiddel is bewezen. In het geval van minderjarigen hoeft de aanwezigheid van een dwangmiddel doorgaans niet bewezen te worden. Zie daarover de voorgaande voetnoot.

29 Rb. Midden-Nederland 9 juli 2013, ECLI:NL:RBMNE:2013:2679; Rb. Den Haag 26 augustus 2014, ECLI:NL:RBDHA:2014:10605.

30 Rb. Den Haag 26 augustus 2014, ECLI:NL:RBDHA:2014:10605.

31 Rb. Den Haag 26 augustus 2014, ECLI:NL:RBDHA:2014:10605.

Naast de twee veroordelingen is weinig informatie bekend over de uitbuiting van kinderen in Roma-gemeenschappen. In een onderzoeksrapport van de Politieacademie³² wordt er weliswaar aandacht voor gevraagd, maar wordt niets geschreven over de schaal waarop deze vorm van uitbuiting zich voordoet. Een recent onderzoek van De Witte en Pehlivan geeft meer inzicht in de prevalentie van kleine criminaliteit die wordt gepleegd door kinderen van Centraal- en Zuidoost-Europese afkomst, maar uit het rapport wordt niet duidelijk of de kinderen daadwerkelijk behoorden tot de Roma-gemeenschap en of ze in de geregistreerde zaken waren geïnstrueerd, en of dus sprake was van een duidelijke mensenhandelcomponent.³³ Het onderzoek beschrijft dat de politie in Rotterdam tussen 2010 en 2013 20 zaken van kleine criminaliteit registreerde waarbij kinderen uit Midden- en Oost-Europa betrokken waren, en waarbij het vermoeden bestond dat de kinderen werden gestuurd door volwassenen. Jeugdzorg in Rotterdam meldt dat dit aantal 'elk jaar stijgt' en dat bovendien sprake is van 'meerdere zaken per maand'. In de regio Amsterdam werden tussen 2009 en 2014 in totaal 241 zaken geregistreerd waarbij strafrechtelijk aanspreekbare kinderen uit Centraal en Zuidoost-Europa betrokken waren bij kleine criminaliteit.³⁴ Van deze situaties is echter niet bekend of volwassenen erbij betrokken waren.

4.1.3.2 Signalering van criminele uitbuiting

Voor het gebrek aan informatie over aard en omvang van de uitbuiting van Roma-kinderen kunnen meerdere redenen worden aangedragen. In eerste instantie is het niet toegestaan te registreren op etnische afkomst.³⁵ Ook wordt de problematiek door de instanties niet altijd (direct) vanuit een mensenhandelperspectief bekeken.³⁶

Om meer zicht te krijgen op de uitbuiting van Roma-kinderen is Nederland in een rapport van de Raad van Europa opgeroepen meer onderzoek te doen. De Raad concludeert *'that the question of human trafficking for the purpose of forced begging or petty crimes which affects predominantly children, particularly of Roma origin, deserves further research in the Netherlands as this phenomenon has been witnessed in neighbouring countries where transnational networks have been operating and moving children from one country to another.'*³⁷ De oproep van de Raad van Europa past bij het gegeven dat Roma-kinderen steeds vaker als een specifieke, kwetsbare groep voor mensenhandel worden beschouwd.³⁸ In opdracht van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) doet de Universiteit Utrecht inmiddels onderzoek naar de integrale aanpak van criminele uitbuiting van kinderen. Van dat onderzoek maakt ook de signalering onder eerstelijns professionals onderdeel uit. De onderzoeksresultaten worden in de tweede helft van 2016 verwacht.³⁹

'[...] the question of human trafficking for the purpose of forced begging or petty crimes which affects predominantly children, particularly of Roma origin, deserves further research in the Netherlands [...]' [GRETA-rapport, 2014: p. 29].

32 Sollie et al. 2013.

33 De Witte en Pehlivan, 2014: p. 29-30.

34 De Witte en Pehlivan, 2014: p. 30.

35 *Kamerstukken II 2008/09, 31 700 XVIII, nr. 90, p. 2.*

36 Zo ook De Witte en Pehlivan, 2014: p. 68: *'[...] children performing this kind of activities who reached the age of criminal liability are often regarded as criminals, and not identified as potential victims of trafficking'*. Zie ook Anti-Slavery International, 2014.

37 GRETA, 2014: p. 29.

38 Zie bijv. Europese Commissie, 2012.

39 Concept-startnotitie WODC-onderzoek 'Integrale aanpak handel in en criminele uitbuiting van kinderen in Nederland' d.d. 13 oktober 2015. Een onderzoeker van de Nationaal Rapporteur heeft plaats in de begeleidingscommissie van dit onderzoek. Meer informatie is te vinden op https://www.wodc.nl/onderzoeksdatabase/2672-handel-en-uitbuiting-kinderen-in-nl-uit-roemenie-bulgarije-en-voormalig-joegoslavië.aspx?nav=raenl=criminaliteit_en_delictenl=kinderarbeid, geraadpleegd 21 januari 2016).

4.1.4 Gearrangeerde kindhuwelijken en de link met mensenhandel

Een thema dat minder in termen van uitbuiting en mensenhandel wordt gezien is dat van de huwelijken van Roma-kinderen.⁴⁰ Het gaat hier doorgaans om informele huwelijken die niet voor de Nederlandse wet worden gesloten.⁴¹ Hoewel dit soort kindhuwelijken⁴² niet in elke Roma-familie plaatsvindt, en over deze huwelijken op individueel gezinsniveau heel anders kan worden gedacht, lijken huwelijken van Roma-kinderen in Nederland voor te komen.⁴³ Het ontbreekt evenwel aan kwantitatieve data om uitspraken te kunnen doen over de omvang van deze problematiek. In het rapport van Sollie et al. wordt gesteld dat kindhuwelijken binnen de gemeenschap 'zeer gebruikelijk' zijn, maar wordt niet duidelijk waaraan deze informatie is ontleend.⁴⁴ In een recent rapport van Rutten et al. valt op dat over de leeftijd waarop kinderen binnen de Roma-gemeenschap trouwen geen overeenstemming bestaat onder de respondenten; zo geeft één respondent aan dat de leeftijd lag op twaalf tot zestien jaar, een ander observeert een stijgende leeftijd van dertien tot veertien jaar naar zestien tot zeventien jaar en weer een andere respondent is van mening dat de leeftijd ruim boven de achttien jaar ligt.⁴⁵

Hoewel over de vorm waarin kindhuwelijken binnen Roma-gemeenschappen in Nederland zich voordoen weinig onderzoek voorhanden is, lijkt een constante in de beschrijvingen die wel aanwezig zijn het relatieve ontbreken van zeggenschap van bruid en bruidegom over het eigen trouwen.⁴⁶ Anders dan een huwelijk tussen twee partners die bewust voor elkaar kiezen, betreft het huwelijk veeleer een betrekking tussen de betrokken families, meer specifiek de ouders van het meisje en haar toekomstige schoonfamilie.⁴⁷ Het gaat in deze gevallen, waarin ouders het huwelijk van hun kinderen regelen, dus om *gearrangeerde* (informele) kindhuwelijken. Deze huwelijken zijn niet onproblematisch. Wereldwijd worden zij inmiddels beschouwd als instituten die de vrijelijke ontwikkeling van kinderen in de weg staan. De zorgen over de uithuwelijking van kinderen lijken op nationaal niveau bovendien een voornamelijk motivator te zijn geweest meer beleid te ontwikkelen ten aanzien van het tegengaan van huwelijksdwang.

40 Sollie et al. 2013: p. 46, Veneman, 2014: p. 15 e.v.

41 Volgens Rutten et al. gaat het bij informele huwelijken om 'huwelijken die worden gesloten op een wijze die afwijkt van de vorm die is voorgeschreven door het recht van het land waar het huwelijk tot stand komt' (Rutten et al. 2015: p. 4, 23 en 25).

42 Met een kindhuwelijk wordt, in het spoor van Rutten et al. bedoeld 'huwelijken waarbij ten tijde van huwelijksluiting ten minste één van de huwelijkskandidaten de leeftijd van 18 jaar nog niet heeft bereikt' (Rutten et al. 2015: p. 24 en 47)

43 Sollie et al. 2013: p. 79. Zie ook Veneman, 2014 en Rutten et al. 2015.

44 Sollie et al. 2013: p. 79. In onderzoek van het Trimbos-instituut naar schoolverzuim onder Roma-meisjes blijkt dat veel van de bevroegde gemeenten de problematiek van het op jonge leeftijd trouwen herkennen (Trimbos-instituut 2012, p. 20 e.v.). In het onderzoek van Rutten et al. 2015 geven enkele respondenten aan dat kindhuwelijken binnen de Roma-gemeenschappelijk 'gebruikelijk' zijn. De onderzoekers merken op dat de respondenten deze inschatting koppelen aan de waarde die wordt gehecht aan trouwen op jonge leeftijd. Een andere respondent geeft aan *niet* met Roma-kindhuwelijken in aanraking te komen en observeert alleen huwelijken boven de leeftijd van 18 jaar. In totaal zijn in het onderzoek drie respondenten genoemd.

45 Rutten et al. 2015: p. 64.

46 Zo ook Veneman, 2014, die de vraag opwerpt of in het geval van gearrangeerde huwelijken niet per definitie sprake is van huwelijksdwang indien het kinderen betreft.

47 Sollie et al. 2013: p. 46. die in een recent verschenen onderzoek concluderen dat het huwelijk bij Roma en Sinti aan te merken is '[...] als een overeenkomst, die plaatsvindt tussen families die afspraken met elkaar maken over onder andere de bruidsprijs en de woonplaats van het paar'. De geraadpleegde respondenten in dat onderzoek typeerden het Roma- en Sintihuwelijk als 'een zakelijke overeenkomst tussen twee families ten aanzien van de huwelijkspartners' (Rutten et al. 2015: p. 80 en 143).

Hoewel gearrangeerde huwelijken en huwelijksdwang op het eerste gezicht te onderscheiden fenomenen zijn, is in literatuur en beleid ook veel aandacht voor de overlap tussen beide.⁴⁸

In het navolgende wordt de relatie tussen gearrangeerde kindhuwelijken en mensenhandel én seksueel geweld tegen kinderen nader bestudeerd. Daarbij is er aandacht voor drie onderwerpen: (1) de relatie tussen dit soort huwelijken en mensenhandel en dwang, (2) de relatie tussen dit soort huwelijken en criminele uitbuiting, en tot slot, (3) de relatie tussen de consummatie van een gearrangeerd kindhuwelijk en mensenhandel en seksueel geweld tegen kinderen. Het perspectief dat in het geval van alle drie de onderwerpen wordt gebruikt, is dat van het materieel strafrecht. Gekeken wordt in hoeverre het fenomeen van de gearrangeerde kindhuwelijken raakt aan delicten die in het Wetboek van Strafrecht ten aanzien van mensenhandel en seksueel geweld tegen kinderen zijn opgenomen. Op de inherente beperkingen aan zo een benadering wordt in [subparagraaf 4.1.4.5](#) nog teruggekomen.

4.1.4.1 De relatie tussen gearrangeerde kindhuwelijken, mensenhandel en dwang

De vraag kan worden gesteld of het arrangeren van een kindhuwelijk op zichzelf een vorm van mensenhandel oplevert. Daartoe zal, in elk geval onder artikel 273f lid 1 sub 2 Sr, sprake moeten zijn van de intentie – aan de kant van de ouders – om het kind met het arrangeren van het huwelijk uit te buiten. Die intentie zal bijvoorbeeld kunnen worden afgeleid uit het feit dat voor het ‘overdragen’ van een meisje haar ouders een bruidsschat ontvangen. Toch is het wel de vraag in hoeverre hier daadwerkelijk ook het oogmerk op *uitbuiting* is gericht. Hoewel de associatie met (deze vorm van) mensenhandel zeker niet vergezocht is, lijkt het arrangeren van het huwelijk in zichzelf namelijk niet de kern van de delictomschrijving van mensenhandel ex art. 273f lid 1 sub 2 Sr te raken, waarbij het ‘verdienelement’ vaak duidelijker voorop staat.⁴⁹

Dat wil niet zeggen dat gearrangeerde kindhuwelijken vanuit strafrechtelijke optiek onproblematisch zijn. Het is de vraag of in het geval van gearrangeerde kindhuwelijken – waarbij per definitie sprake is van een overwichtsituatie van ouders op kinderen⁵⁰ – niet ook sprake is van een vorm van strafrechtelijk relevante dwang. De overlap tussen gearrangeerde huwelijken en huwelijksdwang is op meerdere plekken in de literatuur beschreven. Over het algemeen lijkt er consensus over te zijn dat gearrangeerde huwelijken niet per definitie huwelijksdwang opleveren. Daarvan is pas sprake als het gearrangeerde huwelijk als *onvrijwillig* kan worden aangemerkt. De beantwoording van de vraag wanneer een gearrangeerd huwelijk overloopt in een situatie van huwelijksdwang is dus afhankelijk van de vraag wanneer kan worden gesproken over het ontbreken van vrijwilligheid en dus wanneer sprake is van dwang. Dwang is als zodanig strafbaar gesteld in artikel 284 Sr, dat het oog heeft op degene die een ander of een derde wederrechtelijk en door middel van dwangmiddelen dwingt iets te doen, niet te doen of te dulden.⁵¹ Dit delict gaat uit van een breed dwangbegrip. De bepaling bestaat uit een veelheid aan dwangvormen, waaronder ook ‘andere feitelijkheden’, waar voornoemde overwichtsituatie bijvoorbeeld onder kan vallen, maar wellicht ook de (gepercipieerde) druk die aan de kant van de kinderen bestaat om te voldoen aan cultureel-sociale verwachtingen.⁵² Het is niet eenvoudig een dergelijke vorm van ‘sociale drang’ te bewijzen.⁵³ Zoals ook is

48 Op deze overlap wordt dieper ingegaan in [paragraaf 4.1.4.1](#).

49 Hiervan leek wel sprake in een in Nederland spelende zaak die beschreven is in het eerder genoemde onderzoek van het European Roma Rights Centre (Vgl. ERCC, 2011: p. 73). Zie over de kern van de delictomschrijving van mensenhandel verder Esser en Dettmeijer-Vermeulen, 2014.

50 Vgl. bijv. Rb. Gelderland 21 december 2015, ECLI:NL:RBGEL:2015:8040.

51 TenC Sr, art. 284 Sr (Van der Meij).

52 Door een respondent in het onderzoek van Rutten et al. wel omschreven als ‘culturele dwang’ (Rutten et al. 2015: p. 109). In Myria, 2015: p. 12 wordt ook wel gesproken over ‘morele dwang’.

53 Myria, 2015: p. 12.

genoemd in het 'Plan van aanpak preventie huwelijksdwang' van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties is het in veel gevallen '[...] lastig vast te stellen wanneer een adviserende en ondersteunende ouderlijke rol overgaat in sociale drang of zelfs strafbare dwang'.⁵⁴ En: 'Er kan sprake zijn van vormen van sociale drang, waartegen jongeren zich niet verweren uit loyaliteit naar de ouders en familie, of die zodanig geïnternaliseerd zijn dat beperking van keuzevrijheid niet als zodanig ervaren wordt'.⁵⁵

Met het vervolgen van ouders voor huwelijksdwang voor hun rol bij de sluiting van een kindhuwelijk is tot dusver geen ervaring opgedaan. Hierop lijkt zowel vanuit internationale organisaties en het nationaal beleid de laatste jaren wel meer te worden aangedrongen. Relevant is in dit verband dat de maximum straf waarmee artikel 284 Sr wordt bedreigd in 2013 is verhoogd, juist om adequater op te kunnen treden tegen huwelijksdwang.⁵⁶ Ook op internationaal niveau wordt erop aangedrongen huwelijksdwang aan te pakken. Het recent door Nederland geratificeerde Raad van Europa Verdrag inzake geweld tegen vrouwen en huiselijk geweld⁵⁷ indiceert specifiek ook een strafrechtelijke aanpak; landen worden verplicht huwelijksdwang strafbaar te stellen en in de preambule van het verdrag wordt o.a. huwelijksdwang gekenschetst als 'a serious violation of the human rights of women and girls and a major obstacle to the achievement of equality between women and men'.⁵⁸ Vóór de ratificatie van het Verdrag was in Nederland al discussie over het versterken van de strafrechtelijke aanpak van huwelijksdwang. Zo acht de minister van Veiligheid en Justitie (VenJ) een strafrechtelijke aanpak van huwelijksdwang onontbeerlijk.⁵⁹ Hoewel het volgens hem niet gaat om het enige middel, vormt het strafrecht volgens hem, hoewel *ultimum remedium*, een 'noodzakelijk sluitstuk' van de aanpak van huwelijksdwang. Daarover zegt hij:

'Wanneer zware psychische druk of zelfs fysieke druk wordt uitgeoefend, waardoor iemand zich genoodzaakt ziet om tegen zijn wil een huwelijk aan te gaan, wordt – ook in strafrechtelijk opzicht – een grens overschreden. De impact en gevolgen van een gedwongen huwelijk zijn groot en ingrijpend. Daartegen dienen slachtoffers te worden beschermd. Tot de bescherming die de overheid kan bieden, behoort ook strafrechtelijke bescherming.'⁶⁰

54 *Kamerstukken II 2010/11, 32 840, nr. 3, p. 3.*

55 *Ibid.*

56 *Nationaal Rapporteur, 2013: p. 127.* De verhoging van de strafbedreiging was onderdeel van een wetgevingsoperatie die tot doel had de mogelijkheden tot strafrechtelijke aanpak van huwelijksdwang, polygamie en vrouwelijke genitale verminking te versterken. Vgl. *Kamerstukken II 2010/11, 32 840, nr. 3.*

57 Verdrag van de Raad van Europa inzake het voorkomen en bestrijden van geweld tegen vrouwen en huiselijk geweld (Istanbul, 11 mei 2011), *Trb.* 2012, 233. Het Verdrag is door Nederland geratificeerd op 18 november 2015. Zie voor het advies daarover van de *Nationaal Rapporteur*: http://www.nationaalrapporteur.nl/Images/210314-advies-van-de-nr-over-verdrag-inzake-geweld-tegen-vrouwen-en-huiselijk-geweld_tcm63-543859.pdf, geraadpleegd 24 februari 2016).

58 *Ibid.*, Preambule.

59 *Kamerstukken II 2010/11, 32 840, nr. 3, p. 1.*

60 *Ibid.* Later heeft de minister, in reactie op vragen van de SP-fractie, zijn keuze voor het strafrecht nader toegelicht. Volgens hem laten alternatieve maatregelen '[...] onverlet dat ook het strafrecht voldoende moet zijn toegerust om effectief te kunnen optreden in daarvoor in aanmerking komende gevallen van huwelijksdwang'. En: 'Het is immers zaak de strafwetgeving bij de tijd te houden. De wetgever dient alert te zijn op nieuwe ontwikkelingen op sociaal, cultureel, economisch en technologisch gebied en de wetgeving waar nodig aan te passen met inachtneming van in de samenleving gedragen rechtsovertuigingen. De aanpassingen die in dit wetsvoorstel worden voorgesteld, moeten als noodzakelijk sluitstuk van het geheel van maatregelen worden gezien teneinde wettelijke lacunes in het strafrecht weg te nemen en aldus te verzekeren dat opsporing, vervolging en bestrafing van daarvoor in aanmerking komende gevallen adequaat kan plaatsvinden. Daarnaast mag van de voorgestelde aanpassingen signaalwerking worden verwacht waardoor het strafrechtelijk instrumentarium ter bestrijding van huwelijksdwang ook een zekere preventieve en afschrikwekkende functie heeft' (*Kamerstukken I 2012/13, 32 830, C, p. 1-2*).

Interessant is ook dat met de implementatie van voornoemd verdrag een nieuwe strafbaarstelling in het Wetboek van Strafrecht is opgenomen: artikel 285c Sr. Daarin is strafbaar gesteld degene die opzettelijk een persoon buiten of naar Nederland lokt met het oogmerk ten aanzien van die persoon een in artikel 284 omschreven misdrijf te plegen.⁶¹ Toegespitst op huwelijksdwang gaat het steeds om de situatie waarin een persoon A een andere persoon B van het ene naar het andere land lokt teneinde in dat andere land ten aanzien van die B een huwelijk onder dwang te voltrekken. Voor de voltooiing van dit delict is het niet vereist dat het huwelijk daadwerkelijk is voltrokken. Van het delictsbestanddeel 'lokt' in de zin van artikel 285c Sr is volgens de wetgever sprake 'wanneer die persoon onder valse voorwendselen wordt bewogen naar het buitenland te reizen'.⁶² Voorts omvat het lokken 'elke handeling die redelijkerwijs geschikt kan worden geacht om een persoon te bewegen naar het buitenland te reizen, terwijl als die handeling achterwege was gebleven of als de persoon had geweten wat het werkelijke oogmerk van de reis is, die persoon niet naar het buitenland zou zijn gereisd'.⁶³ De omstandigheid dat het slachtoffer zich in een afhankelijkheidsrelatie bevindt ten opzichte van de dader en daardoor gemakkelijk beïnvloedbaar is, zou volgens de wetgever een rol kunnen spelen bij de beoordeling van de vraag of de handelingen waarmee het slachtoffer gelokt is, daartoe redelijkerwijs konden dienen.⁶⁴

4.1.4.2 De relatie tussen gearrangeerde kindhuwelijken en criminele uitbuiting

De Nationaal Rapporteur bereiken vanuit de praktijk ook signalen dat in het bijzonder meisjes die worden uitgehuwelijkt extra kwetsbaar zijn voor mensenhandel.⁶⁵ De verhoogde kwetsbaarheid is erin gelegen dat sommige Roma-meisjes, in de periode vóór het sluiten van het huwelijk, worden gedwongen te stelen, om aan de toekomstige schoonouders te demonstreren hoeveel zij 'waard' zijn.⁶⁶ Ook wordt signaleerd dat deze meisjes, eenmaal getrouwd, moeten blijven stelen of worden gedwongen om te bedelen,⁶⁷ om op die manier de bruidsschat terug te kunnen betalen.⁶⁸ Een casus die is aangeleverd door politie Oost-Nederland illustreert de problematiek:

61 In feite gaat het hier om de specifieke strafbaarstelling van een voorbereidingshandeling voor het begaan van het dwangdelict. Voorbereiding van dwang als zodanig is niet strafbaar aangezien het dwangdelict in art. 284 Sr wordt bedreigd met een maximum gevangenisstraf van twee jaar en voorbereiding van een misdrijf eerst dan mogelijk is indien op dat misdrijf een gevangenisstraf van acht jaar of meer is gesteld. Op de ruime reikwijdte van art. 285c Sr – diens strekking reikt verder dan alleen lokhandelingen voor huwelijksdwang – is gedurende de consultatieronde van het Verdrag van de Raad van Europa kritiek geuit door de Nederlandse Orde van Advocaten: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2014/10/01/advies-nova-wetvoorstel-uitvoering-raad-van-europa-verdrag-inzake-het-voorkomen-en-bestrijden-van-geweld-tegen-vrouwen-en-huise>, geraadpleegd 24 februari 2016).

62 *Kamerstukken II* 2014/15, 34 039, nr. 3, p. 4.

63 *Ibid.*

64 *Ibid.* p. 5. Zie hierover ook het advies van de Nationaal Rapporteur, die de wetgever adviseerde in de memorie van toelichting meer uitleg te geven over de vraag wat moet worden verstaan onder handelingen die redelijkerwijs geschikt kunnen worden geacht om een persoon te bewegen naar het buitenland te reizen. http://www.nationaalrapporteur.nl/Images/210314-advies-van-de-nr-over-verdrag-inzake-geweld-tegen-vrouwen-en-huiselijk-geweld_tcm63-543859.pdf, geraadpleegd 24 februari 2016.

65 Schriftelijke informatie vanuit een van de proeftuingemeenten binnen het project 'Aanpak uitbuiting Roma-kinderen' d.d. november 2015. Zie ook Veneman, 2014.

66 Veneman, 2014: p. 8.

67 Myria, 2015: p. 22.

68 Mondelinge informatie vanuit de proeftuingemeenten binnen het project 'Aanpak uitbuiting Roma-kinderen' d.d. november 2015.

Uithuwelijking van een vijftienjarig meisje⁶⁹

Ik ben nu vijftien jaar oud en inmiddels bijna een jaar getrouwd. De jongen waarmee ik getrouwd ben, kende ik niet voor mijn huwelijk. Van mijn vader hoorde ik dat ik moest trouwen, toen ik ongeveer 8 jaar oud was. Hij vertelde mij toen dat ik 'beloofd' was en dat ik, als ik oud genoeg zou zijn, naar een andere familie zou gaan. Ik heb niet geprotesteerd. Ik was nog te klein en bovendien had ik dit vaker om mij heen zien gebeuren bij meisjes uit mijn omgeving. Ik woon nu bij mijn schoonouders, mijn man, zijn oudere zus en zijn twee jongere broertjes in huis. Een aantal keer per week ga ik [...] met mijn schoonvader of een oom of neef mee. Ik ga dan met hem met de auto mee naar een winkelcentrum. Ik weet van tevoren niet waar we naartoe gaan, maar meestal is het iedere keer een andere stad. We moeten dan 'geld maken'. De ene keer gaan we stelen, meestal artikelen voor het huishouden. De andere keer gaan we een oude vrouw volgen en kijken we haar pincode af.

4.1.4.3 De consummatie van een gearrangeerd kindhuwelijk en de relatie met mensenhandel en andere delicten

Naast het huwelijk zelf en de criminele uitbuiting die er mogelijk aan voorafgaat of erop volgt, wijzen zowel signalen uit de operationele praktijk als de literatuur op een huwelijksritueel waarbij de kinderen tijdens de huwelijksnacht worden geacht seksuele gemeenschap met elkaar te hebben, in het bijzonder om de maagdelijkheid van het meisje aan te tonen.⁷⁰ Daarbij zou in sommige gevallen tijdens de huwelijksceremonie een bebloed laken worden getoond, om te laten zien dat het meisje daadwerkelijk maagd was.⁷¹ In België werden twee ouderparen veroordeeld voor hun betrokkenheid bij een gearrangeerd huwelijk en de consummatie ervan:

Veroordeling in België voor betrokkenheid bij huwelijksconsummatie

De zaak speelde in de Belgische plaats Verviers, waar twee Roma-koppels werden veroordeeld tot vijf jaar celstraf voor mensenhandel, verkrachting en aanranding van de eerbaarheid. De ouders van twee minderjarigen hadden een huwelijk tussen hen gearrangeerd en bovendien een setting gecreëerd waarin de eerste huwelijksnacht plaats zou hebben. Het bedrag dat de ouders van het meisje zouden ontvangen werd afhankelijk gesteld van de vraag of het meisje nog maagd was. In het vonnis wordt vastgesteld dat daadwerkelijk seksuele handelingen tussen de minderjarigen hebben plaatsgevonden. Het voornaamste verwijt dat de beide ouderparen door de Belgische rechter wordt gemaakt is het opzetten van een ritueel waarin het consumeren van het huwelijk door de betrokken minderjarigen werd bevorderd.⁷²

Ouders van minderjarigen die stimuleren dat hun kinderen het huwelijk – al dan niet als onderdeel van een ceremonie – consumeren, maken zich mogelijk ook in Nederland schuldig aan één of meer (zeden)delicten. Indien het gaat om twee minderjarigen zijn jongen én meisje slachtoffer. De strafbaarstelling die in dit verband relevant is, is in eerste instantie die van mensenhandel, meer bepaald de men-

69 Ontleend aan Veneman, 2014: p. 17.

70 ERCC, 2006; Veneman, 2014: p. 7.

71 Veneman, 2014.

72 Rb. Verviers 30 januari 2014, Twaalfde Correctionele Kamer (alleen beschikbaar in het Frans).

senhandelvorm die in artikel 273f lid 1 sub 5 Sr is opgenomen⁷³, maar lijken vooral ook enkele zedendelicten te worden geactiveerd. Zo wordt in de artikelen 247, 248f en 250 Sr uitdrukkelijk het uitlokken van ontucht met een derde strafbaar gesteld. In het geval van artikel 248f Sr gaat het om het met een dwangmiddel opzettelijk teweegbrengen of bevorderen van het plegen van ontucht door een minderjarige met een derde. Dit delict, dat pas in 2014 in werking trad, kent een strafbedreiging van tien jaar en is van toepassing op minderjarigen tot achttien jaar. Voorwaarde voor strafbaarheid is dat een vorm van dwang wordt uitgeoefend op de minderjarige om seks te hebben met een derde (in casu: degene met wie de minderjarige trouwt). In deze gevallen zou de dwang kunnen liggen in de afhankelijkheids-situatie tussen degenen die het huwelijk arrangeren en degenen voor wie het huwelijk gearrangeerd wordt, een situatie die ook hier mogelijk onder het bestanddeel ‘andere feitelijkheid’ valt. Het ontuchtig karakter van het seksueel contact waarvan sprake moet zijn, kan worden gevormd door de context waarin de seksuele handelingen plaats vinden; een door meerderjarige derden gearrangeerde setting waarin seks tussen minderjarigen plaats heeft. Bij koppelaarij, dat met een minder hoge maximum celstraf bedreigd wordt, vormen dwangmiddelen geen bestanddelen. Dat artikel (lid 1 sub 1) ziet expliciet op het teweegbrengen of bevorderen van ontucht van het eigen kind met een derde. Dit artikel lijkt qua doel dus het meest aan te sluiten bij de situatie waarin ouders hun eigen kind aanzetten om seks te hebben met een door de ouders uitgekozen partner. Als het gaat om kinderen onder de zestien jaar, ligt tot slot ook strafrechtelijke aansprakelijkheid via de band van artikel 247 Sr voor de hand. Artikel 247 Sr stelt degene strafbaar die een kind onder de zestien jaar verleidt tot het plegen of dulden van seksuele handelingen met een derde. De strafbedreiging is zes jaar gevangenisstraf.⁷⁴

4.1.4.5 Prioritering van gearrangeerde kindhuwelijken in het (strafvorderlijk) beleid

In de bespreking hierboven is gekeken naar de relatie tussen gearrangeerde kindhuwelijken in Romagemeenschappen en mensenhandel en andere (zedendelicten) in het Wetboek van Strafrecht. Daarmee is primair een strafrechtelijk perspectief tot uitgangspunt genomen. Gewaakt moet echter worden voor overspannen verwachtingen van deze benadering. Het strafrecht is niet zaligmakend. Complexe fenomenen als gearrangeerde kindhuwelijken, en daarmee samenhangende fenomenen, kunnen niet alleen vanuit strafrechtelijk perspectief worden begrepen, voorkomen en bestreden, ook moet aandacht uitgaan naar alternatieve instrumenten om deze doelstellingen te bereiken. Tegelijk geldt voor huwelijksdwang, voor criminele uitbuiting en voor het aanzetten tot huwelijksconsummatie dat het alle gedragingen zijn die een inbreuk opleveren op fundamentele (kinder)rechten; zij raken kernwaarden als de persoonlijke autonomie en de seksuele integriteit en niet voor niets is zowel op internationaal als nationaal niveau de laatste jaren geïnvesteerd in de versteviging van strafrechtelijke middelen, waarmee de strafwaardigheid van deze gedragingen nog eens extra wordt benadrukt. Voor de komende jaren lijkt het daarom geëigend om ook meer vanuit het strafrechtelijk perspectief naar de beschreven problemen te kijken. Het is vanzelfsprekend dat deze aanpak niet alleen kan steunen op wetgeving, in het bijzonder de recente wetgevende activiteit op het terrein van huwelijksdwang: naleving van wetgeving staat of valt

73 Art. 273f lid 1 sub 5 Sr stelt o.a. strafbaar degene die een ander ertoe brengt zich beschikbaar te stellen tot het verrichten van seksuele handelingen met of voor een derde tegen betaling. Het bestanddeel ‘betaling’ kan in dit verband wel moeilijkheden opleveren. De seksuele handelingen staan binnen de beschreven ceremonie immers primair in de sleutel van het aantonen van de maagdelijkheid. Toch kan ten aanzien van de ouders van het meisje – die immers een bedrag ontvangen waarvan de hoogte deels door de maagdelijkheid van hun dochter wordt bepaald – worden betoogd dat zij financieel profijt trekken uit de consummatie van het huwelijk.

74 Zie over de uiteenlopende gedragingen die in de zedentitel zijn strafbaar gesteld uitgebreid Lindenberg en Van Dijk, 2015.

met handhaving. Het is daarom belangrijk dat gearrangeerde kindhuwelijken van Roma en de relatie met mensenhandel en seksueel geweld tegen kinderen ook meer aandacht krijgt in het (strafvorderlijk) beleid. De Nationaal Rapporteur heeft er in dit verband al op meerdere plekken op gewezen dat met opsporing en vervolging van gearrangeerde kindhuwelijken, en de daaraan gerelateerde problematiek, weinig ervaring is opgedaan. Het behoeft nog steeds prioritering aan de kant van politie en OM. Alleen als de relatie tussen gearrangeerde huwelijken en mensenhandel en seksueel geweld tegen kinderen prioriteit krijgt, kan een strafrechtelijke reactie vanuit de overheid daadwerkelijk bijdragen aan het voorkomen en bestrijden ervan.

Gearangeerde huwelijken en het Wetboek van Strafrecht

Omschrijving fenomeen	Feitencomplex	Mogelijke vestiging strafrechtelijke aansprakelijkheid voor derden
Criminele uitbuiting i.h.k.v. demonstreren 'waarde'	Aanzetten door derden van meisje om vermogensdelicten te plegen	273f Sr
↓		
Gearrangeerd huwelijk	Door derden gearrangeerd huwelijk van twee minderjarigen	273f, 284 Sr, 285c Sr
↓		
Consummatie binnen een gearrangeerd huwelijk	Stimulering door derden van consummatie binnen een door dezelfde derden gearrangeerd huwelijk	273f, 250, 247, 248f Sr
Criminele uitbuiting i.h.k.v. terugbetalen bruidsschat	Aanzetten door derden van meisje om vermogensdelicten te plegen	273f Sr

Figuur X. In bovenstaand schema is de relatie tussen de hierboven beschreven problematiek en misdrijven uit het Wetboek van Strafrecht weergegeven. Vóór het sluiten van het huwelijk kan sprake zijn van criminele uitbuiting (art. 273f Sr) van het betrokken meisje, om zo aan haar nieuwe schoonfamilie te demonstreren hoeveel zij 'waard' is. Het gearrangeerd huwelijk is wellicht een vorm van mensenhandel, maar het is meer voor de hand liggend dat deze gedraging vanuit de optiek van (huwelijks)dwang wordt begrepen (art. 284 Sr). Daarvoor kan ook sprake zijn van de gedraging die recent is strafbaar gesteld in art. 285c Sr. Heeft het huwelijk eenmaal plaats gehad, dan zijn er twee mogelijke gevolgen die in verband kunnen worden gebracht met zowel mensenhandel als enkele zedendelicten. Het gaat dan om de (aangezette) consummatie van het huwelijk (bijv. in de huwelijksnacht) en de criminele uitbuiting die in de sleutel staat van het 'terugverdienen', door het meisje, van de door haar schoonouders aan haar ouders betaalde bruidsschat.

4.1.5 Rondtrekkende Roma-gemeenschappen

De laatste jaren is duidelijk geworden dat de problematiek zich niet alleen beperkt tot duurzaam in Nederland gevestigde Roma-families. Ook bij Roma-gemeenschappen die tijdelijk in Nederland verblijven, de mobiele of rondtrekkende groepen, lijken beide beschreven fenomenen zich voor te doen. In het geval van deze mobiele groepen is het kind onderdeel van een verband waarin vaak volwassen fami-

lieden betrokken zijn, die niet per se de ouders van het kind zijn. Het verband kenmerkt zich door zijn mobiele karakter en kan, door de uitbreiding van de Europese Unie en de Schengenzone, gemakkelijk tussen verschillende landen reizen.⁷⁵ Op het moment dat deze groepen te veel in het vizier van instanties terecht komen, wijken zij uit naar een ander EU-land.

Sommige van deze groepen lijken te opereren als criminele netwerken. Uit onderzoek van Siegel⁷⁶ komt naar voren dat de clans zich richten op arme, kwetsbare Roma in het thuisland en hen rekruteren met de belofte dat ze snel veel geld kunnen verdienen in West-Europa. Vervolgens worden zij door het netwerk ingezet voor zakkenrollen, bedelarij, wisseltrucs en oplichting en moeten zij het merendeel van hun geld afstaan aan de clan. Meisjes uit ontwrichte of onveilige gezinnen worden middels de loverboy-methode afhankelijk gemaakt en door de mensenhandelaar geprostitueerd.⁷⁷

De aanpak van de genoemde fenomenen is in deze 'mobiele' context des te moeilijker omdat vaak problemen met het vaststellen van de identiteit worden ervaren.⁷⁸ Ook is het voor overheidsdiensten lastig vast te stellen hoe kind en volwassene aan elkaar zijn gerelateerd. Het komt voor dat aangehouden kinderen worden 'meegegeven' aan mensen van wie niet onomstotelijk vast staat dat zij familiaal aan het kind zijn gerelateerd.⁷⁹ Ook is het lastiger zicht te houden op kinderen die deel uitmaken van rondtrekkende groepen vanwege de fysieke verplaatsingen die plaats vinden.

4.1.6 Knelpunten (in de keten)

Roma-kinderen zijn bijzonder kwetsbaar voor uitbuiting en dienen als zodanig door Nederlandse overheidsinstanties te worden (h)erkend en behandeld. Helaas is dat nog niet altijd het geval. Een vijftal knelpunten wordt in dit verband besproken.

4.1.6.1 De bescherming van Roma-kinderen die worden uitgehuwelijkt

Het eerste knelpunt betreft de besproken gearrangeerde huwelijken. Kinderen die al op jonge leeftijd moeten trouwen, zijn kwetsbaar voor mensenhandel. Zoals beschreven, worden vooral meisjes voor het plegen van strafbare feiten ingezet om te bewijzen dat zij een bron van inkomsten kunnen vormen, waarmee later ook de bruidsschat kan worden terugbetaald. Ook kan het gearrangeerde huwelijk mogelijk zelf als vorm van mensenhandel worden gezien en is te zien geweest dat ook de consummatie ervan in het kader van mensenhandel en seksueel geweld tegen kinderen kan worden gezien.

Vanuit de praktijk bereiken de Nationaal Rapporteur signalen dat het zeer lastig is te voorkomen dat kinderen worden uitgehuwelijkt. Dat begint al bij de signalering. Hoewel het op stapel staan van een huwelijk van minderjarigen bij duurzaam in Nederland gevestigde Roma-families op zich nog zou kunnen worden herkend in een vroeg stadium, bijvoorbeeld als een meisje wordt aangezet om te stelen, gaan deze meisjes doorgaans niet meer naar school, waardoor de signalering in het onderwijs, en door onderwijsgevendenden in het bijzonder, ontbreekt. Daarnaast blijkt uit onderzoek van Myria dat er zeer weinig melding wordt gemaakt van gedwongen huwelijken.⁸⁰ In de eerste plaats heeft dit te maken met het feit dat deze huwelijken zich voltrekken in de privésfeer en hier daarom weinig zicht op is door (overheids)instanties. Ten tweede komt het weinig voor dat de slachtoffers melding maken van hun situ-

75 Dokters van de Wereld, 2009.

76 Siegel, 2013: p. 38.

77 CKM/Terres des Hommes, 2014: p. 7-8.

78 Zie ten aanzien van kinderen van Centraal- en Zuidoost-Europese afkomst De Witte en Pehlivan, 2014: p. 54; Anti-Slavery International, 2014; Europese Commissie, 2012.

79 De Witte en Pehlivan, 2014: p. 35.

80 Myria, 2015: p. 23.

atie bij de overheid. Dit komt vooral door gevoelens van schaamte of angst, of vanwege loyaliteit naar de familie of gemeenschap waartoe zij behoren.

Signalering ligt vooral in handen van gemeenten, lokale zorgpartners en politie. Het is zaak dat op dit overheidsniveau wordt geïnvesteerd in een aanpak die is gericht op vroegtijdige herkenning van uit-huwelijking en het is evenzo belangrijk dat deze aanpak vanuit het Rijk wordt ondersteund. In het algemeen is het van belang dat betrokken gemeenten overleg hebben met het Landelijk Knooppunt Huwelijksdwang, dat gemeenten op casusniveau adviseert over de meest wenselijke aanpak in deze situaties. Het verdient aanbeveling dat dit mechanisme standaard wordt geconsulteerd indien er signalen zijn dat kinderen worden uitgehuwelijkt. Ook verdient het aanbeveling dat wordt aangesloten bij bestaande initiatieven die in de proeftuingemeenten van het programma 'Aanpak uitbuiting Roma-kinderen' zijn en worden ontplooid.⁸¹ Er bestaat geen blauwdruk voor de meest geschikte aanpak, al zal in alle gevallen kunnen worden ingezet op de handhaving van de Leerplichtwet indien kinderen wegblijven van school. Daarnaast is het belangrijk dat uitgehuwelijkte kinderen en de gezinnen waarin zij zich begeven begeleid worden. Ook zal de mate van dwang moeten worden onderzocht waarmee het betrokken huwelijk gepaard ging. In 2013 is de straf waarmee overtreding van artikel 284 Sr – het dwangdelict – wordt bedreigd aangepast, juist om effectiever in te kunnen zetten op de strafrechtelijke handhaving van huwelijksdwang.⁸² Ook dat is een richting waaraan kan worden gedacht bij het tegengaan van uithuwelijking die onder dwang plaats vindt en daartoe worden staten zelfs aangemoedigd in een recent door Nederland geratificeerd verdrag van de Raad van Europa.⁸³ Hetzelfde geldt de strafrechtelijke aanpak van huwelijksconsummatie die door ouders wordt gestimuleerd dan wel bevorderd. Het spreekt voor zich dat criminele uitbuiting die zich rondom huwelijken voordoet ook strafrechtelijk wordt aangepakt.

4.1.6.2 Signalering van criminele uitbuiting

Het tweede knelpunt ziet op de her- en erkenning van zaken van criminele uitbuiting als mensenhandelzaken. In de praktijk wordt een gebrek aan kennis ervaren bij eerstelijns diensten die met criminele uitbuiting in aanraking komen. Niet altijd worden zaken in de sleutel van uitbuiting en mensenhandel geplaatst, maar wordt alleen ingestoken op het opsporen of vervolgen van, doorgaans, het delict diefstal.⁸⁴ Het is belangrijk dat eerstelijns diensten – politie, gemeenten en zorgpartners – in staat worden gesteld signalen van mensenhandel te herkennen. Dat is ook een verplichting die uit de

'[...] Children performing this kind of activities who reached the age of criminal liability are often regarded as criminals, and not identified as potential victims of trafficking' [De Witte en Pehlivan 2015, p. 68]

81 Vanuit het programma zijn in 2014 meerdere gemeentelijke projecten gesubsidieerd die alle vanuit een andere invalshoek de aanpak van uitbuiting van Roma-kinderen benaderen. Eind 2016 stopt het project. Momenteel wordt nagedacht over de borging van de resultaten die in het kader van dit project zijn behaald. Het is belangrijk dat zowel Rijk als gemeenten blijvend aandacht houden voor de problematiek, zodat de in het kader van het programma vergaarde informatie niet verloren gaat.

82 Zie daarover *Nationaal Rapporteur, 2013: p. 127*.

83 Verdrag van de Raad van Europa inzake het voorkomen en bestrijden van geweld tegen vrouwen en huiselijk geweld (Istanbul, 11 mei 2011), *Trb.* 2012, 233.

84 Overigens wordt dit niet alleen in Nederland gesignaleerd. In meerdere rapporten wordt een gebrek aan kennis bij eerstelijns diensten gerapporteerd, waardoor zaken soms onterecht niet als mensenhandelzaak worden behandeld. Zie bijv. Europese Commissie, 2015: p. 47 en 81; Anti-Slavery International, 2014.

EU-richtlijn mensenhandel voortvloeit⁸⁵ en een aanbeveling die in meerdere onderzoeken wordt gedaan.⁸⁶ Het is daarom van belang dat wordt geïnvesteerd in de training van eerstelijns professionals op het herkennen van signalen van mensenhandel.⁸⁷ Gebeurt dat niet, dan bestaat het gevaar dat situaties van criminele uitbuiting ten onrechte niet als mensenhandelzaken worden behandeld, dat signalen van mensenhandel worden gemist en slachtoffers niet de bescherming ontvangen die zij behoeven en waarop zij recht hebben. Het trainen van eerstelijns professionals is geen sinecure. Naast het gebrek aan tijd lijkt soms ook de structuur van de strafrechtspleging niet te zijn ingericht om zaken in een mensenhandeldkader te plaatsen. Zo wordt 'veelvoorkomende criminaliteit' doorgaans via afdoeningsmechanismen afgedaan die voornamelijk op snelheid en efficiëntie zijn gericht (vgl. de 'ZSM-aanpak'⁸⁸). In het geval van criminele uitbuiting geldt echter dat de bescherming van het kind behoort te prevaleren boven een efficiënte en voortvarende wijze van strafrechtspleging. Het verdient aanbeveling dat, indien een signaal van criminele uitbuiting rijst, reeds in de fase van aanhouding contact op wordt genomen met de diensten binnen de eigen organisatie die gespecialiseerd zijn in mensenhandel. Voor de politie zijn dat bijvoorbeeld de gecertificeerde mensenhandelrechercheurs. Bij het OM kan worden gedacht aan de portefeuillehouder mensenhandel die binnen elk arrondissement en binnen het Landelijk en Functioneel Parket is aangesteld. De Nationaal Rapporteur juicht het toe dat momenteel een onderzoek wordt uitgevoerd naar de integrale aanpak van de criminele uitbuiting van kinderen.⁸⁹

4.1.6.3 De rol van het non punishment-beginsel bij criminele uitbuiting

In het verlengde van het tweede ligt het derde knelpunt, dat ziet op de vraag of kinderen moeten worden vervolgd of bestraft voor de strafbare feiten die zij vanuit een mensenhandelcontext moesten plegen.⁹⁰ In het internationaal en Europees recht heeft de onwenselijkheid daarvan geleid tot de totstandkoming van het zogenoemde 'non punishment-beginsel'. Dit beginsel, dat ten aanzien van mensenhandel⁹¹ zowel in het Raad van Europa-Verdrag als de EU-richtlijn is opgenomen, schrijft aan staten voor dat zij mogelijkheden moeten creëren om slachtoffers van mensenhandel die strafbare feiten hebben gepleegd in de mensenhandelsituatie niet te vervolgen en/of bestraffen.⁹²

Hoewel het beginsel strikt genomen niet verplicht tot toepassing ervan, kan daarin wel een sterke aanmoediging voor staten worden gelezen om vervolging en bestraffing zo veel als mogelijk achterwege te laten.⁹³ Helaas is daarvan niet altijd sprake, zoals onder meer al bleek uit de zaak waarin de oom zijn

'In het geval van criminele uitbuiting behoort de bescherming van het kind te prevaleren boven een efficiënte strafrechtspleging, bijvoorbeeld in de vorm van de ZSM-aanpak.'

85 Vgl. art. 18 lid 3 EU-richtlijn mensenhandel: De lidstaten bevorderen regelmatige opleiding voor functionarissen, waaronder eerstelijns politieagenten, die mogelijk in contact komen met slachtoffers en potentiële slachtoffers van mensenhandel; deze opleiding moet hen in staat stellen slachtoffers en potentiële slachtoffers van mensenhandel te herkennen en met hen om te gaan.

86 De Witte en Pehlivan, 2014; Anti Slavery International, 2014.

87 Anti Slavery International, 2014.

88 Zie daarover nader Mijnenarends, 2014.

89 Concept-startnotitie WODC-onderzoek 'Integrale aanpak handel in en criminele uitbuiting van kinderen in Nederland' d.d. 13 oktober 2015.

90 Kinderen zijn in Nederland vanaf hun 12^e jaar strafrechtelijk aansprakelijk.

91 Het non punishment-beginsel is ook opgenomen in art. 14 van de EU-richtlijn 2011/93/EU ter bestrijding van seksueel misbruik en seksuele uitbuiting van kinderen en kinderpornografie.

92 Vgl. art. 26 Raad van Europa-Verdrag en art. 8 EU-richtlijn mensenhandel.

93 De Meijer en Simmelink noemen het non punishment-beginsel een 'contra-indicatie' voor vervolging (De Meijer en Simmelink, 2014: p. 242).

neefjes had aangezet tot het plegen van een woninginbraak.⁹⁴ Het is niet wenselijk dat kinderen worden vervolgd en bestraft voor de strafbare feiten die zij vanuit een mensenhandelsituatie moesten plegen. Dit geldt zowel voor kinderen die deel uitmaken van een in Nederland woonachtige familie als van een mobiele Roma-gemeenschap. Vervolg en bestraffing moet dan ook zoveel als mogelijk worden voorkomen en gelden als *ultimum remedium*. De Nationaal Rapporteur bereiken evenwel signalen dat dit niet altijd het geval is. In de eerste plaats omdat kinderen niet als slachtoffers van mensenhandel worden herkend, zoals in het voorbeeld hierboven. Ook komt het voor dat kinderen worden vervolgd vanuit de overtuiging dat niet-vervolg een verkeerd signaal aan ouders of andere familie afgeeft, namelijk dat het inzetten van kinderen voor het plegen van strafbare feiten zonder gevolgen blijft. Wat er ook zij van deze overwegingen, belangrijk is steeds te realiseren vanuit welke achtergrond de strafbare feiten zijn begaan en welke gevolgen een veroordeling met zich brengt voor het betreffende kind (denk aan psychische problematiek, maar bijvoorbeeld ook aan de maatschappelijke gevolgen van het hebben van een strafblad). Ook moet de vraag worden gesteld of geen beter passende, alternatieve wegen openstaan dan het activeren van het strafrecht. Zo lijkt voor het afschrikken van uitbuiters hun eigen bestraffing een effectievere manier dan het straffen van degenen die zij hebben uitgebuit. Ook behoeft het geen betoog dat een benadering via de jeugdzorg voor kinderen een betere uitwerking zal hebben dan een strafrechtelijk traject, dat zeker voor jonge kinderen ingrijpend kan zijn. Hoewel het non punishment-beginsel de laatste jaren een stevigere plek heeft gekregen in het strafvorderlijk beleid⁹⁵, is blijvende aandacht hiervoor van belang, zowel in de opsporings- als vervolgingsketen. Zo bereiken de Nationaal Rapporteur signalen dat het beginsel niet altijd uniform wordt uitgelegd, zodat gelijksoortige situaties anders worden beoordeeld. Het verdient aanbeveling dat binnen de strafrechtsketen wordt gewerkt aan nadere uniformering op dit punt, bijvoorbeeld door in het beleid meer aandacht te schenken aan de uitleg die aan het beginsel moet worden gegeven en de situaties waarop het beginsel van toepassing is.

4.1.6.4 De bescherming van slachtoffers van criminele uitbuiting

Het vierde knelpunt ziet op de vraag hoe kinderen die slachtoffer zijn van uitbuiting het beste kunnen worden beschermd. Heeft terugplaatsing in een gezin waarin zich mogelijk de uitbuitende bevindt de voorkeur, indachtig het risico op revictimisatie? Dat lijkt in de eerste plaats niet wenselijk, maar de familiale context waarin de strafbare feiten zich hebben voorgedaan, bemoeilijkt in deze situaties wel het vinden van een geschikte oplossing. Een pasklaar antwoord lijkt niet te bestaan. Uiteindelijk komt het aan op een *case-by-case*-benadering, waarbij steeds wordt bezien welke maatregelen in het concrete geval in het belang van het kind het meest geëigend zijn. In sommige gevallen zal zijn vereist dat een kindbeschermingsmaatregel wordt genomen, in andere gevallen niet. Hoewel het dus lastig is algemene uitgangspunten te formuleren, is het in alle gevallen gewenst jeugdzorg of de Raad voor de Kinderbescherming in te schakelen. Bovendien zal altijd overleg dienen plaats te vinden met de betrokken leerplichtambtenaar, zodat kan worden nagegaan of het kind op een school staat ingeschreven en zo ja, of de school ook daadwerkelijk wordt bezocht.⁹⁶ Ook zullen gemeenten met elkaar *best practices* over deze complexe casuïstiek dienen te delen, om de aanpak te vergemakkelijken. Dat kan bijvoorbeeld via het programma 'Aanpak uitbuiting Roma-kinderen', waarbij meerdere gemeenten zijn aangesloten. Het is belangrijk

94 De Witte en Pehlivan, 2014: p. 56.

95 Vgl. de opneming van een verwijzing naar het non punishment-beginsel in de Aanwijzing gebruik sepotgronden. OM Aanwijzing gebruik sepotgronden, *Starr*. 2014, 23614.

96 Zie ook de beschreven aanpak in Den Bosch in het onderzoek van De Witte en Pehlivan, 2014.

dat, ook na beëindiging van dit programma eind 2016, een kennispunt voor deze problematiek blijft bestaan. Zowel de betrokkenheid van het Rijk als gemeenten zijn voor de blijvende agendering van de problematiek onontbeerlijk.

4.1.6.5 Kinderen die deel uitmaken van mobiele groepen

Als kinderen afkomstig zijn uit een mobiele, door Europa rondtrekkende groep wordt de bescherming bemoeilijkt. Signalen uit de praktijk wijzen erop dat het voornaamste probleem in dit verband het vaststellen van de identiteit is – zowel van het kind als van degene die zegt de ouder of voogd te zijn. Ook bestaat het gevaar dat niet gewerkt kan worden aan een structurele aanpak, omdat het lastig is zicht te houden op de plek waar de mobiele groepen zich bevinden. Het komt voor dat een gesignaleerd kind dat van een mobiele groep deel uitmaakt na aangehouden en heengezonden te zijn niet meer wordt gezien omdat de groep zich heeft verplaatst. Bij alle beslissingen die over deze kinderen worden genomen is het van belang dat met deze bijzondere context rekening wordt gehouden. Bij de afweging of een kindbeschermingsmaatregel moet worden aangevraagd of genomen kan bijvoorbeeld expliciet het mobiele karakter van de groep worden verdisconteerd. Ook verdient het aanbeveling een kind alleen dan terug te plaatsen indien in voldoende mate is komen vast te staan dat het familiaal is gerelateerd aan leden van de groep.

4.1.7 Concrete stappen

De verkenning van de kwetsbaarheid van kinderen die deel uitmaken van Roma-gemeenschappen heeft een zorgwekkend beeld opgeleverd. Zo zijn de afgelopen jaren enkele zaken bekend geworden waarin kinderen door familie werden aangezet om te stelen op straat, een vorm van criminele uitbuiting en dus mensenhandel. Ook is te zien geweest dat Roma-kinderen door uiteenlopende oorzaken kwetsbaar zijn voor mensenhandel (armoede, schoolverzuim). Daarnaast is gebleken dat een link bestaat tussen mensenhandel en seksueel geweld tegen kinderen enerzijds en gearrangeerde kindhuwelijken anderzijds. Ook is bij de bespreking duidelijk geworden dat nog weinig met strafrechtelijke middelen op de bestrijding hiervan wordt ingezet. Nu genoeg aanwijzingen bestaan voor het aannemen van de kwetsbaarheid van kinderen die zich in een Roma-gemeenschap bevinden en bovendien duidelijk is geworden dat zij ook daadwerkelijk slachtoffer worden van mensenhandel, resulteert de verkenning van deze groep in een indeling in de categorie 'Concrete stappen'. Hierboven is al duidelijk geworden aan welke stappen in dit verband valt te denken. In Hoofdstuk 6 wordt hier nog meer aandacht aan besteed.

4.2 Illegaal in Nederland verblijvende kinderen die binnen familieverband moeten werken

4.2.1 Kwetsbaarheid van illegaal in Nederland verblijvende kinderen

Illegaal in Nederland verblijvende minderjarigen zijn per definitie kwetsbaar voor mensenhandel. Dat betekent niet dat deze kwetsbaarheid voor elke minderjarige even groot is. Zo kunnen er ook minderjarigen zijn die in een relatief veilige sociale omgeving terecht komen, bijvoorbeeld omdat zij zijn opgevangen door familieleden die ook in Nederland, legaal dan wel illegaal, verblijven. Hoewel families in veel kinderlevens juist een protectieve rol spelen, is dat in sommige gevallen helaas anders. Als specifieke kwetsbare groep minderjarigen wijst de Europese Commissie in een al eerder aangehaalde studie kinderen aan die onderworpen zijn aan een door hun familie georganiseerd ‘migratieproject’. Het hoeft daarbij niet steeds te gaan om eigen familie. Ook kan het gaan om kinderen die worden opgenomen binnen andere families, die – met het verstrijken van de tijd – eigenlijk van een nieuwe familie deel gaan uitmaken (*extended family*). Naast de in de illegale status gelegen kwetsbaarheid van deze kinderen gaat het ook vaak om kwetsbaarheid die met deze status samenhangt. Kinderen die illegaal in Nederland verblijven, zullen doorgaans de taal niet spreken en zijn daardoor niet of in veel mindere mate bij machte om te aarden in de Nederlandse samenleving. De gesloten setting waarin zij verblijven – binnen families – maakt bovendien dat lastig zicht op hen te krijgen is en dikwijls zullen deze kinderen weinig in contact komen met de maatschappij, laat staan Nederlandse instanties.

De laatste jaren zijn enkele zaken bekend geworden waarin illegaal in Nederland verblijvende kinderen jarenlang in familieverband moesten werken. Het ging dan zowel om werk dat voor eigen of andere families moest worden verricht. Kinderen die worden gedwongen te werken, gaan niet naar school en blijven vaak gespeend van enig contact met de Nederlandse samenleving. Naar buiten treden zal daardoor extra lastig zijn, wordt bemoeilijkt door de illegale status en kan door uitbuiters effectief worden voorkomen door de status van het kind als chantagemiddel te gebruiken; ‘als je aangifte doet, zal je worden opgepakt’. Daar komt nog eens bij dat de kinderen die moeten werken voor familie zich per definitie in een gezagsrelatie bevinden. Het overwicht van ouders of andere familieleden is per definitie gegeven vanwege hun relatie tot hun minderjarige familieleden. In dit verband kan ook makkelijk geredigd worden dat het niet goed uitvoeren van de werkzaamheden, of het stoppen daarmee, de familie te schande maakt.⁹⁷ Het is niet moeilijk voorstelbaar dat dit een effectief mechanisme is om kinderen in hun afhankelijke positie te houden.

4.2.2 Aard en omvang van de problematiek

Tot dusver is weinig onderzoek gedaan naar illegaal in Nederland verblijvende kinderen die binnen families worden uitgebuit. Vanwege de verborgen aard van dit fenomeen is het lastig in kaart te brengen hoe groot dit probleem is. Ook ontbreekt het aan onderzoek naar de oorzaken van de uitbuiting van kinderen binnen families en evenmin is onderzoek gedaan naar de motieven van uitbuiters en de mechanismen die zij aanwenden om kinderen in een afhankelijkheidssituatie te houden. In 2013 stippen Kaandorp en Blaak het werk door kinderen in huishoudens van families kort aan.⁹⁸ Daarin wordt een casus genoemd van een Oegandees meisje dat door een hier gevestigde diplomate naar Nederland wordt gehaald om het huishouden te doen en zich bovendien te ontfemen over de zorg voor de kinderen van de diplomate. De onderzoekers wijzen erop dat de uitbuiting van kinderen in het huishouden zich voor-

97 Zie bijvoorbeeld Rb. Amsterdam 3 december 2013, ECLI:NL:RBAMS:2013:8461.

98 Kaandorp en Blaak, 2013: p. 32.

namelijk lijkt voor te doen binnen families, waarbij vaak vooral de nichtjes en dochters worden ingezet. De betreffende werkzaamheden zijn schoonmaken, de zorg voor de in het huishouden aanwezige kinderen, het doen van boodschappen en het fungeren als tolk voor de meerderjarige familieleden. Kaandorp en Blaak signaleren dat het huishoudelijk werk door kinderen in sommige gevallen een tegenprestatie lijkt te zijn voor het opnemen van een buitenlands kind in een in Nederland gevestigd gezin.⁹⁹

4.2.3 Casus in Nederland

Zoals hierboven al bleek, is het lastig om uitspraken te doen over de aard en omvang van de problematiek. De informatie die bekend is, is vooral anekdotisch van aard. Tegelijk zijn door de rechter in recente jaren verschillende zaken behandeld waarin verdachte personen werden vervolgd voor mensenhandel voor het jarenlang laten werken van kinderen binnen families. In het navolgende worden deze casus behandeld.

4.2.3.1 Casus 1: Uitbuiting in het huishouden¹⁰⁰

In een recente zaak die werd behandeld door de Rechtbank Den Haag ging het om een meisje dat vermoedelijk zes of zeven jaar¹⁰¹ was toen zij door verdachte van Marokko¹⁰² naar Nederland werd gehaald. Verdachte had in Marokko contact gehad met haar vader, die toestemming had gegeven haar naar Nederland mee te nemen om voor verdachte huishoudelijke werkzaamheden te verrichten en bovendien te zorgen voor diens gehandicapte dochter. Volgens de verklaring van het meisje zelf is zij door haar vader aan verdachte 'verkocht'. De verdachte heeft het meisje in zijn huis in Nederland opgenomen. Daar heeft het meisje ruim zeven jaar huishoudelijke taken moeten verrichten en nam zij de volledige zorg voor de gehandicapte dochter op zich. Zij moest elke dag om 07.00 uur opstaan en de gehandicapte dochter helpen met opstaan, douchen en aankleden. Bovendien werd zij verplicht elke dag het huis schoon te maken. In haar bewegingsvrijheid werd het meisje bovendien beperkt; zo mocht zij uitsluitend in de keuken staan. Ook werd haar gezegd dat als zij buiten politie tegenkwam zij zou worden teruggestuurd naar het land van herkomst. In de periode van ruim zeven jaar heeft het meisje nimmer een vergoeding voor haar werkzaamheden ontvangen. Tevens is zij nooit naar school geweest en werd haar elke vorm van medische zorg onthouden. Zij kwam zo nu en dan wel met dokters in contact, maar dan was het om de gehandicapte dochter van de verdachte te ondersteunen. In 2012, als het meisje zeventien jaar is, besluit zij weg te lopen bij de familie. Kort daarna doet zij aangifte bij de politie. De verdachte wordt veroordeeld tot een gevangenisstraf van 24 maanden onvoorwaardelijk. Ook krijgt hij een contactverbod opgelegd; voor een periode van twee jaar mag hij niet in contact treden met het meisje en/of haar gezin.

'Door zijn handelswijze heeft verdachte slachtoffer een vrije en onbezonnen jeugd ontnomen'
[Rechter in de strafmotivering in de Haagse Assepoester-zaak].

99 Kaandorp en Blaak, 2013: p. 32.

100 Rb. Den Haag 26 februari 2016, ECLI:NL:RBDHA:2016:1968.

101 Uit het vonnis wordt niet duidelijk wanneer verdachte het slachtoffer precies naar Nederland heeft meegenomen. Uitgaande van de verklaring van het slachtoffer – dat zij op dat moment zes of zeven jaar oud was – is dat in 2001 of 2002 geweest. De tenlastegelegde periode bestrijkt slechts de mensenhandel per 1 januari 2005, de datum waarop ook uitbuiting *buiten* de seksindustrie in Nederland als mensenhandel werd strafbaar gesteld in art. 273a (oud) Sr.

102 Schriftelijke informatie van het Openbaar Ministerie d.d. 7 maart 2016.

4.3.3.2 Casus 2: Uitbuiting nichtje door oom en tante¹⁰³

In deze zaak gaat het om een Turks meisje dat in 2000 op ongeveer tienjarige leeftijd naar Nederland wordt meegenomen door haar tante. Eerder was het meisje door haar vader mishandeld, omdat hij haar mede verantwoordelijk hield voor het door haar moeder gepleegde overspel. Eenmaal in Nederland gaat het meisje bij haar oom, die met zijn gezin al langer in Nederland gevestigd is, inwonen. Voor het meisje wordt nooit een verblijfsvergunning aangevraagd. Ook gaat zij niet naar school, noch ontvangt ze medische zorg. Vanaf dertienjarige leeftijd wordt het meisje geacht huishoudelijk werk te verrichten en voor de kinderen van het gezin te zorgen. De rechtbank stelt vast dat zij in totaal voor een periode van zeven jaar dit werk heeft moeten doen. In de strafmotivering overweegt de rechtbank dan ook dat de oom schade heeft toegebracht aan de geestelijke integriteit van zijn nichtje en 'het persoonlijk gemak van hem en zijn vrouw boven die integriteit gesteld. Door zijn handelswijze heeft verdachte slachtoffer een vrije en onbezonnen jeugd ontnomen'. De oom krijgt een onvoorwaardelijke gevangenisstraf opgelegd van twaalf maanden. Ook legt de rechter de man een twee jaar durend verbod op om contact met zijn nichtje op te nemen.

4.2.3.3 Casus 3: Uitbuiting neefje door ooms¹⁰⁴

Een Turkse man die in Nederland woonachtig is besluit, als hij in Turkije is, zijn neefje mee te nemen naar Nederland. Het veertienjarige neefje wordt medegedeeld dat hem in Nederland een betere toekomst te wachten staat. Als hij aankomt in Nederland wordt het neefje door zijn oom al snel tewerkgesteld in diens stoffenwinkel in de Amsterdamse Dapperbuurt. Daar werkt hij doorgaans zes dagen per week, zo'n negen à tien uur per dag. De werkzaamheden die het neefje verricht, bestaan uit het sjouwen van stoffrollen, het in- en uitladen van vrachtwagens met stof en het helpen van de oom en zijn broer, een andere oom, in de stoffenwinkel. Het neefje is uiteindelijk meer dan acht jaar werkzaam in de winkel van de ooms. Al die tijd verblijft het neefje illegaal in Nederland en gaat hij niet naar school. Zijn verblijfplaats wisselt; soms slaapt hij bij zijn ooms, maar ook verblijft hij geregeld bij zijn opa en oma, die ook in Nederland wonen. De rechtbank veroordeelt de ooms tot een onvoorwaardelijke gevangenisstraf van respectievelijk 22 en 32 maanden.

4.2.4 Knelpunten

Hierboven zijn drie casus besproken waarin kinderen binnen families in Nederland jarenlang zijn uitgebuit. In elk van deze zaken is het kind naar Nederland gesmokkeld; werd voor het kind ten tijde van het verblijf in Nederland nooit een vergunning aangevraagd; en ging het kind nooit naar school of werd het onthouden van medische zorg. Bovendien ging het in alle drie de zaken om zwaar werk dat voor een langdurige periode moest worden verricht (de periodes lopen uiteen van zeven tot ruim acht jaar). Het ging daarbij steeds om zeer vormende jaren in het leven van mensen, namelijk de periode tussen het tiende en achttiende jaar. In de besproken casus was het kind steeds afkomstig uit hetzelfde land als de ouders, in twee zaken ging het om directe familie.

Zoals uit bovenstaande opsomming blijkt, zijn er duidelijke parallellen waar te nemen in de besproken casus. Als de zaken worden overzien, dringt het beeld zich op van kinderen die continu in een werksituatie worden gehouden en te pas en te onpas beschikbaar moeten zijn om aan de wensen van de betrokken familie te voldoen. Een oplossing voor deze situaties, die zich grotendeels aan het zicht van

103 Rb. Den Haag 30 januari 2015, ECLI:NL:RBDHA:2015:996.

104 Rb. Amsterdam 3 december 2013, ECLI:NL:RBAMS:2013:8461.

de samenleving onttrekken, is uiteraard niet direct voorhanden. Enkele observaties verdienen het wel gevolgd te worden door concrete stappen.

Ten eerste, illegaal in Nederland verblijvende kinderen die werkzaamheden verrichten binnen huishoudens zijn doorgaans onttrokken aan het zicht van de samenleving. In deze gevallen kan elk moment dat een kind in aanraking komt met die samenleving van doorslaggevend belang zijn. Tijdens deze contactmomenten bestaat immers de kans dat de situatie waarin een kind zich bevindt wordt gezien, waarna melding kan worden gemaakt, bijvoorbeeld bij de politie, gemeente of Stichting M (Meld Misdaad Anoniem). Enkele, aan casus 1 ontleende voorbeelden kunnen verduidelijken waar en op welke manier in deze contexten contactmomenten kunnen ontstaan.

Contactmomenten in casus 1

De verdachte had de beschikking over een **thuiszorgmedewerkster** die voor langere periode één dag in de week werkzaam was in het huishouden van de verdachte. Daarin nam zij onder meer waar dat het meisje ‘alles deed’ voor de gehandicapte dochter. Ook merkte zij dat het meisje door verdachte op commanderende toon werd toegesproken en kreeg zij vaak de indruk dat het meisje al het hele huis had schoongemaakt. De thuiszorgmedewerkster wist ook dat het meisje de gehandicapte dochter assisteerde als zij naar de **dokter** moest.

Een **kapper** die verschillende keren haren moest knippen in het huishouden, verklaart dat het meisje altijd bezig was om het huis mooi te houden.

De **complexbeheerder** van het huis waarin verdachte woonde, verklaart dat het meisje ‘alleen maar aan het schoonmaken’ was en dat zij nooit alleen naar buiten ging. Hij had het gevoel dat het meisje door de verdachte als ‘slaaf’ werd gebruikt.

Verschillende **buurtbewoners** viel het op dat het meisje altijd aan het werk was. Ze kwam nooit alleen buiten en verzorgde vaak de gehandicapte dochter. Eén van de buurtbewoners had de indruk dat het meisje een ‘veredelde huishoudelijke hulp’ was. Hij twijfelde eraan of het meisje vrijwillig in het huis verbleef.

Uit casus 1 blijkt dat er meerdere momenten zijn geweest waarop verschillende personen melding hadden kunnen maken van de situatie waarin het meisje zich bevond. Contactmomenten zijn voor de signalering van mogelijke slachtoffers van mensenhandel essentieel, temeer als de mensenhandel plaatsvindt in gesloten settings als huishoudens. Voor het signaleren van (mogelijke) mensenhandel en het stimuleren van het melden daarvan, is kennis over mensenhandel bij het algemeen publiek van groot belang. Daarnaast is het ook zaak dat enkele professionals in het bijzonder worden voorgelicht over de wijze waarop zij mensenhandel kunnen herkennen. Dat geldt bijvoorbeeld voor medische professionals zoals huis- of tandartsen.¹⁰⁵ Deze contactmomenten zijn zeer waardevol omdat hierdoor de kans wordt gecreëerd meer inzicht te verschaffen in de situatie waarin deze kinderen zich bevinden en melding te maken. Recent zijn er initiatieven ontplooid om medische professionals behulpzaam te zijn bij het

105 Hoewel in casus 1 te zien is geweest dat het meisje medische zorg werd onthouden, is het aannemelijk dat, indien acute zorg vereist is, ook verborgen slachtoffers in aanraking komen met medische professionals.

herkennen van slachtoffers van mensenhandel, bijvoorbeeld door de Belgische organisatie Payoke.¹⁰⁶ Het is ook voor Nederland van belang in te zetten op de kennisvermeerdering over mensenhandel binnen de medische beroepsgroep, om zodoende de kans te vergroten dat mogelijke situaties van mensenhandel worden gezien en gemeld.

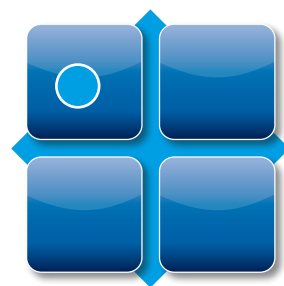
Een tweede observatie ziet op het wetenschappelijk en beleidsmatig onderzoek naar de groep illegaal in Nederland verblijvende kinderen die binnen families moeten werken. Zoals hierboven al werd opgemerkt bestaat geen zicht op de aard en omvang van deze groep kinderen. Het is belangrijk dat deze groep beter in kaart wordt gebracht. Zoals al te zien geweest is, werden in de besproken casus, alle ter zitting behandeld in de jaren 2013-2016, kinderen in hun vormende jaren essentiële rechten onthouden.

4.2.5 Concrete stappen

Zoals uit het voorgaande al is gebleken, zijn kinderen die illegaal in Nederland verblijven per definitie en in het bijzonder kwetsbaar voor mensenhandel. Uit de besproken casuïstiek blijkt voorts dat van deze kinderen misbruik wordt gemaakt, misbruik die kan uitmonden in een situatie van mensenhandel. In de besproken zaken zijn illegaal in Nederland verblijvende kinderen jaren achtereen uitgebuit en werden een normale jeugd en ontwikkeling onthouden. Vanwege de bevindingen wordt deze groep ingedeeld in de categorie 'Concrete stappen'. Die bestaan er vooral in dat de kennisvermeerdering over mensenhandel onder het algemeen publiek, maar in het bijzonder bij professionals zoals huis- en tandartsen, prioriteit moet krijgen. Ook is het noodzakelijk dat door middel van onderzoek meer inzicht wordt verkregen in de aard en omvang van deze groep kinderen in Nederland.

¹⁰⁶ Payoke heeft een handreiking ontwikkeld voor medische professionals waarin wordt ingegaan op de vraag hoe medische professionals mensenhandel kunnen herkennen en wat moet worden gedaan in het geval zij in aanraking komen met een mogelijk slachtoffer van mensenhandel. Zie voor de handreiking: [www.payoke.be/websites/52/uploads/file/Guide For Practitioners.pdf](http://www.payoke.be/websites/52/uploads/file/Guide%20For%20Practitioners.pdf), geraadpleegd op 2 maart 2016.

Kinderarbeid is wereldwijd verboden, maar komt desondanks op grote schaal voor. De Nederlandse overheid en het bedrijfsleven hebben een verplichting om kinderarbeid in hun productieketens te voorkomen. Het normatieve kader daaromtrent kenmerkt zich nu door haar niet-verplichtend karakter; vrijwillig wordt ervoor gekozen om aan bepaalde regelsystemen deel te nemen, zonder dat handhaving op voldoende schaal voorkomt en effectief kan zijn. Een meer verplichtend stelsel lijkt te worden voorgeschreven in verschillende internationale verdragen en een richtlijn die over mensenhandel tot stand zijn gekomen. Kinderarbeid, en de aanpak ervan, moeten meer vanuit dit mensenhandelperspectief benaderd worden, zodat de verplichting om kinderarbeid te voorkomen minder vrijblijvend wordt voor Nederlandse bedrijven en overheid. Op basis van deze verkenning is deze groep in de categorie 'Concrete stappen' ingedeeld.

5.1 Inleiding

Ondanks een aanmerkelijke daling van het aantal kinderen dat werkt, komt kinderarbeid in 2016 nog steeds veel voor. Uit een rapport van de Internationale Arbeidsorganisatie (IAO) blijkt dat 168 miljoen kinderen wereldwijd kinderarbeid verrichten, waarvan er 85 miljoen gevaarlijk werk moeten doen.¹ Het aanpakken van kinderarbeid vergt een alomvattende aanpak, die bovendien gericht is op de ‘root causes’ die daaraan ten grondslag liggen – zoals armoede, werkloosheid en het ontbreken van een goed functionerend onderwijsstelsel (structurele kwetsbaarheid). Ook is het van belang dat degenen die kinderarbeid laten verrichten vervolgd worden. Maar naast de aanpak in de landen waar de kinderarbeid plaats heeft, is het ook essentieel maatregelen te nemen in de landen waarin de met kinderarbeid vervaardigde producten worden afgenomen. De Nederlandse economie is in sterke mate afhankelijk van het buitenland.² Een goed (en willekeurig) voorbeeld is speelgoed; 75 procent van het speelgoed dat in Nederland wordt verkocht is geproduceerd in China. Natuurlijk is niet al het speelgoed vervaardigd door kinderen, maar China is wel één van de landen waar het grootste risico op kinderarbeid bestaat.³

‘Child labor and poverty are inevitably bound together and if you continue to use the labor of children as the treatment for the social disease of poverty, you will have both poverty and child labor to the end of time’ [Grace Abbott].

5.2 Kinderarbeid is een vorm van uitbuiting en mensenhandel

Kinderarbeid komt in vele verschijningsvormen en contexten voor. Het is zelfs zo dat kinderarbeid niet altijd als een negatief gegeven wordt opgevat. Arbeid uitgevoerd door kinderen welke de schoolgang niet beïnvloedt, niet schadelijk is voor de gezondheid en bovendien bijdraagt aan de persoonlijke ontwikkeling, wordt zelfs als positief beschouwd.⁴ Indien daarvan echter geen sprake is, zijn de gevolgen van kinderarbeid zonder uitzondering zeer schadelijk; kinderen blijven gespeend van educatie, wordt het werken aan hun eigen ontplooiing onthouden en daarmee ook de kansen op een betere toekomst. Ook wordt met kinderarbeid goedkope arbeid, en dus een markt met lage prijzen, in stand gehouden. In een belangrijke Conventie van de IAO zijn de ‘ergste vormen van kinderarbeid’ opgenomen.⁵ Omdat het hier gaat om de meest urgente problemen rondom kinderarbeid zijn in de Conventie vergaande verplichtingen voor staten opgenomen. Eén van de ‘ergste vormen van kinderarbeid’ is de kinderarbeid die gelijkstaat aan vormen van slavernij, waaronder in de Conventie ook de handel in kinderen wordt verstaan en gedwongen of verplichte arbeid. Dat zijn vormen van uitbuiting, en dus mensenhandel.

‘The term “child labour” is often defined as work that deprives children of their childhood, their potential and their dignity, and that is harmful to physical and mental development’ [Internationale Arbeidsorganisatie]

1 Diallo et al. 2012: p. vii.

2 SER, 2014.

3 Hendriksen en Tholen, 2014: p. 73.

4 Diallo et al. 2012: p. 19.

5 Verdrag van de Internationale Arbeidsorganisatie betreffende de ergste vormen van kinderarbeid, Nr. 182 (Genève, 17 juni 1999), *Trb.* 2000, 52.

5.3 Kinderen kwetsbaar voor mensenhandel in het buitenland

De 168 miljoen kinderen die op basis van onderzoek van de IAO wereldwijd kinderarbeid verrichten, vormen bijna 11 procent van het totaal aantal kinderen op aarde.⁶ Kinderen zijn niet alleen gewild omdat zij goedkoper zijn dan volwassenen, maar ook vanwege het feit dat zij minder mondig zijn en daardoor gemakkelijker aangestuurd kunnen worden.⁷ Er zijn diverse institutionele factoren aan te wijzen die kinderen kwetsbaar maken om te worden ingezet als arbeider. Uit een rapport van Unicef⁸ komt bijvoorbeeld naar voren dat een hoge mate van armoede een belangrijke factor is in het verklaren van kinderarbeid. De invulling van het begrip 'kind' is een tweede factor die benoemd wordt in het rapport. Zo worden in sommige landen kinderen vanuit een cultureel perspectief al eerder als volwassenen bestempeld, waardoor vanuit de gemeenschap gerechtvaardigd wordt dat zij ook kunnen deelnemen aan het arbeidsproces. Een derde factor die Unicef noemt, is de toegang tot onderwijs. Met name in arme landen waar onderwijs relatief duur is, wordt er veelal voor gekozen om kinderen niet naar school te sturen, zodat de kosten van het onderwijs worden bespaard en het kind kan bijdragen aan het familieinkomen.

Hoewel kinderarbeid in veel meer landen en gebieden plaatsvindt⁹, is er in deze paragraaf voor gekozen om drie locaties uit verschillende werelddelen te belichten waarin kinderarbeid op grote schaal voorkomt. Tevens zijn deze landen geselecteerd, omdat de kinderuitbuiting plaatsvindt in drie verschillende sectoren en Nederlandse bedrijven in alle drie de landen actief zijn. Dit betekent uiteraard niet dat bedrijven die in een van deze landen handel drijven zich schuldig maken aan kinderarbeid, maar wel dat zij extra waakzaam moeten zijn in hun opereren.

Eén van de landen waar kinderarbeid zeer veel voorkomt, is Bangladesh. Uit een rapport van Unicef blijkt dat in Bangladesh ruim vijf miljoen kinderen werkzaam zijn.¹⁰ In een onderzoek van de *International Trade Union Confederation* wordt zelfs gesteld dat er zeven miljoen kinderen in Bangladesh werken, waarvan er 1,3 miljoen zijn 'engaged in the worst forms of child labour'.¹¹ Eén van de sectoren waar veel kinderen werkzaam zijn, is de textiel- en kledingsector.¹² De Bengaalse textiel- en kledingsector is één van de grootste ter wereld en vormt ongeveer 80% van het Bruto Nationaal Product.¹³ In totaal zijn er ongeveer vier miljoen mensen werkzaam in deze industrie, maar het is onduidelijk hoeveel procent hiervan minderjarig is. Na de instorting van het Rana Plaza, een acht verdiepingen tellend gebouw waar op massale schaal kleding werd gemaakt voor westerse bedrijven en waarbij ruim 1.100 personen om het leven kwamen, ontstond veel internationale aandacht voor de werkomstandigheden in Bangladesh. Ondanks dat weldegelijk verbeteringen zijn doorgevoerd, bevinden veel werknemers zich nu nog steeds in een

6 Meer dan de helft hiervan verricht werk onder gevaarlijke omstandigheden (ILO, 2013: p. vii).

7 Moulds, 'Child Labour in the Fashion Supply Chain. Where, Why and What can be Done', *The Guardian*, beschikbaar op <http://labs.theguardian.com/unicef-child-labour/>, geraadpleegd op 8 december 2015.

8 Unicef, 2007: p. 7.

9 Vgl. alleen al de recente berichtgeving over gedwongen arbeid op koffieplantages. Hodal, 2 maart 2016, 'Nestlé Admits Slave Labour Risk on Brazil Coffee Plantations', *The Guardian*, beschikbaar op http://www.theguardian.com/global-development/2016/mar/02/nestle-admits-slave-labour-risk-on-brazil-coffee-plantations?CMP=share_btn_link, geraadpleegd op 7 maart 2016.

10 Unicef, 2011: p. 28.

11 International Trade Union Confederation, 2012, 'International Recognized Core Labour Standards in Bangladesh', p. 1, beschikbaar op: <http://www.ituc-csi.org/IMG/pdf/bangladesh-final.pdf>, geraadpleegd op 8 december 2015.

12 SOMO, 2014: p.1.

13 TU Delft en Fair Wear Foundation, 2013: p. 6.

zeer kwetsbare positie.¹⁴ Een tweede moeilijkheid is dat het proces van kinderarbeid in veel gevallen al voor het productieproces in Bangladesh aanvangt. Zo wordt de katoen bijvoorbeeld veelal in Oezbekistan geplukt, wordt de katoen vervolgens in India tot textiel gesponnen en wordt er pas in Bangladesh een kledingstuk van gemaakt.¹⁵

Een tweede regio waarin kinderarbeid in toenemende mate plaatsvindt, is West- en Centraal Afrika. Volgens schattingen van Unicef¹⁶ werkt een derde van het aantal kinderen in deze regio voltijd. Dit kan zowel betaald als onbetaald zijn. Eén van de sectoren waar relatief veel kinderarbeid voorkomt, is de cacao-industrie. Volgens een recent onderzoek werken er naar schatting ruim twee miljoen kinderen als ‘child laborer’ op cacaoplantages in Ivoorkust en Ghana, een toename van 360.000 ten opzichte van 2009.¹⁷ Volgens de onderzoekers is ruim 64% van de arbeiders op de cacaoplantages in Ivoorkust minderjarig. In Ghana zou dat 14% zijn. Een groot deel daarvan werkt daarbij onder gevaarlijke omstandigheden. Deze cijfers zouden ook voor Nederland zorgwekkend moeten zijn. Nederland is namelijk de grootste importeur van cacao bonen ter wereld¹⁸ en veel van de bonen komen uit Ivoorkust en Ghana. Volgens een rapport van KidsRights en de Universiteit Leiden¹⁹ komt meer dan 95% van de cacao bonen die Nederland importeert uit West-Afrika, waarvan het merendeel uit de twee eerder genoemde landen.

Een laatst genoemde sector waarin veel kinderarbeid plaatsvindt, is de mijnbouw. Zo zijn er naar schatting wereldwijd één miljoen kinderen werkzaam in goudmijnen.²⁰ Met name de bedrijven die werkzaam zijn in de sectoren metaal en elektronica lopen een verhoogd risico om hier mee te maken te krijgen.²¹ Een land waar relatief veel kinderarbeid binnen de mijnsector voorkomt, is Peru, een land dat één van de grootste goudproducenten ter wereld is.²² Uit onderzoek van Stichting Onderzoek Multinationale Ondernemingen komt naar voren dat ongeveer 50.000 kinderen werkzaam zouden zijn in de goudmijnen die het land telt, een industrie die in totaal tussen de 100.000 en 500.000 medewerkers telt.²³ Tevens zijn er berichten dat kinderen cocaïne toegediend zouden krijgen, zodat ze langer door kunnen werken en hun hongergevoel wordt weggenomen.²⁴

14 Van Straaten, 24 april -2014, ‘Ook na de ramp mag kleding niets kosten’, NRC, beschikbaar op <http://www.nrcreader.nl/artikel/5230/ook-na-de-ramp-mag-kleding-niks-kosten>, geraadpleegd op 8 december 2015; Owen, 18 maart 2015, ‘Bangladeshi Factory Collapse. Clothing Companies Fail to Pay into Rana Plaza Fund that Provides Compensation for Victims of 2013 disaster’, *Independent*, beschikbaar op <http://www.independent.co.uk/news/world/asia/bangladeshi-factory-collapse-clothing-companies-fail-to-pay-into-rana-plaza-fund-that-provides-10187129.html>, geraadpleegd op 8 december 2015.

15 Moulds, ‘Child Labour in the Fashion Supply Chain. Where, Why and What can be Done’, *The Guardian*, beschikbaar op <http://labs.theguardian.com/unicef-child-labour/>, geraadpleegd op 8 december 2015; SOMO 2014b; Bureau of International Labor affairs, 2014.

16 Thorsen, 2012: p. 2.

17 Tulane University, 2015: p.4. Dezelfde cijfers worden gevonden door Thorsen, 2012: p. 3.

18 Hendriksen et al. 2014: p. 157.

19 KidsRight en Universiteit Leiden, 2014: p. 15.

20 Hendriksen en Tholen, 2014: p. 75.

21 Ibid: p. 19. Zie ook Amnesty, 2016.

22 SOMO, 2015: p. 64.

23 Ibid: p. 25 en 98.

24 Ibid: p. 19.

5.4 Kinderarbeid en ketenverantwoordelijkheid voor bedrijven die in Nederland zijn gevestigd

Kinderarbeid lijkt iets van ver weg, maar de verwevenheid van de Nederlandse economie met de buitenlandse handel laat zien dat Nederlandse bedrijven onderdeel kunnen vormen van ketens waarin kinderarbeid voorkomt. Uit een onderzoek uit 2014 blijkt dat Nederland in sterke mate afhankelijk is van buitenlandse industrieën waarin kinderarbeid voorkomt.²⁵ De afstand tot kinderarbeid wordt daarmee gerelativeerd. Dat wil niet zeggen dat het verschijnsel daarmee makkelijk tot ‘iets van dichtbij’ wordt. Ketens waarin producten tot stand komen, kenmerken zich doorgaans door hun lengte en ondoorzichtigheid.²⁶ Het is vaak moeilijk te reconstrueren waar een product precies vandaan komt, omdat de productieketens bestaat uit een ketting van producenten en onderproducenten.²⁷ Naast de fysieke afstand wordt daardoor een nieuwe afstand in het leven geroepen – een mentale afstand – die weer tot gevolg kan hebben dat de verantwoordelijkheid voor het aan een product ten grondslag liggende proces makkelijk van de ene naar de andere producent kan worden verschoven. Het is om deze reden dat de beleidsmaatregelen tegen kinderarbeid in productieketens van Nederlandse bedrijven vooral zijn gericht op het door bedrijven zelf in kaart brengen van de productieketens, zodat kan worden gesignaleerd of kinderarbeid in de keten voorkomt dan wel waar in de ketens het grootste risico op kinderarbeid bestaat.

Deze ‘transparantie-eis’ is bijvoorbeeld een belangrijk onderdeel van het VN Ruggie-raamwerk en komt ook terug in de OESO-richtlijnen omtrent maatschappelijk verantwoord ondernemen voor multinationale ondernemingen.²⁸ Het Ruggie-raamwerk schrijft onder meer voor dat staten de verplichting hebben burgers te beschermen tegen mensenrechtenschendingen van o.a. bedrijven. Voor bedrijven geldt dat zij de verantwoordelijkheid hebben mensenrechten te respecteren (*duty to respect*), en dat zij o.a. ‘due diligence-onderzoeken’ moeten doen om zodoende te voorkomen dat in hun productieketens kinderarbeid voorkomt.²⁹ Naast deze ‘transparantie-eis’ zijn veel door de sectoren zelf genomen maatregelen gericht op het uitvoeren van inspecties in de fabrieken waarvan producten worden afgenomen. Het

25 Hendriksen en Tholen, 2014: p. 73.

26 De lange productieketen maakt het nemen van maatregelen lastig. De minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking is om die reden kritisch over een hieronder nog te bespreken initiatiefnota vanuit de Tweede Kamer om in Nederland een verbod van de verkoop van producten van kinderarbeid in te voeren (Initiatiefnota Van Laar): ‘De betreffende kinderarbeid zal meestal in het buitenland hebben plaatsgevonden, soms in afgelegen gebieden en aan het uiteinde van een lange productieketen’ (*Kamerstukken II* 2014/15, 33 963, nr. 5, p. 6). Zie ook het recente onderzoek van Amnesty International naar kinderarbeid bij de winning van kobalt (Amnesty, 2016).

27 Dit maakt het ook zeer lastig om te bepalen op welk punt in de productieketen inspecties moeten plaats vinden. Ook blijkt in de praktijk dat de ondoorzichtigheid van productieketens bewust door producenten kan worden aangewend om inspectiediensten van zich af te houden. Zo is bekend dat producten worden verplaatst tussen slechte fabrieken, waar de producten daadwerkelijk worden gefabriceerd, en ‘modelfabrieken’, waar vervolgens de inspectie plaats heeft. Zie daarover S. Clifford en S. Greenhouse, ‘Fast and Flawed Inspections of Factories Abroad’, *New York Times*, 2 september 2013, p. A1: ‘The inspections are often so superficial that they omit the most fundamental workplace safeguards like fire escapes. And even when inspectors are tough, factory managers find ways to trick them and hide serious violations, like child labor or locked exit doors.’

28 Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie, *Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations “Protect, Respect and Remedy” Framework*, A/HRC/17/31: <https://www.ser.nl/-/media/files/internet/the-ma/imvo/nederlandse-vertaling-un-guiding-principles-on-business-and-human-rights.ashx>, geraadpleegd 2 maart 2016. Zie voor de OESO-richtlijnen: http://www.oesorichtlijnen.nl/sites/www.oesorichtlijnen.nl/files/oeso-richtlijnen_versie_2011_nederlandse_vertaling_2.pdf, geraadpleegd 2 maart 2016.

29 Zie over deze *soft law*-regelgeving nader Jägers en Rijken, 2014.

intensiveren van toezicht en handhaving door inspectiediensten was bijvoorbeeld één van de voornaamste instrumenten na het instorten van de Rana Plaza-fabriek in Bangladesh. De genoemde initiatieven zijn de bekendste op het terrein van regelgeving die is ontworpen voor bedrijven die in het buitenland opereren, en onderdeel uitmaken van vaak lange productieketens. Ook op sectoraal niveau zijn verschillende initiatieven ontwikkeld om het gebruik van producten die het resultaat zijn van kinderarbeid te voorkomen.³⁰

Wat aan de initiatieven opvalt, is het vrijwillige karakter van deelname eraan. Hoewel bedrijven wel worden gestimuleerd aan initiatieven deel te nemen, en in sommige gevallen imago en overheidsfinancieringen daarvan ook afhankelijk zijn, ontbreekt het vaak aan wet- en regelgeving die ook daadwerkelijk gehandhaafd kan worden, bijvoorbeeld door middel van sancties. Hoewel dit op zichzelf niets zegt over de effectiviteit van de regels lijkt soms sprake te zijn van een handhavingslacune; het gebrek aan mogelijkheden aan de kant van de staat om, naast op 'compliance' gerichte maatregelen, ook daadwerkelijke sancties te kunnen opleggen indien uit onderzoek blijkt dat bedrijven te weinig doen om kinderarbeid in hun ketens te voorkomen.

5.5 Knelpunten

Het fenomeen kinderarbeid is complex, uiteenlopend en meerlagig. Kinderarbeid is bovendien verweven met grotere thema's waarvoor geen eenduidige oplossing voorhanden is. Het komt aan op een alomvattende aanpak, die beleidsdomeinen en landsgrenzen overstijgt. Dat kinderarbeid voornamelijk gebeurt in productieketens in landen buiten Europa mag evenwel geen reden zijn om voor deze problematiek de ogen te sluiten. De verwevenheid van de Nederlandse economie met het buitenland en de grote afhankelijkheid van productieketens waarin het risico op kinderarbeid bestaat, moet juist een impuls zijn blijvend te werken aan nieuwe maatregelen om de kans op kinderarbeid te voorkomen. En om de koop en het gebruik van producten die het resultaat zijn van kinderarbeid te stoppen.

Een nadeel van veel van de maatregelen die momenteel worden genomen, is hun niet-verplichtend karakter. Dat vormt het eerste knelpunt dat met betrekking tot deze problematiek kan worden benoemd. Het Ruggie-raamwerk, maar ook de OESO-richtlijnen – regelgeving die in dit kader van belang is – kenmerken zich beide doordat er vrijwillig aan wordt deelgenomen. Hetzelfde geldt uiteraard voor conventanten die door sectoren zelf worden opgesteld. Ook geldt dat het lastig is in rechte af te dwingen dat bedrijven zich aan deze 'maatschappelijk verantwoord ondernemen'-normen houden.³¹ Dat wil niet zeggen dat het niet deelnemen of niet naleven van dergelijke normen altijd zonder gevolgen blijft; zo 'verwacht' de Nederlandse regering dat in Nederland gevestigde multinationale ondernemingen aan het Ruggie-raamwerk en de OESO-richtlijnen voldoen en kan niet-naleving meebrengen dat financiering stop wordt gezet of het onmogelijk wordt aan de Nederlandse overheid te leveren.³² Desondanks blijft

30 SER, 2014.

31 Zie daarover uitgebreid de dissertatie van Louise Vytupil, waarin zij concludeert dat multinationals naar burgerlijk recht vrijwel onschendbaar zijn en moeilijk aansprakelijk te stellen voor schendingen van regels die onderdeel uitmaken van maatschappelijk verantwoord ondernemen. Vytupil trekt de voorzichtige conclusie '[...] dat het recht op dit moment wellicht niet zoveel te bieden heeft als het gaat om een langetermijn verbetering van MVO-omstandigheden in handelsketens' (Vytupil, 2015). Zie ook Vytupil, 2016.

32 Zie voor meer informatie daarover www.oesorichtlijnen.nl, geraadpleegd op 2 september 2015.

de naleving van deze regels moeilijk en bestaan vaak geen middelen om direct in te grijpen.³³ Het zou wenselijk zijn als wordt gezocht naar manieren om de afdwingbaarheid van de mvo-regels te vergroten, bijvoorbeeld via het wettelijk verankeren van de zorgplicht die bedrijven op grondslag van mvo-regels hebben.³⁴ Ook kan worden gedacht aan het wettelijk verankeren van de plicht voor bedrijven transparant te zijn over de eigen productieketens en de maatregelen die worden genomen om te voorkomen dat zich in die ketens kinderarbeid voordoet, zoals bijvoorbeeld recent in het Verenigd Koninkrijk is gebeurd.³⁵

Een andere mogelijkheid is het invoeren van een, eventueel via het strafrecht te beheersen, verbod op de verkoop van producten die door middel van kinderarbeid tot stand zijn gekomen. Daartoe heeft het Tweede Kamerlid Van Laar in 2014 een initiatiefnota opgesteld, die wordt aangepast naar aanleiding van een overleg dat daarover heeft plaatsgevonden met de Tweede Kamer.³⁶ De minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking heeft er bovendien op gewezen dat ook de nationale mensenhandelbepaling een rol kan spelen bij het vormgeven van een verkoopverbod; zo zou artikel 273f lid 1 sub 6 Sr, dat het profijt trekken uit de uitbuiting van een ander strafbaar stelt, in deze zaken kunnen worden ingezet.³⁷ Tot dusver is deze strafbepaling overigens niet voor zulke zaken gebruikt. Mocht de minister dat wel wenselijk vinden, dan zou daarover via de minister van Veiligheid en Justitie overleg moeten plaats vinden met het Openbaar Ministerie. Veel kans van slagen lijkt deze benadering echter niet te hebben, temeer niet daar voor het bewijs van deze gedraging sinds kort de eis geldt dat het opzet van de dader ook op de uitbuiting zelf is gericht.³⁸

Het tweede knelpunt hangt samen met het eerste en vooral met de observatie dat het debat over de vraag op welke wijze kinderarbeid kan of moet worden voorkomen niet in termen van mensenhandel wordt gevoerd. Wat opvalt is bijvoorbeeld dat wel steeds wordt gewezen op de relevante IAO-Conventies en *soft law*-regelgeving zoals het Ruggie-raamwerk of de OESO-richtlijnen, maar dat geen aandacht uitgaat naar de internationale wet- en regelgeving die vanuit verschillende organisaties ten aanzien van mensenhandel tot stand is gekomen. Dit is des te meer opvallend nu deze verdragen en richtlijn bepalingen bevatten die een handvat kunnen bieden bij het nader invullen van de verplichtingen van staten

-
- 33 Illustratief is ook dat de minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking het initiatief m.b.t. maatschappelijk verantwoord ondernemen primair bij het bedrijfsleven legt. De houding van de regering is er één van 'faciliteren' en 'activeren'. Maar, zo ook de minister: 'Vrijwillige afspraken zijn wat het kabinet betreft niet vrijblijvend. Met partijen die zich in relatie tot de in de SRA geïndiceerde risico's onvoldoende inspannen om tot IMVO afspraken te komen, zullen wij in gesprek gaan over de redenen die daaraan ten grondslag liggen' (Brief van de Minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking en de Minister van Economische Zaken d.d. 19 november 2014 inzake de MVO Sector Risico Analyse).
- 34 Daartoe laat de minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking momenteel onderzoek doen door het Utrecht Centre for Accountability and Liability Law. De resultaten worden voorjaar 2016 verwacht. Zie ook Beantwoording van de vragen van het lid Gesthuizen (SP) over het ontbreken van afdoende mogelijkheden multinationals aansprakelijk te stellen voor rampen die verderop in de handelsketen plaatsvinden, 1 september 2015, MINBUZA-2015.476172.
- 35 Een dergelijke wettelijke plicht is recent in het Verenigd Koninkrijk ingevoerd met de inwerkingtreding van de 'Modern Slavery Act'. Daarin is, in art. 54, een jaarlijkse rapportageplicht voor grote bedrijven opgenomen. Die plicht houdt onder meer in dat gerapporteerd wordt over de maatregelen die het bedrijf heeft genomen om slavernij en mensenhandel te voorkomen in de productieketen of in andere delen van het bedrijf. Ook zijn specifieke verplichtingen opgenomen met betrekking tot de goedkeuring en publicatie van de rapportages.
- 36 *Kamerstukken II* 2014/15, 33 963, nr. 6.
- 37 *Kamerstukken II* 2014/15, 33 963, nr. 5, p. 4. Overigens plaatst de minister kanttekeningen bij de haalbaarheid van een verkoopverbod. De handelsbeperkingen die een dergelijk verbod oplevert zijn problematisch in het licht van het vrij verkeer van goederen (EU-recht) en enkele WTO-beginselen.
- 38 HR 8 september 2015, ECLI:NL:HR:2015:2467.

en bedrijven bij het voorkomen van kinderarbeid. Zo wordt staten in artikel 19 van het Verdrag van de Raad van Europa in overweging gegeven om strafbaar te stellen 'het gebruik van diensten waarop de uitbuiting [...] betrekking heeft, in de wetenschap dat de betrokken persoon slachtoffer is van mensenhandel [...]'.³⁹ In de EU-richtlijn is in artikel 18 lid 4 een soortgelijke bepaling opgenomen. Daarin wordt staten opgeroepen te overwegen 'maatregelen te nemen houdende strafbaarstelling van het gebruikmaken van diensten die het voorwerp zijn van uitbuiting [...], in de wetenschap dat de betrokkene het slachtoffer is van een in artikel 2 bedoeld strafbaar feit [mensenhandel]'.⁴⁰ Momenteel bestaat nog veel onduidelijkheid over de vraag welke de reikwijdte van deze bepalingen precies is. Bovendien betreft het hier geen verplichtingen tot strafbaarstelling, maar wordt staten enkel 'in overweging' gegeven dergelijk gedrag strafbaar te stellen. Voor de onderhavige discussie zijn deze bepalingen evenwel relevant en het verdient dan ook aanbeveling dat in de toekomst met deze bepalingen meer rekening wordt gehouden in het debat over de verplichtingen die overheden en bedrijven hebben om kinderarbeid in hun productieketens te voorkomen. Het mensenhandelperspectief, kortom, moet in discussies over kinderarbeid, en datgene wat overheden en bedrijven daartegen moeten doen, een prominentere rol spelen.

'Het mensenhandelperspectief moet in discussies over kinderarbeid, en datgene wat overheden en bedrijven daartegen moeten doen, een prominentere rol spelen'.

5.6 Concrete stappen

Gelet op de aangetoonde kwetsbaarheid van kinderen en het gegeven dat mensenhandelaren daadwerkelijk actief zijn ten aanzien van kinderen in productieketens wordt deze groep ingedeeld in de categorie 'Concrete stappen'. Hierboven is al aangegeven dat het vooral belangrijk is dat in de toekomst wordt toegewerkt naar een steviger, wettelijke basis voor verplichtingen op het terrein van maatschappelijk verantwoord ondernemen. Ook is het van belang dat mvo-problematiek meer vanuit het perspectief van mensenhandel wordt bekeken.

39 Richtlijn 2011/36/EU van het Europees Parlement en de Raad van 5 april 2011 inzake de voorkoming en bestrijding van mensenhandel en de bescherming van slachtoffers daarvan, en ter vervanging van Kaderbesluit 2002/629/JBZ van de Raad (PbEU 2011, L 101/1).

40 Verdrag van de Raad van Europa inzake de bestrijding van mensenhandel (Warschau, 16 mei 2005), Trb. 2006, 99.

6 Groepen kwetsbaar voor mensenhandel

6.1 Groepen kwetsbaar voor mensenhandel

De afgelopen vijftien jaar is de definitie van mensenhandel steeds verder verbreed. Niet alleen is in 2005 de strafbaarstelling van mensenhandel uitgebreid naar vormen van uitbuiting buiten de seksindustrie, ook is de afgelopen jaren gebleken dat uitbuiting zich niet beperkt tot bepaalde sectoren of kwetsbare groepen. Of het nu gaat om het jongetje dat elke dag de kraam van zijn oom opbouwt, om het meisje dat gedwongen seks moet hebben of het jongetje dat gedwongen wordt tot het stelen van een televisie, het is allemaal mensenhandel. Alertheid is geboden ook daar waar uitbuiting niet direct voor de hand ligt. Precies dit was het doel van dit onderzoek: zicht krijgen op eventuele nieuwe kwetsbare groepen kinderen voor mensenhandel.

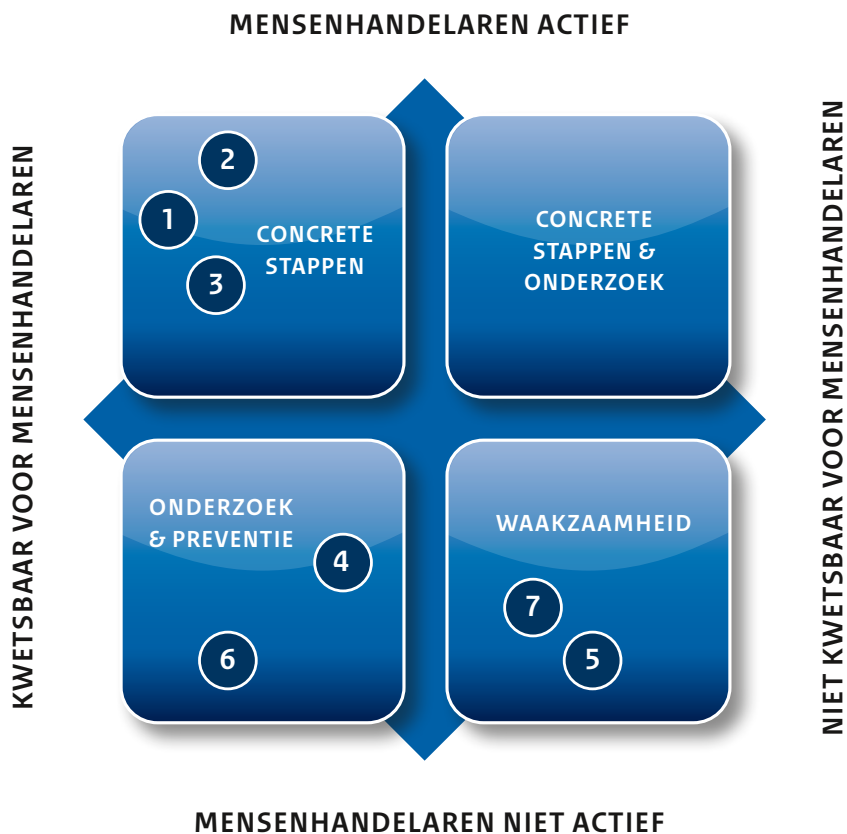
Zeven groepen zijn behandeld in deze verkenning. Hierbij stonden steeds twee vragen centraal:

- (1) *In hoeverre zijn er aanwijzingen dat deze groep kinderen kwetsbaar is voor mensenhandelaren?*
- (2) *In hoeverre zijn er aanwijzingen dat mensenhandelaren zich specifiek op deze groep richten?*

In Figuur X zijn de groepen ten opzichte van elkaar gescoord en wordt per groep duidelijk welke stappen als eerste overwogen moeten worden.¹ Elke groep is geplaatst in één van de volgende vier categorieën: (a) *concrete stappen*, (b) *concrete stappen en onderzoek*, (c) *onderzoek en preventie* en (d) *waakzaamheid*.² Dit levert het volgende figuur op:

1 De categorisering aangebracht in dit rapport betreft niettemin een momentopname en is gebaseerd op een verkenning van de verschillende kwetsbare groepen die in verband zijn gebracht met mensenhandel (zie ook [Hoofdstuk 1](#)).

2 Zie ook [Hoofdstuk 1](#).

1. Illegaal verblijvende kinderen in familieverbanden;
2. Romakinderen;
3. Kinderen werkzaam in productieketens;
4. Lesbische, biseksuele, homoseksuele en transgender kinderen;
5. Kinderen met de eetstoornis anorexia nervosa;
6. Syrische kindbruiden;
7. Kinderen die zich (willen) voegen bij ISIS.

Figuur X. Zeven groepen in één model

Uit Figuur X blijkt dat de zeven groepen zijn verdeeld over drie van de vier categorieën. Geen van de groepen valt in de categorie rechtsboven in het figuur. Dit is ook niet opmerkelijk, omdat mensenhandelaren zich naar verwachting niet richten op een groep die weinig tot geen kwetsbare factoren kent. Simpelweg omdat mensenhandelaren meer moeite moeten doen om deze groepen in een uitbuitingsituatie te krijgen en te houden. Het ligt daarom voor de hand dat mensenhandelaren daarvoor niet kiezen. De andere drie categorieën worden hieronder behandeld en per groep wordt beschreven welke vervolgstappen in overweging genomen moeten worden.

6.2 Concrete stappen

Betreft Roma-kinderen (Paragraaf 4.1), illegaal verblijvende kinderen die moeten werken binnen families (Paragraaf 4.2) en kinderen werkzaam in productieketens (Hoofdstuk 5),

Groepen waarvan gebleken is dat ze én kwetsbaar zijn én dat mensenhandelaren zich er specifiek op hen richten hebben prioriteit en verdienen de meest omvattende bescherming. Om deze te kunnen bieden dienen, waar mogelijk, concrete stappen te worden gezet. Daarbij is het van belang om te kijken naar een multidisciplinaire aanpak met het doel slachtoffers te beschermen en mensenhandelaren op te sporen en te vervolgen. Hiervoor is het belangrijk om na te gaan of de problematiek van deze groepen vanuit mensenhandelperspectief wordt bekeken en of voldoende wordt geïnvesteerd in de signalering.

Wordt meer toegespitst op de groepen die in deze categorie vallen, dan bleek bij de bespreking van uitbuiting van Roma-kinderen al dat diefstalzaken waarbij deze kinderen zijn betrokken slechts mondjesmaat in verband worden gebracht met mensenhandel. Signalen van mensenhandel kunnen daardoor worden gemist. Voor alle eerstelijns professionals die in aanraking kunnen komen met mogelijke slachtoffers van mensenhandel is via meerdere bovennationale rechtsdocumenten training geïndiceerd: daarmee vormt scholing en training een internationale en Europese verplichting. Meer dan nu het geval is, dienen ook onderdelen van de politie en het OM te worden getraind die mensenhandel niet als expertise hebben, maar daarmee wel in aanraking kunnen komen. Dit betreft bijvoorbeeld de onderdelen die verantwoordelijk zijn voor de opvolging van diefstalzaken waarbij minderjarigen van twaalf jaar of ouder zijn betrokken. In zaken waarbij een vermoeden rijst dat het strafbare feit vanuit een mensenhandelsituatie is gepleegd, is raadpleging van de mensenhandelexpert binnen de betrokken organisatie van belang. Bovendien moet het beginsel van non-punishment in deze zaken een vanzelfsprekende rol krijgen. Indien sprake lijkt te zijn van dwang, geldt het beginsel als een stevige contra-indicatie voor vervolging: *in beginsel niet, tenzij*.³

Signalering is ook het sleutelwoord waar het gaat om gearrangeerde kindhuwelijken binnen de Roma-gemeenschap. De uitdaging is hier in een vroeg stadium te herkennen wanneer een huwelijk gepland is. Dit blijkt in de praktijk zeer lastig, maar enige aanknopingspunten zijn in deze verkenning wel duidelijk geworden. Uitgangspunt is dat gearrangeerde huwelijken van minderjarigen worden voorkomen. In dit rapport is geopteerd voor een aanpak waarin ook de strafrechtelijke mogelijkheden worden gezien. Zo kunnen rondom een gearrangeerd kindhuwelijk mogelijkwijs meerdere strafbaarstellingen worden geactiveerd, zowel vanuit het perspectief van mensenhandel als seksueel geweld tegen kinderen. In dit rapport is onderzocht of het gearrangeerde huwelijk van minderjarigen op zichzelf al

3 De Meijer en Simmelink beschouwen het beginsel als een contra-indicatie voor vervolging (De Meijer en Simmelink, 2014: p. 242).

als vorm van mensenhandel kan worden gezien. Ook is aandacht gevraagd voor criminele uitbuiting die samenhangt met een gearrangeerd huwelijk, zowel voorafgaand aan als ná het huwelijk. Tot slot is het onwenselijk dat minderjarigen hun huwelijk consumeren in een gecreëerde setting. Het strafrechtelijk aanpakken van ouderparen die bij de huwelijksconsummatie van minderjarigen zijn betrokken zou binnen het OM meer aandacht moeten krijgen.

Signalering is ook van belang in het geval van de tewerkstelling van illegaal in Nederland verblijvende kinderen die binnen families moeten werken. Voornamelijk bij de voorlichting van het publiek over deze vorm van mensenhandel valt nog een wereld te winnen. Voor deze kinderen geldt dat zij slechts sporadisch met de Nederlandse samenleving en instanties in aanraking komen, omdat bewust wordt voorkomen dat zij met de ‘buitenwereld’ contact hebben. Elke vorm van contact die er wél is, moet als een kans op signalering van mensenhandel worden gezien. Het is van belang het bewustzijn van mensenhandel bij het algemeen publiek te vergroten, maar bovendien is het zaak dat groepen die vanuit hun professionele hoedanigheid met mensenhandel in aanraking komen, weten waarop zij moeten letten. Zo kunnen artsen in het geval van de signalering van illegaal in Nederland tewerkgestelde kinderen een mogelijk doorslaggevende rol spelen, omdat afspraken met medische professionals soms de enige contactmomenten zijn die slachtoffers van mensenhandel in deze groep hebben.

Bij het benaderen van de problematiek van kinderen die werkzaam zijn in de productieketens van grote bedrijven geldt dat het mensenhandelperspectief momenteel vaak nog ontbreekt. Het is wenselijk dat, als het gaat om de verplichtingen voor bedrijven om kinderarbeid te voorkomen, ook wordt gekeken welke verplichtingen in beleid en wetgeving over mensenhandel zijn opgenomen. Wellicht kan dit ook een stap betekenen naar het aannemen van meer juridisch-bindende regels ten aanzien van de stappen die bedrijven moeten nemen om mensenhandel in hun productieketens te voorkomen.

6.3 Onderzoek en preventie

Betreft LHBT-kinderen (Paragraaf 2.2) en Syrische kindbruiden en (Paragraaf 3.2),

Deze categorie ziet op kwetsbare groepen waarvan niet is gebleken dat mensenhandelaren zich specifiek op hen richten. De kwetsbaarheden die geïdentificeerd zijn, geven desalniettemin voldoende grond om, waar nodig, verder onderzoek te doen en/of kwetsbare factoren te adresseren met het doel mensenhandel in de toekomst te voorkomen. Bij preventieve maatregelen kan gedacht worden aan het vergroten van het bewustzijn bij het algemene publiek of meer specifiek bij professionals die met de kwetsbare groepen in aanraking komen.⁴

De eerste groep betreft de LHBT-kinderen. Hoewel deze groep als één geheel is behandeld, zijn er meer risicofactoren geïdentificeerd voor homo- en biseksuele jongens en transgenderjongeren dan voor lesbische en biseksuele meisjes. Daarnaast blijkt dat LHBT-jongeren die opgroeien binnen een migranten- of religieuze gemeenschap meer problemen kunnen ervaren vanwege hun seksuele oriëntatie, hetgeen in sommige gevallen zelfs kan leiden tot het al dan niet gedwongen verbreken van de contacten met de sociale omgeving. Deze jongeren zijn mogelijk nog kwetsbaarder voor seksueel geweld en mensenhandel. Specifiek naar de relatie tussen seksuele geaardheid en mensenhandel is geen onderzoek

4 De Europese Commissie zegt hierover: ‘Awareness-raising campaigns were once again identified as a strong resilience factor that can counteract such tendencies in society; however, practitioners warned that such campaigns should be undertaken in a targeted manner, and avoid sensational reporting’ (Europese Commissie, 2015: p. 8).

gevonden. In sommige onderzoeken naar jongensprostitutie is wel aandacht besteed aan de seksuele oriëntatie van jongens die seksuele diensten verlenen tegen betaling, maar het is niet bekend hoeveel homo- en biseksuele jongens actief zijn in de jongensprostitutie noch of ze worden uitgebuit. Uit verschillende (verkennde) onderzoeken ontstaat niettemin het beeld dat seksuele uitbuiting van jongens, onder wie ook heterojongens, niet op grote schaal voor lijkt te komen binnen de jongensprostitutie. De meeste jongens lijken vrijwillig seksuele diensten te verlenen tegen betaling, ongeacht wat hun seksuele oriëntatie lijkt te zijn. Er kunnen wel kanttekeningen geplaatst worden bij deze conclusie omdat ook is gebleken dat het lastig is om goed zicht te krijgen op deze groep jongens vanwege het zogeheten driedubbele taboe: taboe op homo- en biseksualiteit, taboe op prostitutie en taboe op slachtofferschap van jongens. De verkennde analyse geeft voldoende aanknopingspunten voor het doen van vervolgonderzoek om meer zicht te krijgen op de vraag of en in hoeverre homoseksuele, biseksuele en transgenderjongeren slachtoffer worden van mensenhandel. Een mogelijkheid ligt in het onderzoek dat is aangekondigd door de minister van Veiligheid en Justitie en de staatssecretaris van Volksgezondheid Welzijn en Sport naar jongensslachtoffers van mensenhandel.

De tweede groep betreft Syrische kindbruiden. Deze groep betreft een redelijk kwetsbare groep voor mensenhandel. Deze meisjes zijn kwetsbaar indien ze terecht komen in een sterke afhankelijkheidspositie ten opzichte van hun echtgenoot, ze geïsoleerd raken van de maatschappij en achter de voordeur verdwijnen uit het zicht van de samenleving. Het risico hierop wordt vergroot als het meisjes betreft die op jonge leeftijd zijn getrouwd met een oudere echtgenoot, als de uithuwelijking met minder waarborgen is omkleed dan voorheen het geval was en als de meisjes niet het gevoel hebben dat ze kunnen scheiden, bijvoorbeeld vanwege het gevaar op eerwraak. Hetgeen erin kan resulteren dat de meisjes binnen het huwelijk de druk kunnen voelen om zich te voegen naar de wensen van hun echtgenoot en bijvoorbeeld op jonge leeftijd een gezin starten en vroegtijdig stoppen met school. Het risico op een sterke afhankelijkheid ten opzichte van de echtgenoot wordt vergroot doordat ze zich in een land bevinden waarvan ze de taal, de cultuur en de wet- en regelgeving niet kennen en waar ze naar verwachting onvoldoende op de hoogte zijn van de hulp die ze kan krijgen mocht ze slachtoffer worden van seksueel geweld of uitbuiting. Mochten meisjes achter de voordeur verdwijnen en als verborgen vrouwen door het leven gaan, dan wordt het vervolgens lastig om signalen van seksueel geweld en mensenhandel proactief op te vangen. Hierdoor kan seksueel geweld en mogelijk ook uitbuiting langdurig aanhouden. Mensenhandel zou zich kunnen uiten in jarenlange dienstbaarheid, waarbij het meisje ernstig beperkt zou kunnen worden in haar vrijheden met het gevolg dat zij gevangen blijft in de situatie. Het is niet gezegd dat deze meisjes zo eindigen, het enige dat in de verkennde analyse naar voren komt is dat deze meisjes hier kwetsbaar voor kunnen zijn. Het is daarom belangrijk om zicht te houden op deze groep meisjes. Eén van de mogelijkheden hiertoe is het creëren van contactmomenten op meerdere momenten. Tijdens deze contactmomenten kunnen eventuele signalen in een vroegtijdig stadium worden opgepikt ter bescherming van deze meisjes.

6.4 Waakzaamheid

Betreft Kinderen met de eetstoornis anorexia nervosa (Paragraaf 2.3) en kinderen die zich (willen) voegen bij ISIS (Paragraaf 3.3)

Deze categorie ziet op de groepen waarvan is gebleken dat zij niet of nauwelijks kwetsbaar lijken te zijn voor mensenhandel noch dat mensenhandelaren zich specifiek richten op deze groepen. De enige vraag

die speelt bij de groepen die geplaatst zijn in deze categorie is of waakzaamheid geboden is op eventuele signalen van mensenhandel.

Uit de verkennende analyses blijkt dat momenteel twee groepen in deze categorie vallen. De eerste groep betreft kinderen die leiden aan de eetstoornis anorexia nervosa. Deze groep kent een lage kwetsbaarheid. Alleen de meisjes die zich online begeven en op zoek gaan naar gelijkgestemden kennen mogelijk een grotere kwetsbaarheid om slachtoffer te worden van mensenhandel. Verder blijkt uit de eerste verkenning dat er maar hele lichte signalen zijn dat mensenhandelaren (onder de naam 'pro-ana coaches') zich richten op deze groep. Als er al signalen zijn dan wijzen deze sterker richting seksueel geweld. Het is evenwel niet onverstandig om professionals die werken met deze groep alert te maken op mogelijke signalen van seksueel geweld en mensenhandel.

De tweede groep betreft de kinderen die zich (willen) voegen bij ISIS. Voor zowel jongens als meisjes geldt dat er op dit moment onvoldoende empirisch onderzoek bestaat waaruit blijkt dat zij een grote kwetsbaarheid kennen voor mensenhandel noch is gebleken dat ronselaars zich actief richten op deze groep met het oogmerk hen uit te buiten. Niettemin komt uit verkennende onderzoeken en uit media-berichten naar voren dat een deel van de kinderen die van plan is om uit te reizen dan wel afgereisd is naar ISIS, mogelijk gerekruteerd zijn door een derde waarbij gebruik is gemaakt van technieken die in grote mate overeen lijken te komen met methoden die mensenhandelaren gebruiken om slachtoffers in een situatie van uitbuiting te brengen en te behouden. Hierbij kan gedacht worden aan het proces van isolatie, het creëren van een afhankelijkheidspositie én het gebruik van misleiding. Op basis van deze eerste verkenning is echter niet gebleken dat ronselaars voor ISIS ook daadwerkelijk het oogmerk hebben jongeren uit te buiten, waardoor er voor is gekozen deze groep te plaatsen in de categorie waakzaamheid. Het ligt het meest voor de hand dat professionals die werken met deze jongeren alert blijven op eventuele signalen van mensenhandel alsook bij jongeren die terugkeren uit Syrië en/of Irak.

6.5 Blik vooruit

In deze eerste verkenning is meer zicht verkregen op de vraag in hoeverre de zeven groepen kinderen kwetsbaar zijn voor mensenhandel en ook daadwerkelijk slachtoffer worden. Hier moet ook in de toekomst mee door worden gegaan en moet er een open blik zijn voor nieuwe kwetsbare groepen. Het is immers gebleken dat mensenhandelaren inventief zijn en niet schuwen nieuwe kwetsbare groepen uit te buiten als dat geld oplevert. Het is daarom van belang om bekende fenomenen die mogelijke relaties met mensenhandel hebben ook vanuit het mensenhandelperspectief te beschouwen en oog te houden voor nieuwe fenomenen die mogelijk verband kunnen houden met uitbuiting. Daar ligt een brede verantwoordelijkheid voor eenieder die bij de aanpak van mensenhandel betrokken is. Onderzoekers. Politie en OM. NGO's. Gemeenten, wijkteams, hulpverleners. Rechters. Zij zijn alle doorslaggevend in de aanpak van mensenhandel. Als bij hen de alertheid aanwezig is dat mensenhandel zich in vele vormen en gedaanten kan voordoen, dan kan effectief een vuist worden gemaakt tegen mensenhandel. Daar ligt een grote uitdaging voor de toekomst.

Bibliografie

Ahrin 2012

Ahrin, A. (2012) *Conceptualizing Child Labour Trafficking and Exploitation: The Case of Roma Children in Montenegro*, beschikbaar op <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/1450-6637/2012/1450-66371203161A.pdf>, laatst geraadpleegd op 3 maart 2016.

AIVD 2016

AIVD (2016) *Leven bij ISIS. De mythe ontrafeld*. Den Haag: AIVD.

AIVD 2014

AIVD (2014) *Transformaties van het jihadisme in Nederland. Zwermodynamiek en nieuwe slagkracht*. Den Haag: AIVD.

AIVD 2012

AIVD (2012) *Het Jihadistisch internet: Kraamkamer van de hedendaagse tijd*. Den Haag: AIVD.

AIVD 2004

AIVD (2004) *Van dawa tot jihad. De diverse dreigingen van de radicale islam tegen de democratische rechtsorde*. Den Haag: AIVD.

Albert Kennedy Trust, the 2015

Bateman, W. (2015) *LGBT Youth Homeless. UK National Scoping Exercise*. The Albert Kennedy Trust.

Ali 2015

Ali, M. (2015) *ISIS and Propaganda. How ISIS Exploits Women*. Reuters Institute for the Study of Journalism: University of Oxford.

Amnesty 2016

Amnesty International (2016) *'This is What we Die for.' Human Rights Abuses in the Democratic Republic of the Congo Power the Global Trade in Cobalt*. London: Amnesty International.

Anti-Slavery International 2014

Anti-Slavery International (2014) *Trafficking for Forced Criminal Activities and Begging in Europe. Exploratory Study and Good Practice Examples*. London: Anti-Slavery International.

Anti-Slavery International 2013

Turner, C. (2013) *Out of the Shadows. Child Marriage and Slavery*. London: Anti-Slavery International.

Baar, van 2014

Baar, van, H. (2014) 'Participatie, veiligheid en beeldvorming van Romaminderheden', *Justitiële Verkenningen*, 5(14): pp. 86-98.

Bailey 1999

Bailey, J. M. (1999) 'Homosexuality and Mental Illness'. *Archives of General Psychiatry*, 56: pp. 883-884.

Bakker en Grol 2015

Bakker, E. en Grol, P. (2015) *Motives and Considerations of Potential Foreign Fighters from the Netherlands*. Den Haag: International Centre for Counter Terrorism.

Barrett 2014

Barrett, R. (2014) *Foreign Fighters in Syria*. New York: Soufan Group.

Bauermeister et al 2014

Bauermeister, J. A., Yeagley, E., Meanley, S. en Pingel, E. S. (2014) 'Sexting Among Young Men Who Have Sex With Men: Results From a National Survey', *Journal of Adolescent Health*, 54: pp. 606-611.

Berger en Morgan 2015

Berger, J. M. en Morgan, J. (2015) *The ISIS Twitter Census. Defining and Describing the Population of ISIS Supporters on Twitter*. Washington: The Brookings Institution.

Beusekom et al. 2014

Beusekom, van, G., Collier, K., Bos, H. M. W. en Sandfort, T. G. M. (2014) 'Een literatuurstudie naar de psychosociale uitkomsten van negatieve bejegening door leeftijdgenoten gerelateerd aan de seksuele oriëntatie of gender identiteit/ expressie van jongeren', *Tijdschrift voor Seksuologie*, 38(2): pp. 49-57.

Binetti 2015

Binetti, A. (2015) *A New Frontier: Human Trafficking and ISIS's Recruitment of Women from the West*. Georgetown Institute for Women, Peace and Security.

Bockting et al. 1998

Bockting, W. O., Robinson, B. E. en Rosser, B. R. S. (1998). *Transgender HIV Prevention: A Qualitative Needs Assessment*. *Aids Care*, 10: pp. 505-525.

Borne, van der, en Kloosterboer 2005

Borne, van der, A. en Kloosterboer, K. (2005) *Inzicht in uitbuiting. Handel in minderjarigen in Nederland nader onderzocht*. Amsterdam: ECPAT Nederland, Defence for Children International Nederland, Unicef Nederland, Plan Nederland.

Bovenkerk en Roex 2011

Bovenkerk, F. en Roex, I. (2011) 'Terroristen in Trainingskampen', in: Bovenkerk, F. (red.), *Een gevoel van dreiging. Criminologische opstellingen*. Amsterdam: Augustus.

Brayley et al. 2011

Brayley, H., Cockbain, E. en Laycock, G. (2011) 'The Value of Crime Scripting: Deconstructing Internal Child Sex Trafficking. Policing', *A Journal of Policy and Practice*, 5(2): pp. 132–143.

Brenninkmeijer et al. 2009

Brenninkmeijer, N., Geerse, G. en Roggeband, C. (2009). *Eer gerelateerd Geweld in Nederland. Onderzoek naar de beleving en aanpak van eer gerelateerd geweld*. Den Haag: SDU uitgevers.

Buijs et al 2006

Buijs, F. J., Demant, F. en Hamdy, A. (2006) *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Bureau of International Labor affairs 2014

Bureau of International Labor affairs (2014) *Findings on the Worst Forms of Child Labour 2013*. United States Department of Labour.

Carter et al. 2014

Carter J., Maher, S. en Neumann, P. (2014) *Greenbirds: Measuring Importance and Influence in Syrian Foreign Fighter Networks*. London: The International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence.

Carter et al. 2006

Carter, J. C., Bewel, C., Blackmore, E. en Woodside, D. B. (2006) 'The Impact of Childhood Sexual Abuse in Anorexia Nervosa', *Child Abuse Neglect*, 30(3): pp. 257-69.

Cense 2013

Cense, M. (2013) *Over diplomaten en activisten. Strategieën rondom seksuele identiteit van bi culturele lesbische vrouwen, homoseksuele mannen en biseksuelen*. Utrecht: Rutgers WPF.

Centrum Kinderhandel en Mensenhandel/Terre des Hommes 2014

Centrum Kinderhandel en Mensenhandel/Terre des Hommes (2014) *Een toekomst in Hongarije. Een eerste verkennende rapportage over de (on)mogelijkheden bij terugkeer en re-integratie voor Hongaarse slachtoffers van mensenhandel*. CKM/TdH.

Child Protection and Gender-Based Violence Sub-Working Group Jordan 2013

Child Protection and Gender-Based Violence Sub-Working Group (2013) *Findings from the Inter-Agency Child Protection and Gender-Based Violence Assessment in the Za'atari Refugee Camp*. Jordanië.

Chuang 2014

Chuang, J. A. (2014) 'Exploitation Creep and the Unmaking of Human Trafficking Law', *The American Journal of International Law*, 108(4): pp. 609-649.

Cochran et al. 2002

Cochran, B. N., Stewart, A. J., Ginzler, J. A. en Cauce, A. M. (2002) 'Challenges Faced by Homeless Sexual Minorities. Comparison of Gay, Lesbian, Bisexual Transgender Homeless Adolescents With Their Heterosexual Counterparts', *American Journal of Public Health*, 92(5): pp. 773-777.

Cohran 2001

Cochran, S. D. (2001) 'Emerging Issues in Research on Lesbians' and Gay Men's Mental Health: Does Sexual Orientation Really Matter?', *American Psychologist*, 56: pp. 931–947.

Commissie Azough 2014

Nederlands Jeugdinstituut (2014) *Hun verleden is niet hun toekomst: actieplan aanpak meisjesslachtoffers loverboys/ mensenhandel in de zorg voor jeugd*. Utrecht: NJI.

Cull et al. 2006

Cull, M., Platzer, H. en Balloch, S. (2006) *Out On My Own. Understanding the Experiences and Needs of Homeless Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Youth*. Brighton Health and Social Policy Research Centre: University of Brighton.

Dank et al. 2014

Dank, M., Lachman, P., Zweig, J. M. en Yahner, J. (2014) 'Dating Violence Experiences of Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Youth', *Youth Adolescence* (43): pp. 856-857.

Davidovic en Rodrigues 2010

Davidović, J. en Rodrigues, P. R. (2010) 'Antiziganisme', in: Rodrigues, P. R. en Donselaar, van, J. (red.), *Monitor Racisme en Extremisme*. Amsterdam: Pallas Publications, pp. 153-179.

Dehaan et al. 2012

Dehaan, S. Kuper, L. E., Magee, J. C., Bigelow, L. en Mustanski, B. S. (2012) 'The Interplay between Online and Offline Explorations of Identity, Relationships, and Sex: A Mixed-Methods Study with LGBT Youth', *J Sex Res*, 50(5): pp. 421-434.

Diallo et al. 2012

Diallo, Y., Etienne, A. en Mehran, F. (2012) *Global Child Labour trends*. Genève: International Labour Office.

Dijke, Van et al. 2012

Dijke, van, A., Lamers, F., Talhout, M., Terpstra, L., Werson, S. en de Wind, A. (2012) *Wie zijn de meiden van Asja? De gang naar de jeugdprostitutie*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.

Dimitrova et al. 2015

Dimitrova, K., Ivanova, S. en Alexandrova, Y. (2015) *Child Trafficking Among Vulnerable Roma Communities. Results of Country Studies in Austria, Bulgaria, Greece, Italy, Hungary, Romania and Slovakia*. Sofia: Center for the Study of Democracy.

Dokters van de Wereld 2009

Dokters van de Wereld (2009) *Stateloos maakt radeloos. De situatie van stateloze Roma in Nederland*. Amsterdam: Dokters van de Wereld.

Donovan 2014

Donovan, C. (2014), *The Ace project: Developing an Agenda for Change in the North East and Beyond on Young LGBTQ People and Child Sexual Exploitation*, gesteund door CASS, Northern Rock Foundation en University of Sun-

derland, beschikbaar op http://www.nr-foundation.org.uk/downloads/The-Ace-Project_LGBTQ-Young-People-and-CSE_-An-Agenda-for-Change_June-20141.pdf.

Drost et al. 2015

Drost, L., Smits van Waesberghe, E. en Los, V. (2015) *Opgesloten in eigen huis: Een onderzoek naar aard en omvang van verborgen vrouwen in Den Haag*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Drost et al. 2012

Drost, L., Goderie, M., Flikweert, M. en Tan, S. (2012) *Leven in gedwongen isolement: Een verkennend onderzoek naar verborgen vrouwen in Amsterdam*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Dul en Kop 2014

Dul, A. en Kop, N. (2014) *Irish Travellers; wat weten we er van? Een verkennend onderzoek naar achtergronden en ervaringen van politie en ketenpartner*. Apeldoorn: Politieacademie.

Eck, Van (2001)

Eck, van, C. (2001) *Door bloed gezuiverd. Eerwraak bij Turken in Nederland*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.

Eddidin et al. 2012

Eddidin, J. P., Ganim, Z., Hunter, S. J. en Karnik, N. S. (2012) 'The Mental and Physical Health of Homeless Youth. A Literature Review', *Child Psychiatrie Human Development*, 43: pp. 354-375.

ERCC 2011

European Roma Rights Centre and People in Need (2011) *Breaking the Silence. A Report by the European Roma Rights Centre and People in Need*. Budapest: ERCC.

Ermers 2007

Ermers, R. (2007) *Eer en eerwraak. Definitie en analyse*. Amsterdam: Bulaaq.

Esser en Dettmeijer-Vermeulen 2014

Esser, L.B. en Dettmeijer-Vermeulen, C.E. (2014) 'Mensenhandel op een tweesprong. De omgang van rechters met de ruim geformuleerde mensenhandelgedraging in de delictomschrijving van artikel 237f lid 1 sub 4 Sr', *Delikt en Delinkwent*, 2014/48: pp. 512-528.

Estes en Weiner 2005

Estes, J. R., en Weiner, N. A. (2005) 'The Commercial Sexual Exploitation of Children in the United States', in Cooper, S. W., Estes, R. J., Giardino, A. P., Kellogg, N. D. en Vieth, V. I. (red.), *Medical, Legal en Social Science Aspects of Child Sexual Exploitation: A Comprehensive Review of Child Pornography, Child Prostitution, and Internet Crimes against Children*. St. Louis, MO: GW Medical, pp. 95-128.

European Commission 2015

European Commission (2015) *A Study on High-risk Groups for Trafficking in Human Beings*. Luxemburg: Publications Office of the European Union.

European Migration Network 2015

EC/EMN, *NL ad-hoc Query on Syrian Child Brides in the Asylum Procedure*, afgerond op 31 april 2015, beschikbaar op https://www.udi.no/globalassets/global/european-migration-network_i/ad-hoc-queries/nl-ahq-syrian-brides.pdf, geraadpleegd op 23 februari 2016.

Europese Commissie 2012

Europese Commissie (2012) *De EU-strategie voor de uitroeiing van mensenhandel 2012-2016*.

Feddes et al. 2015

Feddes, A. R., Nickolson, L. en Doosje, B. (2015) *Triggerfactoren in het radicaliseringsproces*. Expertise-unit Sociale Stabiliteit en Universiteit van Amsterdam.

Felten et al. 2015

Felten, H., Boote, M. en M, Emmen (2015) 'Thuisloze LHBT's. Een onzichtbare en dubbele risicogroep. Pleidooi voor onderzoek naar thuisloze lesbische, homo-, bi en transgenderjongeren', *Pedagogiek*, 35(2): pp. 227-240.

Fergusson et al. 1999

Fergusson, D. M., Horwood, J. L. en Beautrais, A. L. (1999) 'Is Sexual Orientation Related to Mental Health Problems and Suicidality in Young People?', *Archives of General Psychiatry*, (56): pp. 876-880.

Finkelhor et al. 2007

Finkelhor, D., Ormrod, H. A. en Turner, H. A. (2007). 'Polyvictimization and Trauma in a National Longitudinal Cohort', *Development and Psychopathology*, 19: pp. 149-166.

Gaetz 2004

Gaetz, S. (2004) 'Safe Streets for Whom? Homeless Youth, Social Exclusion, and Criminal Victimization', *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, 46(4): pp. 423-455.

Garofalo et al. 1998

Garofalo, R., Wolf, R. C., Kessel, S., Palfrey, J. en Durant, R. H. (1999) 'The Association Between Health Risk Behaviors and Sexual Orientation Among a School-based Sample of Adolescents', *Pediatrics*, (101): pp. 895-902.

Gelder, van 1998

Gelder, van, P. (1998) *Kwetsbaar, kleurig en schaduwrijk. Jongens in de prostitutie: een verschijnsel in meervoud*. Amsterdam: Thela Thesis.

GGD Amsterdam 2012

GGD Amsterdam (2012) *Zo gezond zijn Amsterdamse jongeren! Stadsrapport Amsterdamse Jeugdgezondheidsmonitor voortgezet onderwijs 2010-2011*. Amsterdam: GGD Amsterdam.

GGD Amsterdam 2010

GGD-Amsterdam/Rutgers Nisso Groep (2010) *Niet voor niks: Vormen van ruilseks onder jongeren*. Utrecht en Amsterdam: GGD Amsterdam/Rutgers Nisso Groep.

Gilman et al. 2001

Gilman, S. E., Cochran, S. D., Mays, V. M., Hughes, M., Ostrow, D. en Kessler, R. C. (2001) 'Risks of Psychiatric Disorders Among Individuals Reporting Same-sex Sexual Partners in the National Comorbidity Survey', *American Journal of Public Health*, (93): pp. 933–939.

Graaf, de et al. 2012

Graaf, de, H., Kruijer, H., van Acker, J. en Meijer, S. (2012). *Seks onder je 25e: Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2012*. Delft: Eburon.

Graaf, de en Vermey 2015

Graaf, de, H. en Vermey, K. (2015) 'Seksuele communicatie en aan seksualiteit gerelateerd internetgebruik onder homo- en biseksuele jongeren', *Pedagogiek*, 35(2): pp. 146-166.

GRETA 2014

Group of Experts on Action against Trafficking in Human Beings (2014) *Report Concerning the Implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by the Netherlands*. Strasbourg: Council of Europe.

Groen en Kranenberg 2006

Groen, J. en Kranenberg, A. (2006) *Strijdsters van Allah. Radicale moslima's en het Hofstadnetwerk*. Amsterdam: Meulenhoff.

Grol et al. 2014

Grol, P., Weggemans, D. en Bakker, E. (2014), 'De leefwereld en denkbelden van Nederlandse en Belgische Syriëgangers: een analyse van elf Facebook-accounts', *International spectator – Clingendael Magazine voor Internationale Betrekkingen*, 68(1): pp. 14-19.

Hendriksen en Tholen 2014

Hendriksen, B. en Tholen, J. (2014) *MVO Sector Risico Analyse. Aandachtspunten voor dialoog*. KPMG Nederland.

Herrel et al. 1999

Herrel, L. R., Goldberg, J., True, W. R., Ramakrishnam, V., Lyonsm, M., Eisen, S. en Tsuang, M. T. (1999) 'Sexual Orientation and Suicidality: A Co-twin Control Study in Adult Men', *Archives of General Psychiatry*, (56): pp. 867–874.

Hoogduin en Hoogduin 2008

Hoogduin, C. L. A. en Hoogduin, K. (2008) *Handboek psychopathologie*. Bohn Stafleu van Loghum.

Horn et al. 2001

Horn, J. E., Bullens, van, R. A. R., Doreleijers, T. A. H. en Jäger, M. (2001) *Aard en omvang seksueel misbruik en prostitutie minderjarige allochtone jongens, een verkennend onderzoek*. Amsterdam: Fora en Vrije Universiteit.

Human Right Watch 2009

Human Right Watch (28 juli 2009) 'Syria: no Exceptions for 'Honor Killings'', beschikbaar op <https://www.hrw.org/news/2009/07/28/syria-no-exceptions-honor-killings>, geraadpleegd op 1 maart 2016.

Iantaffi en Bocking 2011

Iantaffi, A. en Bocking, W. O. (2011) 'Views From Both Sides of the Bridge? Gender, Sexual Legitimacy and Transgender People's Experiences of Relationships', *Culture, Health en Sexuality*, (13): pp. 355–370.

ICMPD 2015

ICMPD (2015) *Targeting Vulnerabilities. The Impact of the Syrian War and Refugee Situation on Trafficking in Persons*. Vienna: International Centre for Migration Policy Development.

IND 2015

IND (september 2015) *Asylum Trends: Monthly Report on Asylum Applications in The Netherlands and Europe*, beschikbaar op <https://ind.nl/Documents/Asylum%20Trends%20september.pdf>, geraadpleegd op 11 november 2015.

International Labour Organization 2013

International Labour Organization (2013) *Making progress against child labour*. Geneva: ILO.

International Center for Research on Women 2007

ICRW (2007) *New Insights on Preventing Child Marriage. A Global Analysis of Factors and Programs*. Washington: ICRW.

International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence 2015

Neumann, P. R. (2015) *Victims, Perpetrators, Assets. The Narratives of Islamic State Defectors*. London: King's College London.

IOM 2015

International organization for Migration (2015) *Addressing Human Trafficking and Exploitation in Times of Crisis: Evidence and recommendations for Further Action to protect Vulnerable and Mobile Populations*. Geneva: IOM.

Jägers en Rijken 2014

Jägers, N. en Rijken, C. (2014) 'Prevention of Human Trafficking for Labor Exploitation: The Role of Corporations', *Northwestern Journal of International Human Rights*, 12(1): pp. 47-73.

Janssen 2010

Janssen, J. (2010) 'Overeenkomsten en verschillen tussen huiselijk en eerge relateerd geweld'. *Justitiële verkenningen*, 36(8): pp. 115 – 125.

Janssen 2008

Janssen, J. (2008) *Je eer of je leven? Een verkenning van eerzaken voor politieambtenaren en andere professionals*. Den Haag: Stapel en De Koning.

Jorna 2014

Jorna, P. (2014) 'Tussen eigenheid en aanpassing. Over cultuur en integratie van Nederlandse Roma en Sinti', *Justitiële Verkenningen*, 14(5): pp. 72-85.

Jorna 2013

Jorna, P. (2013) 'Roma-migratie in Europa vanuit Nederlands perspectief', *Justitiële Verkenningen*, 6(13): pp. 92-112.

Kaandorp en Blaak 2013

Kaandorp, M. en Blaak, M. (2013) *Kinderhandel in Nederland. De aanpak van kinderhandel en de bescherming van minderjarige slachtoffers in Nederland*. Leiden: UNICEF/Defence for Children – ECPAT Nederland.

KidsRights en Universiteit Leiden 2014

KidsRights en Universiteit Leiden (2014) *Not so Sweet. Hazardous Child Labour, With a Focus on Cocoa Plantations in Ivory Coast*. Leiden: Kids Rights Foundation.

King et al. 2008

King, M., Semlyen, J., Tai, S.S., Killaspym, H., Osborn, D., Popelyuk, D. en Nazareth, I. (2008) 'A Systematic Review of Mental Disorder, Suicide, and Deliberate Self Harm in Lesbian, Gay and Bisexual People', *BMC Psychiatry* 8(70): pp. 1-17.

Klatt et al. 2014

Klatt, T., Cavner, D. en Egan, C. (2014) 'Rationalising Predictors of Child Sexual Exploitation and Sex-trading', *Child Abuse en Neglect*, 38: pp. 252 – 260.

Klausen 2015

Klausen, J. (2015) 'Tweeting the Jihad: Social Media Networks of Western Foreign Fighters in Syria and Iraq', *Studies in Conflict en Terrorism*, 38(1): pp. 1-22.

Kleinmann 2012

Kleinmann, S. M. (2012) 'Radicalization of Homegrown Sunni Militants in the United States: Comparing Converts and Nonconverts', *Studies in Conflict and Terrorism*, 35(4): pp. 278-297.

Klettke et al. 2013

Klettke, B., Hallford, D. J. en Mellor, D. J. (2013) 'Sexting Prevalence and Correlates. A Systematic Literature Review', *Clinical Psychological Review*, (43): pp. 44-53.

Korf et al. 2009

Korf, D. J., Benschop, A. en Knotter, J. (2009) *Verborgene Werelden. Minderjarige jongens, misbruik en prostitutie*. Amsterdam: Rozenberg Publishers.

Kosenko 2011

Kosenko, K. A. (2011) 'Contextual Influences on Sexual Risk-taking in the Transgender Community', *Journal of Sex Research*, (48): pp. 285-296.

Kuyper 2012

Kuyper, L. (2012) 'Transgenders in Nederland: prevalentie en attitudes', *Tijdschrift voor Seksuologie*, 26(2): pp. 129-135.

Kuyper en Fokkema 2011

Kuyper, L. en Fokkema, T. (2011) 'Minority Stress and Mental Health Among Dutch LGB's. Examination of Difference Between Sex and Sexual Orientation', *Journal Counseling Psychology*, 58(2): pp. 222-233.

Leary 2014

Leary, M. (2014) 'Fighting Fire with Fire: Technology in Child Sex Trafficking', *Duke Journal of Gender, Law and Policy*, 21(2): pp. 289-323.

Leman en Janssens 2013

Leman, J. en Janssens, S. (2013) 'Creative Adaptive Criminal Entrepreneurs from Africa and Human Trafficking in Belgium: Case Studies of Traffickers from Nigeria and Morocco', *International Journal of Criminology and Sociology*, 2: pp. 153-162.

Leun, van der en Vervoorn 2004

Leun, van der, J. P. en Vervoorn, L. (2004) *Slavernij-achtige uitbuiting in Nederland*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.

Lindenberg en Van Dijk 2015

Lindenberg, K. en Dijk, van, A. A. (2015) *Herziening van de zedendelicten? Een analyse van Titel XIV, Tweede Boek, Wetboek van Strafrecht met het oog op samenhang, complexiteit en normstelling*. Den Haag: WODC.

Lisdonk, Van en Bergen 2011

Lisdonk, van, J. en Van Bergen, D. (2011) 'Ervaringen van homoseksuele en biseksuele jongere', in S. Keuzenkamp (red.), *Steeds gewoner, nooit gewoon: Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag: SCP.

Los 2014

Los, C. (2014) *Jongensprostitutie. De contactlegging tussen jongen en klant ander beschouwd*. Rotterdam: Politie Eenheid Rotterdam.

Martinez en Kelle 2013

Martinez, O. en Kelle, G. (2013) 'Sex trafficking of LGBT Individuals', *International Law News*, 42(4): pp. 1-6.

Meij, van der 2014

Meij, van der, P. P. J. (2014) 'Commentaar op artikel 284 Sr', in: Cleiren, C. P. M., Crijns, J. H. en Verpalen, M. J. M. (red.), *Tekst en Commentaar Strafrecht*. Deventer: Kluwer.

Meijer, de en Simmelink 2014

Meijer, de M.E., Simmelink, J.B.H.M. (2014) *Het Openbaar Ministerie verandert. Preadvies voor de jaarvergadering van de Nederlands-Vlaamse Vereniging voor Strafrecht 2014*. Oosterwijk: Wolf Legal Publishers.

Meyer 2007

Meyer, I. H. (2003) 'Prejudice, Social Stress, and Mental Health in Lesbian, Gay, and Bisexual Populations: Conceptual Issues and Research Evidence', *Psychological Bulletin*, 129: pp. 674-697.

Mijnarends 2014

Mijnarends, E. M. (2014) 'De rechtspositie van de jeugdige verdachte op ZSM', *Strafblad*, pp. 26-32.

Movisie 2015

Movisie (2015) *Handreiking LHBT-emancipatie. Feiten en cijfers op een rij*. Utrecht: Movisie.

Movisie 2013a

Movisie (2013) *Jongensprostitutie. Minderjarige jongens die hun lichaam exploiteren*. Utrecht: Movisie.

Movisie 2013b

Movisie (2013) *Monitor Inclusie: Nulmeting. Ervaringen en opvattingen van Roma, Sinti en professioansl over de sociale inclusie van Roma en Sinti op de domeinen onderwijs, arbeid, wonen, gezondheid en veiligheid*. Utrecht: Movisie.

Movisie 2012

Movisie (2012) *Ik wou dat ik dood was. 10 vragen over suicidepreventie onder lesbische, homo-, bi- en transgenderjongeren*. Utrecht: Movisie.

Movisie 2009

Movisie (2009) *Factsheet jongensprostitutie. Feiten en cijfers*. Utrecht: Movisie.

Movisie 2007

Movisie (2007) *Factsheet Homoseksualiteit in Multicultureel Nederland*. Utrecht: Movisie.

Myria 2015

Myria (2015) 'Slachtoffers van kindhuwelijken en van gedwongen huwelijken', *Mensenhandel en mensen-smokkel. Schakels Verbinden*. Brussel: Myria.

Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld Tegen Kinderen 2015

Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld Tegen Kinderen (2015) *De klant erbij. De strafbaarheidsstelling van seks met 16- en 17-jarigen tegen betaling*. Den Haag: BNRM.

Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen 2014a

Nationaal rapporteur mensenhandel en seksueel geweld tegen kinderen (2014) *Mensenhandel in en uit beeld. Cijfermatige rapportage 2008-2012*. Den Haag: BNRM.

Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld Tegen Kinderen 2014b

Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld Tegen Kinderen (2014) *Op Goede Grond. De aanpak van seksueel geweld tegen kinderen*. Den Haag.

Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld Tegen Kinderen 2013

Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld Tegen Kinderen (2013) *Mensenhandel: Negende Rapportage Nationaal rapporteur*. Den Haag.

Nationaal Rapporteur Mensenhandel 2012

Nationaal Rapporteur Mensenhandel (2012) *Mensenhandel. Mensenhandel in en uit beeld. Cijfermatige rapportage (2007-2011)*. Den Haag: BNRM.

Nationaal Rapporteur Mensenhandel 2009

Nationaal Rapporteur Mensenhandel (2009) *Mensenhandel – Zevende rapportage van de Nationaal Rapporteur*. Den Haag: BNRM.

NCTV 2016

NCTV (2016) *Samenvatting: 'De jihad beëindigd? 24 terugkeerde Syriëgangers in beeld'*. Den Haag: Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid.

NCTV 2014

NCTV (2014) *Het mondiale jihadisme: een fenomenanalyse en een reflectie op radicalisering*. Den Haag: Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid.

Noor 2016

Noor, S. (2016) *Vrouwelijke ISIS-gangers. Waarom gaan ze?* Movisie: Utrecht.

Pingel et al. 2013

Pingel, E. S., Bauermeister, J. A., Johns, M. M., Eisenberg, A. en Leslie-Santana, M. (2013) "A Safe Way to Explore": Reframing Risk on the Internet Amidst Young Gay Men's Search for Identity', *Journal of Adolescent Research*, 28: pp. 453–478.

Poel, van der 1991

Poel, van der, S. (1991) *In de Bisnis: professionele jongensprostitutie in Amsterdam*. Arnhem: Gouda Quint.

Polaris 2015

Polaris (2015) *Breaking Barriers: Improving Services For LGBTQ Human Trafficking Victims*. Washington: Polaris.

Poot en Sonnenschein 2009

Poot, C. J. en Sonnenschein, A. (2009) *Jihadistisch terrorisme in Nederland. Een beschrijving op basis van afgesloten opsporingsonderzoeken*. WODC en KLPD. Meppel: Boom Juridische Uitgevers.

Precht 2007

Precht, T. (2007) *Home Grown Terrorism and Islamic Radicalisation in Europe. From Conversion to Terrorism*. Kopenhagen: Danish Ministry of Justice.

Prina 2003

Prina, F. (2003) *Trafficking of Nigerian Girls to Italy*. Universiteit van Turijn: Department of Social Science.

Prudon en Doosje 2015

Prudon, P. en Doosje, B. (2015) 'Radicalisering: een analyse in termen van sekten', *De Psycholoog*, pp. 44-51.

Qualter et al. 2013

Qualter, P., Brown, S. L., Rotenberg, K. J., Vanhalst, J., Harris, R. A., Goossens, L., Bangee, M. en Munn, P. (2013) 'Trajectories of Loneliness During Childhood and Adolescence: Predictors and Health Outcomes', *Journal of Adolescence*, 36(6): pp. 1283-1293.

Ray 2006

Ray, L. (2006) *An Epidemic of Homelessness. Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Youth*. New York: National Gay and Lesbian Task Force Policy Institute and the National Coalition for the Homeless.

Regioplan 2015

Regioplan (2015) *Hulpbehoefte en hulpaanbod cultureel-etnische en religieuze LHBT's*. Amsterdam: Regioplan.

Reid 2012

Reid, J. A. (2012) 'Exploratory Review of Route-Specific, Gendered, and Age-Graded Dynamics of Exploitation: Applying Life Course Theory to Victimization in Sex Trafficking in North America', *Aggression and Violent Behavior*, 17(3): pp. 257–271.

Reid 2011

Reid, J. A. (2011) 'An Exploratory Model of Girl's Vulnerability to Commercial Sexual Exploitation in Prostitution', *Child Maltreatment*, 16(2): pp. 146–157.

Reid et al. 2015

Reid, J. A., Huard, J. en Haskell, R. A. (2015) 'Family-facilitated Juvenile Sex Trafficking', *Journal of Crime and Justice*, 38(3): pp. 361-376.

Reid en Piquero 2014

Reid, J. A. en Piquero, A. R. (2014) 'On the Relationships between Commercial Sexual Exploitation/Prostitution, Substance Dependency, and Delinquency in Youthful Offender', *Child Maltreat*, 19(3-4): pp. 247-260.

Rew et al. 2005

Rew, L., Whittaker, T. A., Taylor-Seehafer, M. A. en Smit, L. R. (2005) 'Sexual Health and Protective Resources in Gay, Lesbian, Bisexual, and Heterosexual Homeless Youth', *Journal for Specialists in Pediatric Nursing*, 1(10): pp. 11-19.

Repetur en Veenstra 2010

Repetur, L. en Veenstra, J. (2010) *Vrijbuiters uitgebuit. Minderjarige jongens in de prostitutie*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.

Richardson 2012

Richardson, M. W. (2012) *Al-Shabaab's American Recruits. A Comparative Analysis of Two Radicalization Pathways*. Dissertatie voor de Universiteit van Texas: El Paso.

Rutten et al. 2015

Rutten, S., van Eijk, E., Drost, L., Kadrouch-Outmany, K. en Smits van Waesberghe, E. (2015) *Gewoon Getrouwd. Een onderzoek naar kindhuwelijken en religieuze huwelijken in Nederland*. Maastricht: Maastricht University/Verwey-Jonker Instituut.

Rutgers WPF 2014a

Rutgers WPF (2014) *Dubbel Kwetsbaar. Transgenders en seksueel grensoverschrijdend gedrag*. Utrecht: Uitgeverij Eburon.

Rutgers WPF 2014b

Rutgers WPF (2014) *Een wereld van verschil*. Utrecht: Uitgeverij Eburon.

Rutgers WPF 2013a

Rutgers WPF (2013) *Wat maakt het verschil? Diversiteit in de seksuele gezondheid van LHBT's*. Utrecht: Rutgers WPF.

Rutgers WPF 2013b

Doorduyn, T. en van Lee, L. (2013). *Gaat het ook over mij? De behoeften van LHBT-jongeren aan informatie en hulpverlening rondom seksuele gezondheid*. Utrecht: Rutgers WPF.

Rutgers WPF 2012

Doorduyn, T. en van Berlo, W. (2012). *Een dubbel gevoel: Een pilotonderzoek naar seksualiteitsbeleving en informatiebehoefte over seksualiteit van transgenders*. Utrecht: Rutgers WPF.

Salou et al. 2009

Salou, D., Vriezenaga, T. H. en Jongetjes, G. (2009) *Een onzichtbare schaduw. Jongensprostitutie in de stad Utrecht*. Utrecht: Stichting Stade.

Sandfort et al. 2001

Sandfort, T. G., de Graaf, R., Bijl, R. V. en Schnabel, P. (2001) 'Same-sex Sexual Behavior and Psychiatric Disorders: Findings from the Netherlands Mental Health Survey and Incidence Study (Nemesis)', *Arch Gen Psychiatry*, 58(1): pp. 85-91.

Save the Children 2014

Save the Children (2014) *Too Young to Wed. The Growing Problem of Child Marriage Among Syrian Girls in Jordan*. London: Save the Children.

SCP 2015

SCP (2015) *Jongeren en seksuele oriëntatie. Ervaringen van en opvattingen over lesbische, homoseksuele, biseksuele en hetero seksuele jongeren*. Den Haag: SCP.

SCP 2014a

SCP (2014) *Anders in de klas. Evaluatie van de pilot Sociale veiligheid lhbt-jongeren op school*. Den Haag: SCP.

SCP 2014b

Huijnk, W. (2014) *De acceptatie van homoseksualiteit door etnische en religieuze groepen in Nederland*. Den Haag: SCP.

SCP 2012

Keuzenkamp, S. (2012) *Worden wie je bent. Het leven van transgenders in Nederland*. Den Haag: SCP.

SCP 2011

Keuzenkamp, S. (2011) *Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland 2011. Internationale vergelijking, ontwikkelingen en actuele situatie*. Den Haag: SCP.

SCP 2010

Keuzenkamp, S. (2010) *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag: SCP.

Secret Garden 2013

Secret Garden (2013) *Vijfjaar Secret Garden. 2008 – 2013*.

Sell 2007

Sell, R. L. (2007) 'Defining and Measuring Sexual Orientation for Research', in Meyer, I. H. en Northridge, M. E. (red.), *The Health of Sexual Minorities: Public Health Perspectives on Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Populations*. New York: Springer, pp. 355-374.

Sociaal-Economische Raad 2014

Sociaal-Economische Raad (2014) *IMVO-Convenanten*. Den Haag: SER.

Sevelius 2009

Sevelius, J. (2009) "'There's No Pamphlet for the Kind of Sex I Have": HIV-related Risk Factors and Protective Behaviors among Transgender Men Who Have Sex with Nontransgender Men', *Journal of the Association of Nurses in AIDS Care*, 20(5): pp. 398–410.

Siegel 2013

Siegel, D. (2013) *Mobiel Banditisme. Oost- en Centraal-Europese rondtrekkende criminele groepen in Nederland*. Politie en Wetenschap.

Silber et al. 2007

Silber, M. D., Bhatt, A. en Analysts, S. I. (2007) *Radicalization in the West. The Homegrown Threat*. New York: New York Police Department.

Srikantiah 2007

Srikantiah, J. (2007) 'Perfect Victims and Real Survivors: The Iconic Victim in Domestic Trafficking Law', *Boston University Law Review*, 87: pp. 157-211.

Sollie et al. 2013

Sollie, H., Wijkhuis, V., Hilhorst, W., Wal, van der, R. en Kop. *Aanpak multi-problematiek bij gezinnen met een Roma-achtergrond. Een kennisfundament voor professionals*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.

SOMO 2015

Stichting Onderzoek Multinationale Ondernemingen (2015) *Gold From Children's Hands*. Amsterdam: SOMO.

SOMO 2014a

Stichting Onderzoek Multinationale Ondernemingen (2014) *Fact Sheet. Child Labour in the Textile en Garment Industry. Focus on the Role of Buying Companies*. Amsterdam: SOMO.

SOMO 2014b

SOMO (2014) *Flawed Fabrics. The Abuse of Girls and Women Workers in the South Indian Textile Industry*. Utrecht: SOMO.

Soufan Group, the 2015

Soufan Group, the (2015) *Foreign Fighters. An Updated Assessment of the Flow of Foreign Fighters into Syria and Iraq*. New York: The Soufan Group.

Steiger et al. 2014

Steiger, A. E., Allemand, M., Robins, R. W. en Fend, H. A. (2014) 'Low and Decreasing Self-esteem During Adolescence Predict Adult Depression Two Decades Later', *Journal of Personality and Social Psychology*, 106(:2): pp. 325-338.

Streusand 1997

Streusand, D.E. (1997) 'What Does Jihad Mean?', *Middle East Quarterly*, 4(3): pp. 9-17.

Strik et al. 2012

Strik, M. H. A., Ullersma, C. en Werner, J. (2012) 'Nareis: het 'feitelijke band'-criterium in internationaal perspectief', *AenMR*, 9: pp. 464-471.

Thorsen 2012

Thorsen, D. (2012) *Children Working in Commercial Agriculture. Evidence from West and Central Africa*. Unicef: West and Central Africa Regional Office.

TIP 2014

Department of State United States of America (2014) *Trafficking in Persons Report 2014*.

Trimbos-instituut 2012

Veen, van der, C., de Jonge, M. C., van Oorspronk, S. en Curie, K. (2012) *Roma en schoolverzuim. De situatie (waar, waarom en wat te doen) van schoolverzuim- en uitval bij Roma-meisjes in het voortgezet onderwijs in Nederland*. Utrecht: Trimbos-instituut.

TU Delft en Fair Wear Foundation 2013

TU Delft en Fair Wear Foundation (2013) *Working Conditions in the Bangladeshi Garment Sector. Social Dialogue and Compliance*. Delft.

Tulane University 2015

Tulane University (2015) *Survey Research on Child Labor in West African Cocoa Growing Areas*. Tulane University.

Tyler et al. 2001

Tyler, K. A., Hoyt, D. R., Whitbeck, L. B. en Cauce, A. M. (2001) 'The Impact of Childhood Sexual Abuse on Later Sexual Victimization Among Runaway Youth', *Journal of Research on Adolescence*, 11(2): pp. 151-176.

UNHCR, UNICEF en WFP 2012

UNHCR, UNICEF en WFP (2012) *Joint Assessment for Syrian Refugees in Egypt*.

Unicef 2014

Unicef (2014) *A Study on Early Marriage in Jordan 2014*. Amman: Jordan Country Office Unicef.

Unicef 2011

Unicef (2011) *Understanding Children's Work in Bangladesh*. Rome: Unicef.

Unicef 2007

Unicef (2007) *Child Labour, Education and Policy Options*. New York: Unicef.

UNODC 2013

United Nations Office on Drugs and Crime (2013) *Issue Paper 'Abuse of a position of vulnerability and other "means" within the definition of trafficking in persons'*. Wenen: UNODC.

Urban Institute New York 2015

Urban Institute New York (2015) *Surviving the Streets of New York. Experiences of LGBTQ Youth, YMSM, and YWSW Engaged in Survival Sex*. New York: Urban Institute.

Verenigde Naties 2014

Human Rights Council (2014) *Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic*, beschikbaar op http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/CoISyria/A.HRC.27.60_Eng.pdf, geraadpleegd op 1 maart 2016.

Veneman 2014

Veneman, A. (2014) *Huwelijksdwang bij Romameisjes. Een onderzoek naar vrije wil en wettelijke aanpak*. Politie Oost-Nederland, district Gelderland-Midden (niet gepubliceerd).

Ventimiglia 2012

Ventimiglia, N. (2012) 'LGBT Selective Victimization. Unprotected Youth on the Streets', *Journal of Law in Society*, 13(2): pp. 439-453.

Vermey, de Graaf en Bakker 2014

Vermey, K, de Graaf, H. en Bakker, B. (2014) 'Verschillen in seksuele (on)gezondheid tussen homo-, hetero- en biseksuele jongeren', *Tijdschrift voor Seksuologie*, pp. 77-85.

Verwijs et al. 2011

Verwijs, R., Mein, A., Goderie, M., Harreveld, C. en Jansma, A. (2011) *Loverboys en hun slachtoffers. Inzicht in aard en omvang problematiek en in het aanbod aan hulpverlening en opvang*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

VNG 2010

Vereniging der Nederlandse Gemeenten (2010) *Projectvoorstellen Platform Roma gemeenten*.

Vytopil 2016

Vytopil, A. L. (2016) 'MVO-schendingen in handelsketens: transparantiewetgeving, helemaal zo slecht nog niet', *AA 02/2016*, pp. 142-146.

Vytopil 2015

Vytopil, A. L. (2015) *Contractual Control in the Supply Chain. On Corporate Social Responsibility, Codes of Conduct, Contracts and (Avoiding) Liability*. Utrecht: Utrecht Centre for Accountability and Liability Law.

Weggemans et al. 2014

Weggemans, D., Bakker, E. en Grol, P. (2014) 'Who Are They and Why Did They Go? The Radicalisation and Preparatory Processes of Dutch Jihadist Foreign Fighters', *Perspectives on Terrorism*, 8(4): pp. 100-110.

Weijnen 2006

Weijnen, F. (2006) *De schaduw bedreigd. Een explorerend onderzoek naar de effecten van toezicht op mannelijke prostitutees in Amsterdam*. Enschede: Universiteit van Twente.

Welle, Van der en Blommesteijn 2011

Welle, van der, I. en Blommesteijn, M (2011) *The Netherlands. Promoting Social Inclusion of Roma. A Study of National Policies*. Nederland: Regioplan Policy Research.

Wessels en Dijkman, 2012

Wessels, L. en Dijkman, A. (2012) *Radicaal (on)zichtbaar: Verkennend onderzoek naar omvang, kenmerken en oorzaken van mogelijke radicalisering onder Amsterdamse moslima's*. Amsterdam: VIZWA.

Whitbeck et al. 2004

Whitbeck, L. B., Chen, X., Hoyt, D. R., Tyler, K., en Johnson, K. D. (2004) 'Mental Disorder, Subsistence Strategies, and Victimization among Gay, Lesbian, and Bisexual Homeless and Runaway Adolescents', *Journal of Sex Research*, 41(4): pp. 329-342.

Wiktorowicz 2004

Wiktorowicz, Q. (2004) *Joining the Cause: Al-Muhajiroun and Radical Islam*. Gepresenteerd op 8 en 9 mei op de conferentie: 'The Roots of Islamic Radicalism'. Universiteit van Yale, beschikbaar op <http://insct.syr.edu/wp-content/uploads/2013/03/Wiktorowicz.Joining-the-Cause.pdf>, geraadpleegd op 7 januari 2016.

Winter 2015

Winter, C. (2015) *Women of the Islamic State: A Manifesto on Women by the Al-Khansaa Brigade*. Quilliam.

Witte, de en Pehlivan 2015

Witte, de, I. en Pehlivan, M. T. (2015) *Vulnerability of Bulgarian and Romanian Children to Trafficking in The Netherlands and in Brussels*. The Netherlands: Defence for Children/ECPAT.

Woodlock en Russell 2008

Woodlock, R. en Russel, Z. (2008) 'Perception of Extremism Among Muslims in Australia', in Kahtab Bakashmar, M. en Ogru, E. (red.), *Radicalisation Crossing Borders. New Directions in Islamist and Jihadist Political, Intellectual en Theological Thought ad Practice*. Caulfield East: Monash Universtity, pp. 60 – 85.

Working group 2013

Child Protection and Gender-Based Violence Sub-Working Group Jordan, *Findings from the Inter-Agency Child Protection and Gender-Based Violence Assessment in the Za'atari Refugee Camp*. (2013)

Postadres

Postbus 20301
2500 EH Den Haag

T 070 370 4514
www.nationaalrapporteur.nl

April 2016